

TRGOVINA LJUDIMA U SRBIJI

PRESEK STANJA U KONTEKSTU 21. VEKA

Jul, 2022

SeConS
grupa za razvojnu inicijativu

ASTRA anti
trafficking
action

TRGOVINA LJUDIMA U SRBIJI - PRESEK STANJA U KONTEKSTU 21. VEKA

Autorke:

Marija Babovic, 1963.

Jovana Obradovic, 1989.

Milica Stevic, 1997.

Dizajn: Darko Kolesar**Štampa:** Štamparija V**Tiraž:** 300 primeraka**Izdavač:**

Marija Anđelković

ASTRA – Akcija protiv trgovine ljudima

Beograd, Republika Srbija

astra@astra.rs

www.astra.rs

©ASTRA 2022

Izjava: Sadržaj ove publikacije je isključiva odgovornost autorki i ne mora nužno da izražava stavove izdavača, ASTRE i donatora.

Napomena: Sva prava su zadržana. Nije dozvoljeno reprodukovanje bilo koje vrste, delimično ili u celini, elektronski ili mehanički, uključujući fotokopiranje, snimanje ili bilo koji drugi sistem beleženja, bez prethodne pismene saglasnosti izdavača.

PREDGOVOR

Više od 20 godina ASTRA radi na suzbijanju trgovine ljudima u Srbiji, regionu i šire. Svoje aktivnosti sprovodimo u oblasti prevencije i edukacije, direktne podrške žrtvama, utičemo na kreiranje politika i kontinuirano zagovaramo za poboljšanje položaja žrtava i apsolutno poštovanje njihovih prava.

Zahvaljujući radu na lokalnu, ASTRA SOS liniji za podršku žrtvama trgovine ljudima i svakodnevnom kontaktu sa onima kojima je podrška potrebna, bile smo u mogućnosti da uočimo trendove, otvorimo nove teme i ukažemo na oblasti koje je neophodno unaprediti mnogo pre nego što bi to postalo očigleno drugim akterima. O tome smo pisale u mnogobrojnim analizama, zagovaračkim dokumentima, saopštenjima, dopisima, peticijama i izveštajima iz senke. Ipak, najmanje vremena smo imale za dubinsko istraživanje koje će obraditi sve aspekte i oblike trgovine ljudima, naročito sfere u kojima je trgovina ljudima teško uočljiva ili se graniči sa srodnim pojavama. U protekle dve decenije trgovina ljudima u Srbiji je bila predmet jedinog takvog istraživanja davne 2004. godine, pa je time i značaj ovog još veći.

Zahvalne smo svima koji su neposredno ili posredno učestvovali i pomogli da dođemo da predstavljenih nalaza, a posebno istraživačicama SECONS-a koje su imale sluha i strpljenja za sve naše sugestije pri kreiranju metodološkog okvira istraživanja. Kao posebnu vrednost ovog istraživanja ističemo aktivno učešće naših klijentkinja i klijenata koji su okupljene/i u savetodavni odbor, učestovale/i kako u kreiranju projekta, tako i u sprovođenju svih aktivnosti zajedno sa zaposlenima u ASTRI. Zahvalne smo im što su svojim uvidima, komentarima i sugestijama, koji su integralni deo ovog istraživanja, doprinele/i kvalitetu istog.

Marija Anđelković
Direktorka ASTRE

SADRŽAJ

Predgovor	3
Sažetak	7
Uvod	12
Ciljevi istraživanja	13
Metodologija istraživanja	14
Kvantitativno istraživanje	14
Kvalitativno istraživanje	15
Šta je trgovina ljudima?	16
Određenje pojma trgovine ljudima	16
Oblici trgovine ljudima	19
Trgovina ljudima u cilju radne eksploatacije	21
Trgovina ljudima i drugi pojmovi	24
Koliko građani Srbije znaju o trgovini ljudima – nalazi dosadašnjih istraživanja	26
Okvir za analizu trgovine ljudima	27
Zakonodavni i institucionalni okvir za borbu protiv trgovine ljudima u Srbiji	27
Trgovina ljudima u Srbiji i svetu	29
Socio-ekonomski kontekst	32
Migracije i rad u inostranstvu – rizik od trgovine ljudima	33
Povećani rizici od trgovine ljudima među ranjivim grupama	35
Trgovina ljudima i pandemija virusa COVID-19	35
REZULTATI ISTRAŽIVANJA	37
Znanje i informisanost o trgovini ljudima	38
Prepoznavanje rizika i različitih oblika trgovine ljudima	38
Kanali informisanja o trgovini ljudima	46
Kome bi se ispitanici obratili u slučaju da su žrtve trgovine ljudima?	47
Izloženost rizicima radne eksploatacije i trgovine ljudima	49
Rad u inostranstvu	49
Obmanjivanje prilikom regrutacije za posao – Srbija i inostranstvo	51
Prinudni rad – Srbija i inostranstvo	54
Izloženost rizicima radne eksploatacije – Srbija i inostranstvo	56
Rad u domaćinstvu – izloženost rizicima od radne eksploatacije i trgovine ljudima	59
Težnja ka odlasku iz zemlje u cilju zaposlenja	60
PRIČE IZ LIČNOG UGLA	62
Rizik od trgovne ljudima – Petrova priča	63

Radna eksploatacija u inostranstvu – Ivanina priča	67
Radna eksploatacija i trgovina ljudima stranih državljana u Srbiji – Slavenova i Milutinova priča	69
Seksualna eksploatacija u inostranstvu – Marijina priča	72
Prinuda na vršenje krivičnih dela u Srbiji – Aleksandrova priča	78
Zaključak	80
Preporuke	84
Literatura	88
Zakoni, konvencije i strategije	91
Aneks: Opis uzorka	93

SAŽETAK

O istraživanju

Istraživanje o trgovini ljudima u Srbiji realizovano je u okviru projekta *Proširenje okvira za borbu protiv trgovine ljudima u Srbiji*. Istraživanje je sprovedla SeConS grupa za razvojnu inicijativu, za potrebe organizacije ASTRA – Akcija protiv trgovine ljudima i u saradnji sa njima. Osnovni cilj istraživanja je da doprinese unapređenju i jačanju sistema zaštite (uključujući i javni i civilni sektor) jedne od najranjivijih društvenih grupa – žrtava i osoba u riziku od trgovine ljudima, kroz stvaranje jedinstvene činjenične osnove (baze podataka) o složenim oblicima trgovine ljudima koji se menjaju sa promenama društvenog konteksta, te prepoznavanju i percepcijama rizika trgovine ljudima kod opšte populacije u Srbiji i posebno među ranjivim grupama koje su najizloženije rizicima.

Metodologija

Istraživanje je sprovedeno u periodu od septembra 2021. do marta 2022. godine, a zasnovano je na kombinovanju kvantitativnih i kvalitativnih metoda istraživanja. Ključne komponente istraživanja predstavljaju:

- desk istraživanje, koje je obuhvatilo pregled relevantnih dokumenata (zakona, konvencija, publikacija, itd.),
- anketno istraživanje na reprezentativnom uzorku od ukupno 800 ispitanika iz opšte populacije u Srbiji, kao i na dodatnom uzorku od 50 ispitanika iz romske populacije,
- sprovođenje intervjua sa osobama koje se nalaze u riziku od trgovine ljudima, kao i sa žrtvama različitih oblika trgovine ljudima, kako u Srbiji tako i u inostranstvu.

Okvir za analizu trgovine ljudima

Definicija trgovine ljudima koja je korišćena u istraživanju jeste definicija iz *Konvencije Ujedinjenih nacija protiv transnacionalnog organizovanog kriminala*¹, prema kojoj: **„Trgovina ljudskim bićima znači vrbovanje, prevoženje, prebacivanje, skrivanje i primanje**

¹ Definicija trgovine ljudima nalazi se u Konvenciji Saveta Evrope o borbi protiv trgovine ljudima, kao i u Krivičnom zakoniku Republike Srbije. Zakon o potvrđivanju Konvencije Ujedinjenih nacija protiv transnacionalnog organizovanog kriminala i dopunskih protokola, *Sl. list SRJ – Međunarodni ugovori*, br. 6/2001. Dostupno na: https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_potvrđivanju_konvencije_ujedinjenih_nacija_protiv_transnacionalnog_organizovanog.html

lica, putem pretnje silom ili upotrebom sile ili drugih oblika prisile, otmice, prevare, obmane, zloupotrebe ovlašćenja ili teškog položaja ili davanja ili primanja novca ili koristi da bi se dobio pristanak lica koje ima kontrolu nad drugim licem, u cilju eksploatacije. Eksploatacija obuhvata, kao minimum, eksploataciju prostitucije drugih lica ili druge oblike seksualne eksploatacije, prinudni rad ili službu, ropstvo ili odnos sličan ropstvu, servitut ili uklanjanje organa."

Specifični oblici trgovine ljudima koji su obuhvaćeni istraživanjem su:

- trgovina ljudima u cilju radne eksploatacije,
- trgovina ljudima u cilju seksualne eksploatacije,
- trgovina ljudima u formi rada u domaćinstvu,
- trgovina ljudima u svrhu prosjačenja,
- trgovina ljudima u cilju prinude na vršenje krivičnih dela,
- trgovina ljudima u svrhu rađanja/usvojenja deteta,
- trgovina decom.

Iako žrtva trgovine ljudima može postati bilo ko, ranjive društvene grupe se nalaze u posebnom riziku da se nađu u situaciji trgovine ljudima. Faktori koji doprinose ranjivosti određene osobe mogu se podeliti u dve grupe:

- **„Push“ faktori** ili faktori pritiska obuhvataju nemogućnost pronalaska posla, siromaštvo, socijalnu isključenost, diskriminaciju na osnovu pola ili etničke pripadnosti, izloženost nasilju, nizak stepen obrazovanja, itd.²
- **„Pull“ faktori** ili faktori privlačenja obuhvataju primamljive ponude za posao i veće mogućnosti za zapošljavanje, bolje materijalne uslove života koji se očekuju u drugim sredinama, uglavnom u drugoj državi; dostojanstveniji život, pre svega bez diskriminacije i nasilja koji se očekuje u novom životnom okruženju, verovanje u primamljiva, a lažna obećanja, itd.³

Srbija je 2001. godine donela *Zakon o potvrđivanju Konvencije Ujedinjenih nacija protiv transnacionalnog organizovanog kriminala i dopunskih protokola*, kojim se pravno obavezala da poštuje *Protokol za prevenciju, suzbijanje i kažnjavanje trgovine ljudima, naročito ženama i decom*. Dve godine kasnije, u *Krivični zakon Republike Srbije* uvedeno je krivično delo trgovine ljudima.

² Shelley, L. (2010). *Human trafficking: Global perspective*. New York: Cambridge University Press, str. 37.

³ Žarković, M., i dr. (2019). *Pravda za žrtve trgovine ljudima - Praktikum za sudije i javne tužioce*. Beograd: ASTRA, str. 15.

Prvom *Strategijom za prevenciju i suzbijanje trgovine ljudima* iz 2006. godine utvrđen je Nacionalni mehanizam za identifikaciju, pomoć i zaštitu žrtava trgovine ljudima (Nacionalni mehanizam upućivanja). Jedna od komponenti Nacionalnog mehanizma za upućivanje jeste Centar za zaštitu žrtava trgovine ljudima koji kao ustanova socijalne zaštite formalno dodeljuje status žrtve trgovine ljudima. Druga Strategija (*Strategija prevencije i suzbijanja trgovine ljudima, posebno ženama i decom i zaštite žrtava*), doneta je 2017. godine i još uvek je na snazi. Međutim, još uvek ne postoji zvanično usvojen akcioni plan koji bi operacionalizovao implementaciju Strategije za poslednje dve godine (2021-2022).

Prema Godišnjem statističkom izveštaju za 2021. godinu Centra za zaštitu žrtava trgovine ljudima, prijavljenih slučajeva trgovine ljudima bilo je ukupno 127, od čega je 46 osoba formalno identifikovano kao žrtve trgovine ljudima – 37 žena i 9 muškaraca. Od ukupnog broja identifikovanih žrtava, čak 17 osoba je u trenutku identifikacije bilo maloletno. Iako izveštaji Centra pružaju podatke o broju formalno identifikovanih žrtava, u Srbiji i dalje nije formiran zajednički i sveobuhvatan sistem prikupljanja i analize podataka o trgovini ljudima. Sa druge strane, zvanični podaci se odnose samo na registrovane žrtve, iako veliki broj žrtava trgovine ljudima nikada ne stigne do državnih organa ili nevladinih organizacija, i samim tim ostaje neregistrovan („tamna brojka“).

Osnovni nalazi istraživanja

Rezultati istraživanja na reprezentativnom uzorku ukazali su na nedovoljnu informisanost ispitanika o rizicima da neko postane žrtva trgovine ljudima.

- Prosečna ocena koju su ispitanici iz opšte populacije dodelili sopstvenom znanju o rizicima trgovine ljudima iznosi 5,2 (od maksimalno 10).
- Muškarci iz uzorka su svoje poznavanje rizika od trgovine ljudima ocenili nešto nižim ocenama u odnosu na žene.
- Svaki četvrti ispitanik starosti od 18 do 25 godina smatra da uopšte nije upoznat sa rizicima da neko postane žrtva trgovine ljudima, dok svaki treći ispitanik koji je bez škole ili ima završenu samo osnovnu školu smatra da uopšte nije upoznat sa ovom vrstom rizika.
- Pripadnici romske populacije su značajno češće odgovarali da uopšte nisu upoznati sa rizicima da neko postane žrtva trgovine ljudima u poređenju sa ispitanicima iz opšte populacije – svaki peti ispitanik među romskom populacijom smatra da uopšte nije upoznat sa ovim rizicima.

Siromaštvo za najveći broj ispitanika (79,3%) predstavlja faktor koji u najvećoj meri povećava rizik da neko postane žrtva trgovine ljudima. Sa druge strane, **nelegalni imigrantski status** je u najmanjoj meri prepoznat kao faktor rizika trgovine ljudima (kod 36,9% ispitanika).

Ispitanici se o problemu trgovine ljudima najviše informišu putem elektronskih i štampanih medija, a zatim preko društvenih mreža. Gotovo petina ispitanika se uopšte ne informiše o ovoj temi (18,5%).

Kada bi se ispitanici našli u situaciji da su žrtve trgovine ljudima, najveći broj njih bi se obratio policiji za pomoć (80%), čak 41% ispitanika bi pokušao da se izbavi iz situacije putem neformalnih kanala i ličnih kontakata, dok bi svaki četvrti ispitanik potražio pomoć putem SOS linije za žrtve trgovine ljudima.

Slučajevi trgovine ljudima koji su se pokazali kao najprepoznatljiviji među opštom populacijom jesu trgovina organima, seksualna eksploatacija i nelegalno usvojenje deteta. Sa druge strane, primeri koji su obuhvatili drugačije oblike eksploatacije, poput prinudnog prosijačenja, prinude na vršenje krivičnih dela, prinudnog braka, kao i prinudnog surogat majčinstva prepoznati su kao primeri trgovine ljudima kod znatno manjeg udela ispitanika – između 70% i 80% ispitanika iz opšte populacije. Situacije u kojima je trgovinu ljudima prepoznalo manje od tri četvrtine ispitanika jesu primeri radne eksploatacije, kako dece tako i odraslih osoba. Tek nešto više od polovine ispitanika prepoznalo je trgovinu ljudima u situaciji u kojoj je *radnik angažovan da radi određeni posao bez neophodne zaštite, uz uskraćivanje zarade i ograničavanje slobode kretanja*.

Značajan udeo ispitanika iz opšte populacije bio je obmanut u vezi sa nekim od aspekata posla za koji su se prijavili ili im je ponuđen.

- Svaki peti ispitanik iz opšte populacije je bio obmanut u vezi sa uslovima rada (20,1% u Srbiji i 18,4% u inostranstvu), visinom zarade i/ili dinamikom plaćanja zarade na određenom poslu (20,5% u Srbiji i 19,4% u inostranstvu), dok je gotovo 14% ispitanika bilo izloženo obmanama koje se tiču njihovog zakonskog statusa na poslu, odnosno u vezi sa formalnim zaključivanjem ugovora o radu.
- Na uzorku romske populacije, izloženost različitim obmanama, na poslovima koji su obavljali u Srbiji, još je zastupljenija. Naime, svaki četvrti ispitanik je bio obmanut u vezi sa vrstom posla, lokacijom radnog mesta ili u vezi sa poslodavcem, od strane osobe koja im je nudila posao (25,5%), kao i u vezi sa zakonskim regulisanjem njihovog

radnog statusa (23,5%). Gotovo svaki treći ispitanik bio je obmanut u vezi sa uslovima rada (31,4%), kao i visinom zarade i/ili dinamikom plaćanja zarade na određenom poslu (31,4%).

Podaci su pokazali da su rizici radne eksploatacije nešto sa čime se značajan udeo ispitanika barem jednom suočio. Ispitanici iz opšte populacije su prilikom rada u Srbiji u najvećoj meri bili suočeni sa problemom neisplaćivanja, kašnjenja ili izuzetno niskih zarada (30,3%); zatim sa veoma dugim radnim vremenom (28,8%), kao i sa nepoštovanjem odredbi ugovora ili Zakona o radu (24,9%). U slučaju rada u inostranstvu, problem sa kojim se najveći broj ispitanika suočio jeste odsustvo socijalne i zdravstvene zaštite – više od petine ispitanika koji su imali iskustvo rada u inostranstvu.

Iskustvo prinudnog rada u Srbiji i/ili inostranstvu imalo je 26 ispitanika (16 muškaraca i 10 žena), što predstavlja 3,3% uzorka opšte populacije, koji su u najvećem broju slučajeva bili prinuđeni da obavljaju posao koji nisu želeli i za koji se prvobitno nisu prijavili. Udeo ispitanika koji su u Srbiji i/ili inostranstvu radili pod prinudom višestruko je veći među romskom populacijom – svaki deseti ispitanik iz poduzorka romske populacije imao je iskustvo rada pod prinudom.

Osobe koje rade ili su radile kao pomoć u domaćinstvu u Srbiji ili inostranstvu čine ukupno 4,6% uzorka, odnosno 37 ispitanika – od čega 26 žena i 11 muškaraca. Najveći broj ovih osoba imao je problem sa predugim radnim vremenom.

UVOD

Istraživanje o trgovini ljudima u Srbiji sprovela je SeConS grupa za razvojnu inicijativu, u okviru projekta *Proširenje okvira za borbu protiv trgovine ljudima u Srbiji*, za potrebe organizacije ASTRA – Akcija protiv trgovine ljudima i u saradnji sa njima. Prema oceni ASTRE, u periodu između 2011. i 2017. godine došlo je do zastoja u razvoju sistema prevencije i zaštite žrtava trgovine ljudima, nije uspostavljen adekvatan institucionalni okvir, niti koordinacija relevantnih aktera i akcija. U avgustu 2017. godine Vlada Republike Srbije je, nakon šest godina razmaka u odnosu na prethodnu strategiju, usvojila *Strategiju prevencije i suzbijanja trgovine ljudima, posebno ženama i decom i zaštite žrtava 2017-2022*. Usvojen je i Akcioni plan za 2017. i 2018. godinu, a kasnije i Akcioni plan za 2019-2020. godinu koji je takođe istekao. Još uvek ne postoji zvanično usvojen akcioni plan koji bi operacionalizovao implementaciju Strategije za poslednje dve godine (2021-2022).

U međuvremenu, Srbija nastavlja da bude zemlja porekla, tranzita i destinacije za žene, decu i muškarce žrtve trgovine ljudima, izložene različitim oblicima eksploatacije, poput seksualne, radne eksploatacije, prisilnog prosjačenja i prinude na vršenje krivičnih dela. Rizici od trgovine ljudima posebno su visoki u pojedinim grupama stanovništva suočenim sa različitim oblicima isključenosti, diskriminacije i siromaštva, nedostatkom obrazovanja, i informisanosti. Krizni periodi dodatno pogoduju tome da se pripadnici rizičnih grupa nađu u još nepovoljnijoj situaciji u pogledu mogućnosti da postanu žrtve trgovine ljudima. Tome u prilog govori i podatak da je, **od proglašenja pandemije, ASTRA primila 71% više poziva na svojoj SOS liniji, i za 44% povećala svoje intervencije na terenu**. Statistika za 2020. godinu pokazuje da je udvostručen broj korisnika/ca koji su se obratili ASTRI u odnosu na prethodne godine.

Imajući u vidu nepovoljan socio-ekonomski kontekst i sistemski odgovor, svrha ovog projekta je da doprinese kvalitetnim, dubinskim uvidima u složeni fenomen trgovine ljudima, obezbeđujući pouzdane i kvalitetne podatke na osnovu kojih se mogu planirati akcije usmerene na prevenciju i suzbijanje trgovine ljudima, bez obzira na to da li je reč o akcijama koje sprovodi država ili civilni sektor.

CILJEVI ISTRAŽIVANJA

Osnovni cilj istraživanja je da doprinese unapređenju i jačanju sistema zaštite (uključujući i javni i civilni sektor) jedne od najranjivijih društvenih grupa – žrtava i osoba u riziku od trgovine ljudima, kroz stvaranje jedinstvene činjenične osnove (baze podataka) o složenim oblicima trgovine ljudima koji se menjaju sa promenama društvenog konteksta, te prepoznavanju i percepcijama rizika trgovine ljudima kod opšte populacije u Srbiji i posebno među ranjivim grupama koje su najizloženije rizicima.

Specifični ciljevi istraživanja su:

- 1. Uspostavljanje zajedničkog razumevanja i znanja** o fenomenu trgovine ljudima u Srbiji – njegovim uzrocima, formama i izazovima, na temelju pouzdanih i preciznih podataka, kako bi se bolje razumeli procesi promene trgovine ljudima od tradicionalnih ka nekim novim formama u izmenjenom društvenom kontekstu.
- 2. Unapređena osnova za donošenje politika:** nove činjenice o trgovini ljudima treba da omoguće ASTRI i drugim akterima angažovanim u oblasti suzbijanja trgovine ljudima da na osnovu novih istraživačkih uvida i činjenica razviju nove ili unaprede postojeće aktivnosti, projekte, programe, i time budu u mogućnosti da daju bolji doprinos unapređivanju sistemskog odgovora na trgovinu ljudima.
- 3. Efikasan, održiv odgovor na trgovinu ljudima:** na osnovu novih saznanja dobijenih istraživanjem ASTRA, kao i drugi akteri, biće u mogućnosti da unaprede svoj rad u oblasti prevencije i suzbijanja trgovine ljudima i zaštite žrtava. Ovo se posebno odnosi na mogućnosti da uspostave bolje sisteme identifikovanja novih oblika trgovine ljudima i adekvatnije prevencije i zaštite u kontekstu tih novih oblika.
- 4. Osnaživanje konstruktivne nadzorne uloge ASTRE** u sistemu Nacionalnog mehanizma za upućivanje žrtava trgovine ljudima (NRM): Na osnovu novih uvida ASTRA će biti u prilici da osnaži svoju ulogu u oblasti zagovaranja i unapređivanja javnih politika, u radu sa nadležnim institucijama i organizacijama.

Obuhvat istraživanja

Istraživanje je istovremeno obuhvatilo **opštu populaciju Srbije, specifične grupe** koje su pod većim rizicima od trgovine ljudima, kao i žrtve različitih oblika trgovine ljudima. Teritorijalni obuhvat, u slučaju istraživanja na opštoj populaciji, podrazumeva čitavu teritoriju Srbije, dok su pojedine komponente istraživanja geografski locirane na uže teritorijalne jedinice.

METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

Sprovedeno istraživanje je veoma obuhvatno i zasnovano na kombinovanju kvantitativnih i kvalitativnih metoda istraživanja. Ključne komponente istraživanja predstavljaju:

1. **Desk istraživanje** čiji je cilj bio da se istraži na koji način se trgovina ljudima i njeni specifični oblici definišu u relevantnim dokumentima (zakonima, konvencijama, publikacijama, itd.), kao i da se sagleda društveni kontekst i promene tog konteksta kako bi se mogle bolje razumeti i promene u oblicima, obrascima i rizicima od trgovine ljudima.
2. **Kvantitativno istraživanje** koje je obuhvatilo istraživanje javnog mnjenja na reprezentativnom uzorku opšte populacije, sa dodatnim uzorkom iz romske populacije.
3. **Kvalitativno istraživanje** sa posebno ranjivim društvenim grupama – žrtvama trgovine ljudima i osobama koje se nalaze u riziku od trgovine ljudima.

Za kvantitativnu i kvalitativnu komponentu istraživanja razvijeni su različiti instrumenti (upitnici, vodiči za intervju, izjave o informisanom pristanku za učešće u istraživanju), koji na upit mogu biti dostavljeni.

Kvantitativno istraživanje

Istraživanje je sprovedeno na reprezentativnom uzorku od ukupno **800 ispitanika iz opšte populacije**, što podrazumeva da uzorak odražava zastupljenost grupa u populaciji prema njihovim osnovnim socio-demografskim karakteristikama. Struktura ispitanika prema polu, starosti, regionu i mestu stanovanja, kao i prema nivou stečenog obrazovanja predstavljena je u Aneksu ove studije. Pored osnovnog uzorka, javnomnjenjsko istraživanje je sprovedeno i na **dodatnom uzorku od 50 ispitanika** iz romske populacije, kao posebno ranjive kategorije stanovništva. Učešće u anketnom istraživanju je bilo zasnovano na dobrovoljnoj osnovi. Pored toga, anonimnost ispitanika je sačuvana tako što su podaci predstavljeni u agregatnom obliku, bez navođenja imena, prezimena ili drugih ličnih podataka ispitanika.

Kvalitativno istraživanje

Kvalitativno istraživanje je obuhvatilo sprovođenje intervjua sa **osobama koje se nalaze u riziku od trgovine ljudima**, kao i sa žrtvama različitih oblika trgovine ljudima, kako u Srbiji tako i u inostranstvu. Žrtve trgovine ljudima koje su obuhvaćene istraživanjem su korisnici i korisnice usluga ASTRA, a ove intervjue obavile su stručnjakinje zaposlene u ASTRI, koje imaju višegodišnje iskustvo u radu sa žrtvama trgovine ljudima i u potpunosti su senzibilisane za ovu temu. Na taj način, mogućnost sekundarne viktimizacije žrtava svedena je na najmanju moguću meru. U delu izveštaja u kome su predstavljene lične priče nekih od intervjuisanih žrtava trgovine ljudima nisu korićena prava imena žrtava i drugih osoba koje se pominju, kako bi njihov identitet ostao zaštićen. Kao i u slučaju kvantitativne komponente, učešće i u ovoj komponenti istraživanja bilo je potpuno dobrovoljno, a svaki ispitanik/ca je pre početka razgovora dao/la pisani pristanak za učešće u istraživanju.⁴

KVANTITATIVNA KOMPONENTA	Javnomnjenjsko istraživanje na reprezentativnom uzorku od 800 ispitanika iz opšte populacije
	Dodatni uzorak od 50 ispitanika, pripadnika romske populacije
KVALITATIVNA KOMPONENTA	Intervjui sa osobama koje se nalaze u riziku od trgovine ljudima (2 intervjua)
	Intervjui sa žrtvama trgovine ljudima (11 intervjua): <ul style="list-style-type: none"> • žrtve radne eksploatacije u Srbiji, • žrtve radne eksploatacije u inostranstvu - posluga u domaćinstvu, • žrtve seksualne eksploatacije u Srbiji, • žrtve seksualne eksploatacije u inostranstvu, • žrtve prinude na vršenje krivičnih dela.

⁴ Bilo je planirano da se uradi više intervjua sa osobama u riziku od trgovine ljudima, ali je odziv za učešće u istraživanju bio slabiji od očekivanog.

ŠTA JE TRGOVINA LJUDIMA?

Određenje pojma trgovine ljudima

Osnovna definicija od koje će se poći u operacionalizaciji trgovine ljudima u istraživanju je definicija iz *Konvencije Ujedinjenih nacija (UN) protiv transnacionalnog organizovanog kriminala*⁵, prema kojoj: „**Trgovina ljudskim bićima znači vrbovanje, prevoženje, prebacivanje, skrivanje i primanje lica, putem pretnje silom ili upotrebom sile ili drugih oblika prisile, otmice, prevare, obmane, zloupotrebe ovlašćenja ili teškog položaja ili davanja ili primanja novca ili koristi da bi se dobio pristanak lica koje ima kontrolu nad drugim licem, u cilju eksploatacije. Eksploatacija obuhvata, kao minimum, eksploataciju prostitucije drugih lica ili druge oblike seksualne eksploatacije, prinudni rad ili službu, ropstvo ili odnos sličan ropstvu, servitut ili uklanjanje organa.**“

Konvencija Saveta Evrope o borbi protiv trgovine ljudima (nadalje Konvencija) pruža nešto precizniju definiciju eksploatacije, prema kojoj eksploatacija „*obuhvata u najmanjoj meri, eksploataciju putem podvođenja osoba za prostituciju ili druge načine seksualnog iskorišćavanja, prinudni rad ili službu, ropstvo ili praksu nalik na ropstvo, služenje ili vađenje organa*“. Takođe, Konvencija ističe da „*trgovina ljudima predstavlja kršenje ljudskih prava i povredu dostojanstva i integriteta čoveka*“.

Cilj trgovine ljudima je **ostvarivanje profita kroz eksploataciju**, bilo da se radi o seksualnoj eksploataciji, prinudnom radu, prinudnom prosjačenju, prinudi na vršenje krivičnih dela, ilegalnom usvojenju, prinudnom braku, trgovini organima ili nekom drugom obliku. Jedan od uobičajenih stereotipa je da trgovci ljudima svoje žrtve izlažu isključivo seksualnoj eksploataciji, te da su samo žene i devojčice ugrožene. Sa druge strane, izostavljaju se iz vida drugi oblici eksploatacije, kao što je radna eksploatacija, čije su žrtve češće muškarci, kao i kombinacija različitih oblika eksploatacije – poput kombinacije seksualne sa radnom eksploatacijom.

⁵ Definicija trgovine ljudima nalazi se u *Konvenciji Saveta Evrope o borbi protiv trgovine ljudima*, kao i u *Krivičnom zakoniku Republike Srbije. Zakon o potvrđivanju Konvencije Ujedinjenih nacija protiv transnacionalnog organizovanog kriminala i dopunskih protokola*, Sl. list SRJ – Međunarodni ugovori, br. 6/2001. Dostupno na: https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_potvrđivanju_konvencije_ujedinjenih_nacija_protiv_transnacionalnog_organizovanog.html

Elementi navedene definicije mogu se grupisati u tri kategorije. Kategorija **radnje** obuhvata vrbovanje, prevoženje, prebacivanje, skrivanje ili primanje lica; kategorija **sredstva ili načina** podrazumeva pretnju ili primenu sile, ili drugih oblika prinude, otmicu, prevaru, obmanu, zloupotrebu ovlašćenja ili teškog položaja, davanje ili primanje novca ili koristi da bi se dobio pristanak lica koje ima kontrolu nad drugim licem; i **cilj ili namera eksploatacije**, kao treća kategorija, obuhvata prostituciju ili druge vrste seksualne eksploatacije, upotrebu u pornografske svrhe, uspostavljanje ropskog ili njemu sličnog odnosa, u cilju oduzimanja organa ili dela tela, ili radi korišćenja osobe u oružanim sukobima. Međunarodni pravni akti i Krivični zakonik Srbije određuju da je za utvrđivanje izvršenja dela trgovine ljudima nužno izvršenje najmanje jednog elementa iz sve tri kategorije.⁶

Kako se u *Krivičnom zakoniku Republike Srbije* navodi da je krivično delo trgovine ljudima preduzimanje neke od navedenih radnji uz pomoć određenog sredstva izvršenja, a u cilju različitih oblika eksploatacije, dovoljno je dokazati da je postojala namera za ostvarivanje eksploatacije. Prema ovome, ukoliko nije došlo do eksploatacije žrtve, ali se utvrdi postojanje ostalih elemenata, kao i namera da se ostvari neki od oblika eksploatacije, reč je o trgovini ljudima.⁷ Takođe, *Krivičnim zakonikom* određeno je da pristanak lica na eksploataciju ili na uspostavljanje ropskog ili njemu sličnog odnosa ne utiče na postojanje krivičnog dela.⁸ Dakle, čak i ukoliko je osoba pristala na bilo kakav vid eksploatacije, to ne treba uzimati u obzir prilikom identifikacije osobe kao žrtve trgovine ljudima.

Međunarodna organizacija rada (International Labour Organization – ILO), u svrhu operacionalizacije pojma trgovine ljudima i bližeg određenja pojmova obuhvaćenih definicijom iz Konvencije UN, razvila je **listu indikatora trgovine ljudima**.⁹ Lista obuhvata ukupno 67 indikatora koji su, preteći definiciju, podeljeni u sledeće kategorije:

1. obmane prilikom regrutovanja,
2. prisilna regrutacija,
3. regrutacija osoba zloupotrebom njihovog ranjivog položaja,
4. eksploatatorski uslovi rada;

⁶ Žarković, M., i dr. (2019). *Pravda za žrtve trgovine ljudima - Praktikum za sudije i javne tužioce*. Beograd: ASTRA, str. 3.

⁷ *Ibid*, str. 3.

⁸ Krivični zakonik Republike Srbije, (*Sl. glasnik RS*, br. 85/2005, 88/2005 - ispr., 107/2005 - ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 i 35/2019).

⁹ Kancelarija Ujedinjenih nacija za borbu protiv droge i kriminala (UNODC) takođe je razvila listu indikatora trgovine ljudima, koja se u određenoj meri razlikuje od liste indikatora Međunarodne organizacije rada. Indikatori su dostupni na sledećem linku: https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=ZahUKewj4yLz2Yf3AhXQIV0HHZVPAI4QFnoECAMQAQ&url=https%3A%2F%2Fwww.unodc.org%2Fpdf%2FHT_indicators_E_LOWRES.pdf&usq=AOvVaw3kSLFBhau7J1ZWGZChrWyt. Ipak, autori ovog izveštaja su se opredelili da se pri operacionalizaciji pojma „trgovina ljudima“ i razvoju istaživačkih instrumenata u određenim segmentima oslone na indikatore Međunarodne organizacije rada.

5. prisila na destinaciji,
6. zloupotreba ranjivog položaja na destinaciji.¹⁰

Slučajevi trgovine ljudima mogu biti veoma različiti, a samim tim i teški za prepoznavanje. Ukoliko se držimo definicije trgovine ljudima i uzmemo u obzir sva **tri elementa (radnja, sredstvo i cilj)**, jasno je da ne postoji uniformni obrazac po kom se trgovina ljudima odvija. Prvi element, **radnja pomoću koje trgovac pristupa žrtvi**, obuhvata širok spektar aktivnosti. Osoba može biti prisilno regrutovana, ali može biti i vrbovana na veoma suptilan način. U pojedinim studijama se globalizacija i razvoj komunikacionih mreža ističu kao značajne „olakšavajuće“ okolnosti za trgovinu ljudima i **nove izvore rizika**, ističući činjenicu da su ovi procesi omogućili veoma brzu i jeftinu komunikaciju među ljudima širom sveta, uz zadržavanje anonimnosti, što je jedan od načina na koji žrtva stupa u kontakt sa trgovcem.¹¹ Razvoj tehnologija je, u kontekstu trgovine ljudima, najveći uticaj imao u fazi vrbovanja potencijalnih žrtava. Iako se kontakt sa žrtvom najčešće uspostavlja lično jer su trgovci ljudima ili njihovi posrednici u velikom broju slučajeva osobe bliske žrtvi,¹² internet oglasi i agencije za zapošljavanje, u zemlji i inostranstvu, koje se oglašavaju putem različitih društvenih mreža, predstavljaju sve značajnije kanale za vrbovanje, prvenstveno za radnu i/ili seksualnu eksploataciju.¹³ Metodi koji se koriste za vrbovanje uključuju obećavanje dobrog posla, obećavanje braka, kao i ponudu bega od teške ili krizne situacije u porodici žrtve.¹⁴ Ovakva vrsta obećanja predstavlja faktore privlačenja ili „pull“ faktore koji povećavaju verovatnoću da određena osoba, naročito iz ranjivih društvenih grupa, poveruje u različita obećanja i pristane na rizične ponude.

Načini ili sredstva za održavanje eksploatatorskog odnosa između trgovca i žrtve mogu obuhvatiti različite mehanizme kontrole, poput izolacije i zatočeništva, upotrebe nasilja i/ili pretnje nasiljem kako žrtvi, tako i njenoj porodici ili drugim važnim osobama. Mehanizmi kontrole mogu se ispoljiti i u formi psihološke manipulacije, kroz različita obećanja ili kroz zloupotrebu teškog položaja žrtve, kao i kroz različite vrste ucena, poput ucene da će kompromitujuće fotografije žrtve biti postavljene na mreže ili poslate njenoj/njegovoj porodici ukoliko žrtva pokuša da izađe iz situacije trgovine ljudima.

¹⁰ ILO, Details of indicators for labour exploitation. Dostupno na: https://www.google.com/url?sa=t&rc=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwjwrZP335X3AhWFGuWkHQFuDfoQFnoECAMQAw&url=https%3A%2F%2Fwww.ilo.org%2Fwcm%2Fgro-%2Fpublic%2F---ed_norm%2F---declaration%2Fdocuments%2Fpublication%2Fwcm%2F105035.pdf&usq=AovVaw3XhJra7ToWVnHQ-coq0VVMu

¹¹ Shelly, L. (2010). *Human trafficking: Global perspective*. New York: Cambridge University Press, str. 41.

¹² UNODC. (2020). *Global Report on Trafficking in Persons*. Vienna: United Nations Office on Drugs and Crime, str. 71.

¹³ SELEC. (2019). *Report on Trafficking in Human Beings in Southeast Europe*. Bucharest: SELEC, str. 10.

¹⁴ IOM. (2014). *Procena potreba: Trgovina ljudskim bićima na Zapadnom Balkanu*. Zeneva: Međunarodna organizacija za migracije, str. 38.

Cilj trgovine ljudima podrazumeva neki od oblika eksploatacije kojoj je žrtva izložena, a usled čega trgovac stiče profit. U zavisnosti od oblika eksploatacije moguće je razlikovati više formi trgovine ljudima, kao što su: trgovina ljudima u cilju radne eksploatacije, trgovina ljudima u cilju seksualne eksploatacije, trgovina ljudima u formi rada u domaćinstvu (*domestic servitude*), trgovina ljudima u svrhu prosjačenja, trgovina ljudima u cilju prinude na vršenje krivičnih dela, trgovina ljudima u cilju rađanja ili prinudnog usvojenja deteta, trgovina decom, i trgovina organima. Svaki od navedenih oblika trgovine ljudima biće opisan u narednom poglavlju.

Varijacije koje se javljaju u slučaju sve tri opisane kategorije, ili faze u procesu trgovine ljudima, ukazuju na **kompleksnost** same pojave, što otežava i identifikaciju žrtve. Čak i ukoliko je reč o trgovini ljudima sa istim ciljem, odnosno namerom, situacije u kojima će se žrtve naći mogu biti veoma različite. Ukoliko kao primer uzmemo trgovinu ljudima u cilju seksualne eksploatacije, samo na osnovu načina vrbovanja žrtve, celokupna situacija može izgledati tako što je: (1) upotrebljena potpuna sila u slučaju kidnapovanja, (2) upotrebljena obmana kada je licima obećan posao u formalnoj ekonomiji, a završe u seksualnom ropstvu, (3) licima rečena poluistina, tj. da će raditi u zabavlačkoj industriji ili kao plesačice ili striptizete, a završe kao žrtve seksualne eksploatacije, i (4) kada su žene potpuno svesne, pre polaska, da će raditi kao prostitutke, ali nisu svesne potencijalnog stepena zastrašivanja, zaduženja, kontrole i eksploatacije.¹⁵

Oblici trgovine ljudima

Kako je u prethodnom poglavlju već opisano, trgovina ljudima se može javiti u različitim formama, prvenstveno u zavisnosti od vrste eksploatacije kojoj je žrtva izložena. U cilju boljeg razumevanja svakog pomenutog oblika, u nastavku su opisane forme u kojima se trgovina ljudima najčešće javlja. Značajno je napomenuti da **neki slučajevi trgovine ljudima podrazumevaju višestruku eksploataciju**, poput radne i seksualne eksploatacije, ali i da je u nekim slučajevima moguće prepoznati više oblika trgovine ljudima koji se prepliću ili proističu jedan iz drugog. Na primer, trgovina dece može prerasti u trgovinu ljudima u svrhu prosjačenja i/ili u cilju vršenja krivičnih dela.

¹⁵ Kelly, L., & Regan, L. (2000). *Stopping Traffic: Exploring the Extent of, and Responses to, Trafficking in Women for Sexual Exploitation in the UK*. London: Policing and Reducing Crime Unit: Police Research Series, str. 24.

Slika 1: Elementi i oblici trgovine ljudima

RADNJA

Kategorija radnje obuhvata aktivnosti pomoću kojih trgovac ljudi ili posrednik pristupa žrtvi:

- vrbovanje,
- prevoženje,
- prebacivanje,
- skrivanje ili primanje lica.

SREDSTVO ILI NAČIN

Kategorija sredstva ili načina za započinjanje i održavanje eksploatatorskog odnosa između trgovca ljudima i žrtve obuhvata različite mehanizme kontrole:

- pretnja ili primena sile,
- otmica,
- prevara,
- obmana,
- zloupotreba ovlašćenja ili teškog položaja žrtve,
- davanje ili primanje novca ili koristi da bi se dobio pristanak lica koje ima kontrolu nad drugim licem.

CILJ ILI NAMERA

Cilj trgovine ljudima podrazumeva neki od oblika eksploatacije kojoj je žrtva izložena, a usled čega trgovac stiče profit. U zavisnosti od oblika eksploatacije moguće je razlikovati više formi trgovine ljudima:

- trgovina ljudima u cilju radne eksploatacije,
- trgovina ljudima u cilju seksualne eksploatacije,
- trgovina ljudima u formi posluge u domaćinstvu (domestic servitude),
- trgovina ljudima u svrhu prosjačenja,
- trgovina ljudima u cilju prinude na vršenje krivičnih dela,
- trgovina ljudima u cilju rađanja ili prinudnog usvojenja deteta,
- trgovina decom,
- trgovina organima.

Trgovina ljudima u cilju radne eksploatacije

Radna eksploatacija se u literaturi, kao jedan od ciljeva trgovine ljudima, izjednačava sa prisilnim ili obaveznim radom. *Konvencija broj 29 O prinudnom radu* Međunarodne organizacije rada definiše *prisilni* ili *obavezni rad* kao svaki rad ili uslugu koji se od neke osobe zahteva pod pretnjom bilo kakve kazne, i na koji ta osoba nije dobrovoljno pristala.¹⁶

Ipak, postojeće definicije, dostupne u međunarodnim dokumentima, ne pružaju dovoljno precizno određenje onoga što jeste radna eksploatacija. Kao što je već istaknuto, jasno definisanje svakog pojma koji je u vezi sa trgovinom ljudima neophodno je za razumevanje ove već dovoljno složene pojave. Stoga, radnu eksploataciju nije dovoljno definisati samo kao „prisilni ili obavezni rad“, jer da bi osoba bila radno eksploatisana ne mora nužno biti izložena nijednoj vrsti prinude. Definicija koja pruža preciznije određenje, a kojom ćemo se voditi u ovom istraživanju, navodi da radna eksploatacija podrazumeva „postojanje okolnosti koje ukazuju na to da se određeni rad obavlja pod uslovima koji su suprotni principu poštovanja ljudskog dostojanstva, telesnog i psihičkog integriteta, zdravlja onih koji su u velikoj nesrazmeri sa uslovima drugih lica koji obavljaju iste ili slične poslove (uključujući i uskraćivanje isplate zarade, uskraćivanje prava na odmor, prekovremeni rad...)“.¹⁷

Trgovina ljudima u cilju seksualne eksploatacije

Seksualna eksploatacija najčešće predstavlja eksploataciju kroz prinudnu prostituciju, onu kod koje žrtva zbog nemoći nije u mogućnosti da pruži otpor, onu kod koje je dobrovoljnost dobijena obmanom ili prevarom ili je posledica iznuđenog mirenja sa situacijom, ali i eksploataciju putem snimanja pornografskih scena i organizovanjem seksualno orijentisanih predstava.¹⁸

Trgovina ljudima u formi rada u domaćinstvu

Trgovina u formi posluge u domaćinstvu (*domestic servitude*)¹⁹ specifičan je oblik trgovine ljudima koji može da pripada formi radne eksploatacije i/ili seksualne eksploatacije ukoliko kombinuje prinudni rad sa prinudnim brakom (bilo formalnim ili neformalnim).

¹⁶ Konvencija Međunarodne organizacije rada broj 29 o prinudnom ili obaveznom radu, *Službene novine Kraljevine Jugoslavije*, broj 297/1932.

¹⁷ Žarković, M., i dr. (2019). *Pravda za žrtve trgovine ljudima - Praktikum za sudije i javne tužioce*. Beograd: ASTRA, str. 29.

¹⁸ *Ibid*, str. 36.

¹⁹ Council of Europe, Recommendation 1663 (2004) Domestic slavery: servitude, au pairs and mail-order brides, <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=17229&lang=en>

Prema Međunarodnoj organizaciji rada, ovaj oblik trgovine ljudima jedna je od formi prinudnog rada i predstavlja gotovo svaki četvrti slučaj među ukupnim brojem identifikovanih slučajeva prinudnog rada u svetu.²⁰ Pored toga, u poređenju sa drugim oblicima trgovine ljudima u cilju radne eksploatacije i prinudnog rada, **trgovina ljudima u formi posluge u domaćinstvu je najšire rasprostranjen fenomen**, imajući u vidu da je, prema *Globalnom izveštaju Ujedinjenih nacija o trgovini ljudima* (Global report on trafficking in persons) iz 2020. godine, ovaj oblik prinudnog rada identifikovan u svim regionima sveta.

Trgovina ljudima u svrhu prosjačenja

Trgovina u svrhu prosjačenja se odnosi na prosjačenje pod prisilom, kao jednu od formi eksploatacije.

U cilju bližeg određenja pojma preuzeta je podela koja razlikuje tri forme prosjačenja: (1) **dobrovoljno prosjačenje**, (2) **eksploatacija dobrovoljnog prosjačenja**, (3) **trgovina ljudima u svrhu eksploatacije kroz prosjačenje pod prisilom**.²¹ Prema ovoj podeli, drugi oblik podrazumeva da jedna osoba ostvaruje profit eksploatišući drugu osobu koja obavlja prosjačenje, dok treći oblik uključuje prinudu kao neophodan element i u tom slučaju je osoba koja prosi žrtva trgovine ljudima.

Žrtve ovog oblika trgovine su osobe koje u velikom broju slučajeva pripadaju ranjivim grupama, odnosno, reč je o osobama koje nisu u stanju da zadovolje osnovne potrebe (hrana, sklonište, itd.) nezavisno od osobe za koju obavljaju prosjačenje. Ovo podrazumeva osobe sa invaliditetom, starije osobe, decu i mlade.²² U slučaju kada su žrtve ovog oblika trgovine deca, reč je o trgovini decom u svrhu prosjačenja. U zakonskom okviru prosjačenje koje obavljaju deca se prepoznaje u Konvenciji Međunarodne organizacije rada broj 182 o **najgorim oblicima dečijeg rada**. Jedna od tački koje definišu najgore oblike dečijeg rada, glasi: „... (d) rad koji je, po svojoj prirodi ili okolnostima u kojima se obavlja, verovatno štetan po zdravlje, bezbednost ili moral dece.“²³

²⁰ Prema Globalnoj proceni modernog ropstva Međunarodne organizacije rada (*Global Estimates of Modern Slavery*) za 2017. godinu, ukupno 24,9 miliona ljudi je identifikovano kao žrtva prinudnog rada.

²¹ Tamas, A. Moise, A. Predut, C. Medvichi, N. (2013). *Trafficking in persons for begging - Romania study*. Bucharest: National Agency against Trafficking in Persons, str. 12.

²² *Ibid*, str. 16.

²³ Konvencija o zabrani najgorih oblika dečijeg rada br. 182, 1999, MOR.

Trgovina ljudima u cilju prinude na vršenje krivičnih dela

Trgovina ljudima javlja se i u obliku eksploatacije osoba u svrhu izvršenja krivičnih dela.

Žrtve ovakve vrste izrabljivanja su kako odrasli tako i deca, koji su prinuđeni da obavljaju različita krivična dela od strane jedne osobe ili kriminalne grupe, odnosno trgovaca ljudima. Posebno ranjiva starosna kategorija, kada je reč o ovom obliku trgovine ljudima, jesu deca uzrasta do 14 godina, koja su krivično neodgovorna, odnosno ne mogu biti kažnjena za učinjeno protivpravno delo.²⁴

Specifičnost ove forme trgovine ljudima prepoznaje se u nizu nedostataka u otkrivanju prinude na vršenje krivičnih dela, kao jedne vrste eksploatacije, što samim tim otežava i identifikaciju žrtve. Kao razlog ovome navodi se niz faktora, poput nedostatka svesti o ovom obliku eksploatacije, razumevanja, nedovoljnog poznavanja ovakvih slučajeva, ali i manjak aktivnosti na terenu sa ugroženim grupama stanovništva.²⁵ Takođe, pretpostavlja se da je, u nekim situacijama, neophodno otkriti ceo lanac trgovine ljudima da bi osoba koja je pod prinudom obavljala kriminalne aktivnosti bila identifikovana kao žrtva, a ne kao osoba koja je svojevolsjno izvršavala krivična dela.²⁶

Trgovina ljudima u svrhu rađanja/usvojenja deteta

Usvojenja proistekla iz krivičnih dela kao što su otmica i prodaja dece i trgovina decom, prevara u deklaraciji o usvojenju, falsifikovanje službenih dokumenata ili prinude, kao i bilo koja nezakonita aktivnost ili praksa kao što su nedostatak odgovarajućeg pristanka bioloških roditelja, neprimerena finansijska korist posrednika i s tim povezana korupcija, predstavljaju nezakonita usvojenja i moraju biti zabranjena, kriminalizovana i sankcionisana kao takva.²⁷

Na 37. zasedanju Saveta UN-a za ljudska prava izražena je zabrinutost za ljudska prava surogat majki i dece rođene ovim putem. Neravnoteža moći između roditelja koji žele da dobiju dete na ovakav način i surogat majki, koji proističe iz njihovih različitih ekonomskih položaja, otvara mogućnost brojnim oblicima eksploatacije majke i deteta.²⁸

²⁴ Živković, N. (2020). Krivična neodgovornost dece – zločin bez kazne i moguća rešenja, u: *Strani pravni život*, 64(3), str. 151.

²⁵ Sorentino, L. (2019). *Ocena nacionalnog mehanizma za upućivanje žrtava trgovine ljudima*. Beograd: ASTRA, str: 36.

²⁶ U zakonodavnom okviru Republike Srbije „ne postoji posebna krivična odredba kojom se utvrđuje odgovornost žrtava trgovine ljudima za statusna krivična dela, ali opšta odredba člana 21 Krivičnog zakonika isključuje odgovornost za dela počinjena pod prisilom” (Sorentino, 2019: 23).

²⁷ Definicija preuzeta sa sajta UNHR, dostupno na: <https://www.ohchr.org/EN/Issues/Children/Pages/Illegaladoptions.aspx>

²⁸ Detaljnije videti na: <https://www.ohchr.org/EN/Issues/Children/Pages/SurrogacySummary.aspx>

Trgovina decom

Trgovina decom se često prepoznaje kao izdvojen oblik trgovine ljudima koji zapravo obuhvata vrlo različite forme eksploatacije maloletnog stanovništva. U literaturi se navodi da ova vrsta trgovine ljudima ima za cilj eksploataciju dece za vršenje krivičnih dela i drugih asocijalnih ponašanja (npr. prosjačenje, upotreba u pornografiji), za trgovinu organima, radi usvojenja, upotrebe u oružanim sukobima i slično.²⁹

Trgovina ljudima i drugi pojmovi

Dok se u normativnom okviru, kako u domaćem tako i međunarodnom, koristi isključivo pojam „trgovina ljudima“, poslednjih godina se u izveštajima međunarodnih organizacija uvodi pojam moderno ropstvo (modern slavery). **Moderno ropstvo**, kao mnogo širi pojam, prema definiciji Međunarodne organizacije rada obuhvata skup specifičnih pravnih koncepata uključujući prinudni rad, prinudni brak, dužničko ropstvo (*debt bondage*), ropstvo i prakse nalik ropstvu, i trgovinu ljudima.³⁰ Kao bliže određenje stoji da pojam podrazumeva situaciju u kojoj je neka osoba eksploatisana jer se nalazi u položaju u kom ne može da odbije ono što se od nje traži, uglavnom zbog pretnji, ucena, nasilja, prisile, obmane i/ili zloupotrebe moći. Na osnovu navedene definicije, primećuje se da su pod pojmom moderno ropstvo podvedene pojave veoma različite prirode, odnosno različitih nivoa. Naime, trgovina ljudima, kao jedna od pojava koja je uključena u pojam modernog ropstva, predstavlja veoma kompleksan fenomen i skup velikog broja različitih vrsta eksploatacije, ali i drugih elemenata o kojima je već bilo reči. Sa druge strane, neke druge pojave uvrštene u definiciju modernog ropstva su manje složene, poput prinudnog rada, koji se odnosi na konkretan način eksploatacije, ili fenomen dužničkog ropstva, koji se može razumeti kao jedan od sredstava prinude.

Dužničko ropstvo ili ropstvo zbog duga (*debt bondage*) predstavlja situaciju u kojoj se „dužnik obavezuje da otplatu duga zajemči svojim uslugama ili uslugama lica o kojim se stara, ako je ova obaveza nesrazmerna visini duga, ili nije vremenski ograničena“.³¹ Dug kao sredstvo prinude je veoma rasprostranjeno – od ukupno 16 miliona žrtava prinudnog rada, koliko iznosi procena Međunarodne organizacije rada iz 2016. godine, čak polovina je bila regrutovana i zadržavana pod prinudom na osnovu duga koju su žrtve imale prema svom eksploatatoru.³²

²⁹ Centar za prava deteta. (2006). *Trgovina decom u Srbiji – pretnja i realnost*. Beograd: Centar za prava deteta, str. 9.

³⁰ ILO. (2017). *Global Estimates of Modern Slavery: Forces labour and forces marriage*. Geneva: International Labour Office, str. 16.

³¹ Dimitrijević, V., Paunović, M., & Đerić, V. (1997). *Ljudska prava: užbenik*. Beograd: Beogradski centar za ljudska prava, str. 249.

³² ILO. (2017). *Global Estimates of Modern Slavery: Forces labour and forces marriage*. Geneva: International Labour Office, str. 10.

Takođe, uzimajući u obzir indikatore trgovine ljudima Međunarodne organizacije rada, moguće je uočiti da se moderno ropstvo i trgovina ljudima, na način na koji su definisani, u mnogim tačkama preklapaju. Naime, prinudni rad, prinudni brak, čak i položaj nalik ropstvu, jesu oblici u kojima se javlja trgovina ljudima. Pored toga, ropstvo se smatra „najgorim oblikom eksploatacije u ljudskoj istoriji“³³, stoga postoji opasnost da bi usled sve šireg korišćenja pojma *moderno ropstvo* određeni oblici trgovine ljudima, koji su po svojoj prirodi dalje od koncepta ropstva, postali manje uočljivi. Dakle, kada se govori o prepoznavanju trgovine ljudima i svih oblika u kojima se može javiti, značajno je pojedinačno definisati pojmove, kako bi u svakom trenutku bilo jasno šta svaki od njih podrazumeva.

Dok je, sa jedne strane, važno dovesti u vezu različite pojmove koji u nekim slučajevima mogu opisivati gotovo iste situacije, sa druge strane, neophodno je i ukazati na različite pojave, poput trgovine ljudima i **krijumčarenja**, koji se neretko poistovećuju. Trgovina ljudima i krijumčarenje donekle mogu imati sličnosti, a osoba koja je krijumčarena podleže većim rizicima da postane žrtva trgovne ljudima usled duga koji može imati prema krijumčaru, ilegalnog migrantskog statusa u državi u koju je prokrijumčarena, ili usled drugih situacija koje je mogu dovesti u veoma rizičan položaj.³⁴ Ipak ključna razlika koja se nalazi u osnovi ove dve pojave jeste što osoba koja se krijumčari ne samo što pristaje na ovo, već krijumčaru plaća za ovu uslugu. Takođe, dok se krijumčarenje završava kada osoba koja se krijumčari, odnosno migrant, stigne do krajnje destinacije, trgovina ljudima podrazumeva konstantnu eksploataciju žrtve kako bi trgovac sticao profit.³⁵ Još jedna bitna razlika između ove dve pojave, jeste to što krijumčarenje uvek podrazumeva prelazak državne granice, dok trgovina ljudima može biti interna (u okviru granica jedne zemlje) i međunarodna, odnosno prekogranična.

Krijumčarenje migranata je u *Protokolu protiv krijumčarenja migranata kopnom, morem i vazduhom*³⁶ definisano kao **obezbeđivanje nelegalnog ulaska u državu potpisnicu lica koje nije njen državljanin ili lica sa stalnim boravkom, a u cilju sticanja, na neposredan ili posredan način, finansijske ili druge materijalne koristi.**

Imajući u vidu da trgovina ljudima može ali ne mora podrazumevati bilo kakvu migraciju, poistovećivanje krijumčarenja i trgovine ljudima može odvući pažnju od „unutrašnje“ trgovine ljudima, odnosno situaciju kada se ceo proces regrutacije i eksploatacije odvija u okviru granica jedne države. Takođe, dok se krijumčarenje karakteriše kao prekogranični

³³ Lee, M. (2007). Introduction: Understanding human trafficking, in: M. Lee (ed) *Human trafficking*, Devon: Willan Publishing, str. 3.

³⁴ Weitzer, R. (2014). New directions in Research on Human Trafficking, in: *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 653(1), str. 8.

³⁵ KIRS. (2012). *Osnovi upravljanja migracijama u Republici Srbiji*. Beograd: Međunarodna organizacija za migraciju – Misija u Srbiji, str. 55.

³⁶ Zakon o potvrđivanju Konvencije Ujedinjenih nacija protiv transnacionalnog organizovanog kriminala i dopunskih protokola, *Sl. list SRJ – Međunarodni ugovori*, br. 6/2001. Dostupno na: https://www.paragraf.rs/propisi_download/zakon_o_potvrđivanju_konvencije_ujedinjenih_nacija_protiv_transnacionalnog_organizovanog.pdf

kriminal, trgovina ljudima, pored toga što predstavlja krivično delo, predstavlja i jedan od najtežih oblika kršenja ljudskih prava.

Koliko građani Srbije znaju o trgovini ljudima – nalazi dosadašnjih istraživanja

Istraživanja javnog mnjenja u Srbiji o problemu trgovine ljudima gotovo da ne postoje. Izuzetak predstavlja istraživanje sprovedeno 2008. godine za potrebe NVO ASTRA, na reprezentativnom uzorku koji je obuhvatio 1139 ispitanika.³⁷ Cilj istraživanja bio je ispitati percepcije i razumevanje problema trgovine ljudima među građanima Srbije. U ovom istraživanju, gotovo petina ispitanika je trgovinu ljudima smatrala „otimanjem i prodajom ljudi kao robe“ (19%), samo 18% ispitanika se izjasnilo da je trgovina ljudima „kriminal“, dok je 13% ispitanika trgovinu ljudima smatralo „nasiljem/eksploatacijom“. Kada je reč o uzrocima, najveći broj ispitanika je uzrok trgovine ljudima prepoznao u siromaštvu (72%), želji za boljim životom (42%), nezaposlenosti (37%) i korupciji (31%). Oko tri petine ispitanika je smatralo da žrtva trgovine ljudima može biti bilo ko (58%), jednak udeo ispitanika je smatrao da žrtve mogu biti žene i deca (po 35%), 28% ispitanika se izjasnilo da žrtve mogu biti devojke, a samo 7% njih da žrtve trgovine ljudima mogu biti mladići, odnosno 4% da žrtve mogu biti muškarci. Gotovo svi građani iz uzorka su rekli da su čuli za seksualnu eksploataciju (92%), kao jedan od oblika eksploatacije kojoj žrtva može biti izložena, 63% ispitanika je čulo za radnu eksploataciju, 62% za prinudno prosjačenje, a 35% ispitanika je čulo za prinudu na vršenje krivičnih dela.

Uzimajući u obzir da je od navedenog istraživanja prošlo gotovo 14 godina, a da se faktori rizika mogu vremenom menjati, kao i dominantni oblici u kojima se trgovina ljudima javlja, smatramo da će rezultati istraživanja koji slede pružiti značajan uvid u znanje i percepcije o ovom fenomenu kod opšte populacije u Srbiji.

³⁷ Radović, I., & dr. (2009). *Trgovina ljudima – Priručnik za novinare*. Beograd: ASTRA.

OKVIR ZA ANALIZU TRGOVINE LJUDIMA

Zakonodavni i institucionalni okvir za borbu protiv trgovine ljudima u Srbiji

Kada je reč o zakonodavnom okviru, Srbija je 2001. godine donela *Zakon o potvrđivanju Konvencije Ujedinjenih nacija protiv transnacionalnog organizovanog kriminala i dopunskih protokola*³⁸, kojim se pravno obavezala da poštuje Protokol za prevenciju, suzbijanje i kažnjavanje trgovine ljudima, naročito ženama i decom, takozvani Palermo protokol, najznačajniji međunarodni pravno-politički dokument u oblasti suzbijanja trgovine ljudima. Osam godina kasnije, donet je *Zakon o potvrđivanju Konvencije Saveta Evrope o borbi protiv trgovine ljudima*³⁹, kao još jedan ključni dokument u ovoj oblasti. Takođe, Srbija je potpisnica *Protokola o krijumčarenju migranata*, kao i *Konvencije Međunarodne organizacije rada (MOR) o prinudnom radu*, o ukidanju prisilnog rada, i *Konvencije o najgorim oblicima dečjeg rada*.⁴⁰

Izmenama *Krivičnog zakonika Republike Srbije* iz 2003. godina (koji je stupio na snagu 1. januara 2006. godine), članom 388, trgovina ljudima je prvi put kriminalizovana u srpskom krivičnom zakonodavstvu.⁴¹ Takođe, trgovina ljudima zabranjuje se najvišim pravnim aktom naše države. U članu 26 Ustava Republike Srbije navodi se: „Niko ne može biti držan u ropstvu ili u položaju sličnom ropstvu. Svaki oblik trgovine ljudima je zabranjen. Zabranjen je prinudni rad. Seksualno ili ekonomsko iskorišćavanje lica koje je u nepovoljnom položaju smatra se prinudnim radom.”⁴²

U narednim godinama, u Srbiji se formira Nacionalni mehanizam za identifikaciju, pomoć i zaštitu žrtava trgovine ljudima, poznatiji kao **Nacionalni mehanizam upućivanja**. Cilj ovog mehanizma je da identifikuje sve aktere koji mogu doći u kontakt sa žrtvama, potencijalnim žrtvama trgovine ljudima, i sistem neophodne pomoći.⁴³ Nacionalni mehanizam za upućivanje je organizovan kao centralizovan sistem i njegove glavne komponente su: (1) Kancelarija nacionalnog koordinatora za borbu protiv trgovine

³⁸ Zakon o potvrđivanju Konvencije Ujedinjenih nacija protiv transnacionalnog organizovanog kriminala i dopunskih protokola, *Sl. list SRJ – Međunarodni ugovori*, br. 6/2001. Dostupno na: https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_potvrđivanju_konvencije_ujedinjenih_nacija_protiv_transnacionalnog_organizovanog.html

³⁹ Zakon o potvrđivanju Konvencije Saveta Evrope o borbi protiv trgovine ljudima, *Sl. glasnik RS – Međunarodni ugovori*, br. 19/2009. Dostupno na: https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_potvrđivanju_konvencije_saveta_evrope_o_borbi_protiv_trgovine_ljudima.html

⁴⁰ Dokumenti dostupni na: http://www.ilo.org.rs/files/Mor_texts/MOR%2029%20Konvencija%20o%20prinudnom%20radu,%201930.pdf, http://www.ilo.org.rs/files/Mor_texts/MOR%20182%20Konvencija%20o%20najgorim%20oblicima%20decijeg%20rada,%201999.pdf

⁴¹ Krivični zakonik Republike Srbije, *Sl. glasnik RS*, br. 85/2005, 88/2005 – ispr., 107/2005 – ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 i 35/2019. Dostupno na: <https://www.paragraf.rs/propisi/krivici-zakonik-2019.html>

⁴² Ustav Republike Srbije, *Sl. glasnik RS*, br. 98/2006. Dostupno na: https://www.paragraf.rs/propisi/ustav_republike_srbije.html

⁴³ Strategija borbe protiv trgovine ljudima u Republici Srbiji, *Sl. glasnik RS*, br. 111/2006. Dostupno na: https://www.paragraf.rs/propisi/strategija_borbe_protiv_trgovine_ljudima_u_republici_srbiji.html

ljudima; (2) Centar za zaštitu žrtava trgovine ljudima (nadalje Centar); (3) standardne operativne procedure za postupanje sa žrtvama trgovine ljudima; (4) posebna tela u krivično-pravnom sistemu; i (5) specijalizovane nevladine organizacije za problem trgovine ljudima.⁴⁴ Centar za zaštitu žrtava trgovine ljudima je ustanova socijalne zaštite koja formalno dodeljuje status žrtve trgovine ljudima, odvojeno od sudskog postupka.⁴⁵ U godišnjim statističkim izveštajima Centra iznose se podaci o broju prijava trgovine ljudima i broju formalno identifikovanih žrtava.⁴⁶ Ipak, u Srbiji i dalje nije formiran zajednički i sveobuhvatan sistem prikupljanja i analize podataka o trgovini ljudima.⁴⁷

Nacionalni mehanizam upućivanja je utvrđen *Strategijom za prevenciju i suzbijanje trgovine ljudima* (nadalje *Strategija*) iz 2006. godine, što predstavlja prvu od ukupno dve Strategije koje su do sada donete u oblasti suzbijanja trgovine ljudima u Srbiji. Druga Strategija (*Strategija prevencije i suzbijanja trgovine ljudima, posebno ženama i decom i zaštite žrtava*), doneta je 2017. godine i još uvek je na snazi. Međutim, nacionalni planovi akcije za borbu protiv trgovine ljudima, koji bi pratili strategije, nisu donošeni blagovremeno. Prema oceni ASTRE, u periodu između 2011. i 2017. godine došlo je do zastoja u razvoju sistema prevencije i zaštite žrtava trgovine ljudima, nije uspostavljen adekvatan institucionalni okvir niti koordinacija relevantnih aktera i akcija. U avgustu 2017. godine Vlada Republike Srbije, nakon šest godina razmaka u odnosu na prethodnu strategiju, usvojila je Strategiju prevencije i suzbijanja trgovine ljudima, posebno ženama i decom zaštite žrtava 2017-2022. Usvojen je i Akcioni plan za 2017. i 2018. godinu, a kasnije i Akcioni plan za 2019-2020. godinu koji je takođe istekao. Za sada nema akcionog plana koji bi operacionalizovao implementaciju Strategije za poslednje dve godine (2021-2022).

Kako se u samoj *Strategiji* navodi, oblasti koje su i dalje nerazvijene i u kojima je neophodan kontinuirani rad u cilju unapređenja borbe protiv trgovine ljudima, između ostalog, su: nepostojanje zajedničkog i sveobuhvatnog sistema prikupljanja i analize podataka o trgovini ljudima; neravnomerna obučenost i senzibilisanost stručnjaka koji rade na prevenciji, zaštiti žrtava i suzbijanju trgovine ljudima; nedovoljna razvijenost sistema identifikacije žrtve, posebno kada su u pitanju deca i ranjive kategorije migranata, nisu razvijeni posebni programi podrške za grupe u riziku i ranjive kategorije, niti sistem raspoláže potrebnim ljudskim resursima.⁴⁸ Posebno nepovoljna okolnost je nedostatak međusektorske saradnje, i to je dugoročni problem.⁴⁹

⁴⁴ Sorentino, L. (2019). *Ocena nacionalnog mehanizma za upućivanje žrtava trgovine ljudima*. Beograd: ASTRA, str. 9.

⁴⁵ *Ibid*, str. 9.

⁴⁶ Godišnjim statističkim izveštajima Centra za zaštitu žrtava trgovine ljudima moguće je pristupiti na sledećem linku: <http://centarzztlj.rs/statisticki-podaci/>

⁴⁷ Strategija prevencije i suzbijanja trgovine ljudima, posebno ženama i decom i zaštite žrtava 2017–2022. Dostupno na: https://www.paragraf.rs/propsi/strategija_prevencije_i_suzbijanja_trgovine_ljudima_osebno_zenama_i_decom_i_zastite_zrtava_2017-2022.html

⁴⁸ Strategija prevencije i suzbijanja trgovine ljudima, posebno ženama i decom i zaštite žrtava 2017–2022. Detaljnije u: Krunić, J., Mitić, M., & Malbaša, D. (2021). *Analiza usluga zaštite i podrške žrtvama trgovine ljudima u Srbiji*. Beograd: ASTRA.

⁴⁹ Pejić Nikić, J. (ur.) (2021). *Preugovor alarm: izveštaj o napretku Srbije u poglavljima 23 i 24*. Beograd: Beogradski centar za bezbednosnu politiku, str. 95.

Trgovina ljudima u Srbiji i svetu

U periodu uspostavljanja institucionalnog okvira Srbija je bila dominantno zemlja tranzita za žrtve trgovine ljudima, prvenstveno žene, dok je nešto ređe bila zemlja za privremeni boravak žrtava ili zemlja destinacije.⁵⁰ Prema Prvom godišnjem izveštaju o žrtvama trgovine ljudima u jugoistočnoj Evropi,⁵¹ u periodu između 2001. i 2003. godine broj identifikovanih žrtava u Srbiji iznosio je 138 žena i devojaka. **U izveštaju se iznosi da su od ukupnog broja žrtava minimalno⁵² 124 žrtve strane državljanke, dok je njih 14 bilo poreklom iz Srbije.** Sa druge strane, procena je da je za 1.311 žrtava Srbija bila tranzitna zemlja.

U narednoj deceniji, Srbija nastavlja da bude zemlja tranzita i destinacije, ali sve češće i zemlja izvora, za žene, decu i muškarce žrtve trgovine ljudima. U ovom periodu uočava se i diferenciranje oblika eksploatacije, kao ciljeva trgovine ljudima. Stoga se danas, pored seksualne eksploatacije, kao najčešćeg oblika eksploatacije, među ciljevima trgovine ljudima sve češće javljaju radna eksploatacija, eksploatacija u formi posluge u domaćinstvu (*domestic servitude*), prinuda na vršenje krivičnih dela, prinuda na prosjačenje, prinudni brak, itd. Prema proceni koju je 2014. godine sprovela Međunarodna organizacija za migracije (The International Organization for Migration – IOM), čiji je osnovni cilj bio identifikacija stavova ključnih aktera o nedostacima u oblasti borbe protiv trgovine ljudima na Zapadnom Balkanu, izdvojilo se nekoliko novih kretanja na polju trgovine ljudima. Kao najznačajnije promene navode se: **rast broja slučajeva trgovine ljudima u svrhu različitih oblika radnog izrabljivanja, pojavljivanje novih oblika izrabljivanja dece, rast broja slučajeva internet trgovine, sve prisutnije ilegalne migracije unutar regiona Zapadnog Balkana.**⁵³

Uzroci ovakvih promena mogu se prepoznati u globalnim kretanjima, poput pojave novih izvora rizika od trgovine ljudima i sve većeg broja žrtava različitih oblika eksploatacije širom sveta. Sa druge strane, pojave koje nam se mogu činiti novim, nekada su tek posledica promene perspektive. Tako se poslednjih godina više pažnje posvećuje „unutrašnjoj“ ili „internoj“ trgovini ljudima. Ovakav oblik trgovine ljudima podrazumeva situaciju u kojoj se vrbovanje i eksploatacija žrtava vrše u istoj državi.⁵⁴ Pored toga, neki oblici eksploatacije su tek kasnije počeli da se smatraju jednim od oblika trgovine ljudima. Samim tim, nije lako utvrditi da li je u nekim slučajevima zaista došlo do pojavljivanja novih obrazaca trgovine ljudima ili samo do boljeg prepoznavanja već postojećih.⁵⁵

⁵⁰ Hanzinger, L., & Coffey, P. S. (2003). *First Annual Report on Victims of Trafficking in South Eastern Europe*, Counter-Trafficking Regional Clearing Point, str. 189.

⁵¹ *Ibid.*, str. 189.

⁵² Prilikom iznošenja podataka o broju žrtava trgovine ljudima važno je imati u vidu da veliki broj žrtava ostane neidentifikovan i da, samim tim, podaci o broju žrtava ne odražavaju u potpunosti situaciju u stvarnosti. Prema pomenutom izveštaju, najmanje 9 od 10 žrtava kojima je Srbija zemlja porekla, destinacije ili tranzita ostaju neregistrovane.

⁵³ IOM. (2014). *Procena potreba: Trgovina ljudskim bićima na Zapadnom Balkanu*. Ženeva: Međunarodna organizacija za migracije, str. 13.

⁵⁴ Anđelković, M., & dr. (2011). *Trgovina ljudima u Republici Srbiji: Izveštaj za period 2000-2010*. Beograd: ASTRA, str. 398.

⁵⁵ IOM. (2014). *Procena potreba: Trgovina ljudskim bićima na Zapadnom Balkanu*. Ženeva: Međunarodna organizacija za migracije, str. 36.

Trgovina ljudima je jedina oblast transnacionalnog kriminala među čijim žrtvama je značajno više žena,⁵⁶ što je jedan od razloga zbog kojih se dugo smatrala rodnim problemom, a sam pojam „trgovina ljudima“ neretko izjednačavao sa pojmom „trgovina ženama“. Prema podacima ASTRE i Službe za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima za 2009. godinu, većina žrtava zaista jesu bile žene i devojčice izložene seksualnoj eksploataciji – 88,6% od ukupnog broja žrtava.⁵⁷ Ipak, neophodno je imati u vidu da nedostatak objedinjenih podataka o broju žrtava i nejasne procedure za identifikaciju,⁵⁸ mogu učiniti da broj identifikovanih muških žrtava trgovine ljudima bude višestruko manji od stvarnih razmera ove pojave. Značajno je uzeti u obzir da će muškarci ređe od žena zatražiti pomoć, čak i kada su u prilici, a što predstavlja jednu od posledica internalizovanog patrijarhalnog obrasca, po kome muškarac sebe ne bi smeo smatrati žrtvom. Način eksploatacije može takođe imati značajnog uticaja u nedovoljnom prepoznavanju ovog oblika trgovine ljudima, imajući u vidu da je radna eksploatacija neretko zastupljena u građevinskoj i prerađivačkoj industriji, u kojoj su teški uslovi rada gotovo pravilo. Upravo su ovo neki od razloga zbog kojih veliki broj slučajeva trgovine ljudima u cilju radne eksploatacije ostaje neotkriven.⁵⁹

Prema podacima Globalnog izveštaja Ujedinjenih nacija, od ukupnog broja identifikovanih žrtava trgovine ljudima u svetu u 2018. godini, skoro polovina su bile žene (46%), oko 30% žrtava činila su deca⁶⁰ (malo više devojčice u odnosu na dečake), i oko 20% muškarci.⁶¹ Ovakvi podaci su rezultat postepenog povećavanja udela muškaraca i dece u ukupnom broju žrtava – 2004. godine u ukupnom broju žrtava bilo je 74% žena, 13% muškaraca i 13% dece. Povećanje broja muškaraca među žrtvama trgovine ljudima značajno je povećalo i učestalost prinudnog rada kao oblika eksploatacije kojoj su žrtve bile izložene. Udeo osoba koje su bile izložene prinudnom radu povećao se sa 18%, koliko je iznosio 2006. godine, na 38% u 2018. godini.

Prema Godišnjem statističkom izveštaju za 2021. godinu Centra za zaštitu žrtava trgovine ljudima, prijavljenih slučajeva trgovine ljudima bilo je ukupno 127, od čega je 46 osoba formalno identifikovano kao žrtve trgovine ljudima – 37 žena i 9 muškaraca. Od ukupnog broja identifikovanih žrtava, čak 17 osoba je u trenutku identifikacije bilo maloletno. Kada je reč o oblicima eksploatacije, u najvećem broju slučajeva žrtve su bile izložene seksualnoj eksploataciji – 23 osobe, osam osoba bilo je izloženo višestrukoj eksploataciji⁶², pet osoba su žrtve prinudnog prosjačenja, četiri osobe žrtve radne eksploatacije, tri osobe žrtve prinudnog braka, a dve osobe žrtve prinude na vršenje krivičnih dela.

⁵⁶ Shelly, L. (2010). *Human trafficking: Global perspective*. New York: Cambridge University Press, str. 16.

⁵⁷ Anđelković, M., & dr. (2011). *Trgovina ljudima u Republici Srbiji: Izveštaj za period 2000-2010*. Beograd: ASTRA, str. 53.

⁵⁸ *Ibid*, str. 228.

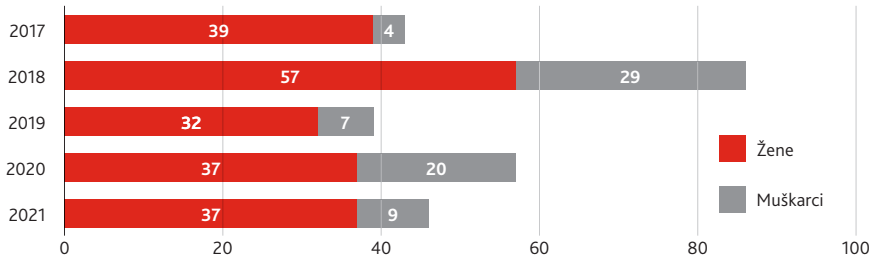
⁵⁹ IOM. (2014). *Procena potreba: Trgovina ljudskim bićima na Zapadnom Balkanu*. Ženeva: Međunarodna organizacija za migracije, str. 43.

⁶⁰ Decom se smatraju osobe mlađe od 18 godina.

⁶¹ UNODC. (2020). *Global Report on Trafficking in Persons*. Vienna: United Nations Office on Drugs and Crime, str. 31.

⁶² U izveštaju Centra nije precizirano šta podrazumeva pojam „višestruke eksploatacije“.

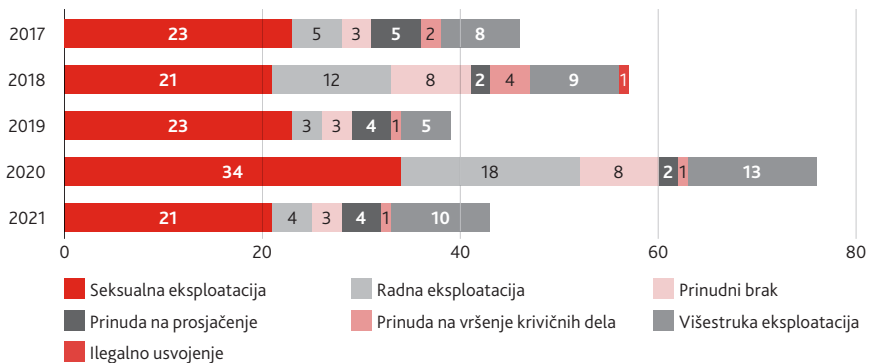
Grafikon 1: Broj formalno identifikovanih žena i muškaraca žrtava trgovine ljudima (2017-2021)

Izvor: Godišnji statistički izveštaji Centra za zaštitu žrtava trgovine ljudima za period od 2017. do 2021. godine, dostupno na: <http://centarzztlj.rs/statisticki-podaci/>

Na Grafikonu 1 prikazan je broj žena i muškaraca koji su formalno identifikovani kao žrtve trgovine ljudima u toku prethodnih pet godina, odnosno u periodu od 2017-2021. godine. Na Grafikonu 2 prikazan je broj žrtava prema obliku eksploatacije kojoj su bili izloženi.

Grafikon 2: Broj formalno identifikovanih žrtava prema obliku eksploatacije (2017-2021)

Izvor: Godišnji statistički izveštaji Centra za zaštitu žrtava trgovine ljudima za period od 2017. do 2021. godine, dostupno na: <http://centarzztlj.rs/statisticki-podaci/>

Važno je napomenuti da je broj žrtava trgovine ljudima, kako u Srbiji tako i u svetu, neophodno uzimati sa rezervom. **Zvanični podaci se odnose samo na registrovane žrtve**, ali, činjenica je da veliki broj žrtava trgovine ljudima nikada ne stigne do državnih organa ili nevladinih organizacija, i samim tim ostaje neregistrovan. Ovo predstavlja

takozvanu „tamnu brojku“, odnosno neotkrivene slučajeve trgovine ljudima, koja prema nekim procenama može biti i do nekoliko puta veća od broja registrovanih žrtava.⁶³

Socio-ekonomski kontekst

Moguće je prepoznati veliki broj faktora koji doprinose trgovini ljudima, odnosno okolnosti koje određenu osobu „podstiču“ da promeni svoje životno okruženje i na taj način bude izložena povećanom riziku od trgovine ljudima. Ovi faktori se u velikoj meri poklapaju sa faktorima koji dovode do migracija i mogu se podeliti na „push“ i „pull“ faktore.

„Push“ faktori ili faktori pritiska obuhvataju nemogućnost pronalaska posla, siromaštvo, socijalnu isključenost, diskriminaciju na osnovu pola ili etničke pripadnosti, izloženost nasilju, itd.⁶⁴ Još jedan značajan faktor je nizak stepen obrazovanja, koji je neretko posledica loše ekonomske situacije u domaćinstvu, ali i tradicionalističkih stavova zbog kojih devojčice i devojke ne dobijaju neophodnu podršku za nastavak školovanja.⁶⁵

„Pull“ faktorima ili faktorima privlačenja smatraju se primamljive ponude za posao i veće mogućnosti za zapošljavanje; bolji materijalni uslovi života koji se očekuju u drugim sredinama, uglavnom u drugoj državi; dostojanstveniji život, pre svega bez diskriminacije i nasilja koji se očekuje u novom životnom okruženju; verovanje u primamljiva, a lažna obećanja.⁶⁶ Dakle, može se reći da postoji „sinteza faktora koji 'guraju' osobe u ruke trgovcima ljudima i onih faktora koji deluju svojom privlačnom snagom, stvarajući iluziju o boljem životu“.⁶⁷

Pored „push“ i „pull“ faktora koji doprinose ranjivosti određene osobe i povećavaju rizik da postane žrtva, značajni su i činioci koji proističu iz šireg društvenog konteksta. Korupcija i nedovoljna carinska kontrola su faktori koji stvaraju plodno tlo za funkcionisanje celokupnog lanca trgovine ljudima.⁶⁸ Takođe, politička i društvena kriza, ratna situacija u određenoj državi, kao i nejednaka ekonomska razvijenost među regionima u svetu, podstiču migraciona kretanja koja pogoduju razvoju trgovine ljudima.⁶⁹

⁶³ UNODC. (2016). *Research Brief: Multiple Systems Estimation for estimating the number of victims of human trafficking across the world*. Dostupno na: <https://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/tip/TIPMSE.pdf>

⁶⁴ Shelley, L. (2010). *Human trafficking: Global perspective*. New York: Cambridge University Press, str. 37.

⁶⁵ Klopčić, A. (2004). Trafficking in Human Beings in Transition and Post-Conflict Countries, u: *Human Security Perspectives*, 1 (1), str. 8.

⁶⁶ Žarković, M., i dr. (2019). *Pravda za žrtve trgovine ljudima - Praktikum za sudije i javne tužioce*. Beograd: ASTRA, str. 15.

⁶⁷ Stevanović, Z. (2014). Trgovina ljudima radi seksualnog iskorišćavanja, u: *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, 33(1), str. 131.

⁶⁸ Shelley, L. (2010). *Human trafficking: Global perspective*. New York: Cambridge University Press, str. 46.

⁶⁹ Pajić, N. (2017). Trgovina ljudima: Socioekonomski i kulturni činioci, u: *Godišnjak Fakulteta bezbednosti*, str. 242.

Migracije i rad u inostranstvu – rizik od trgovine ljudima

Migracije, naročito ukoliko su ilegalne, predstavljaju veoma plodno tlo za trgovinu ljudima. Kako neki autori primećuju, sa većim talasima migracija, dolazi i do intenziviranja ovog društvenog problema.⁷⁰ Čak i u slučajevima ekonomskih migracija, kada osobe svojevolejno odlaze u inostranstvo u potrazi za poslom, izlažu se povećanim rizicima od radne eksploatacije i trgovine ljudima. Istraživanja migratornih kretanja pokazuju da se državljanstva žrtava registrovanih u određenoj državi u velikoj meri podudaraju sa državljanima koji su u tom periodu došli u tu državu kao regularni migranti.⁷¹

Usled pomenutih faktora „pritiska“, putevi migracija i trgovine ljudima se neretko poklapaju – osobe odlaze iz ekonomski manje razvijenih regiona u ekonomski razvijenije regione, sa većom ekonomskom aktivnošću i većom mogućnošću za pronalazak posla, kao i iz ruralnih u urbane oblasti. Usled ukrštanja puteva trgovine ljudima i (i)legalnih migracija, trgovina ljudima se kao društveni fenomen često istražuje u kontekstu širih društvenih kretanja.⁷² Prema podacima iz 2016. godine, najveći broj žrtava trgovine ljudima bili su stranci u zemlji u kojoj su identifikovani, oko 60% ukupno identifikovanih žrtava u svetu.⁷³ Iako nisu dostupni detaljniji podaci, pretpostavlja se da barem deo žrtava čine ekonomski migranti, koji su samostalno, ili uz regrutaciju od strane druge osobe, otišli na rad u inostranstvo.

Nedovoljna prilagođenost novom okruženju, ali i socio-ekonomski položaj migranta povećava njegovu ranjivost. **Nepovoljan ekonomski položaj, nizak nivo obrazovanja, nepoznavanje jezika koji se koristi u državi destinacije, kao i nemogućnost pronalaska posla putem legalnih kanala ili izvan neformalne ekonomije, doprinosi riziku da osoba postane žrtva različitih oblika eksploatacije, ali i žrtva trgovine ljudima.** Ukoliko je reč o ilegalnoj migraciji i/ili radu bez radne dozvole pomenuti rizici se dodatno povećavaju. Trgovci ljudima koriste upravo ovako ranjiv položaj pojedinca, kojeg uz pomoć različitih obmana i lažnih obećanja uvlači u lanac trgovine ljudima.

Srbija se smatra zemljom emigracije i, prema različitim istraživanjima, broj osoba koje svake godine napuštaju Srbiju iznosi između 30.000 i 60.000, i u najvećem broju slučajeva reč je o ekonomskim migracijama.⁷⁴ Ekonomski privlačne destinacije za osobe koje emigriraju iz Srbije su najčešće države Evropske unije (EU). Prema podacima za 2018. godinu, ukupno 49.631 srpskih državljana je registrovano kao novopristigli imigranti u

⁷⁰ Jelić, M. S., & Vasić, D. M. (2018). Žene i deca migrant – žrtve trgovine ljudima, u: *Savremene migracije i društveni razvoj: interdisciplinarna perspektiva*. Beograd: Srpsko sociološko društvo, Institut društvenih nauka, Filozofski fakultet, str. 87.

⁷¹ UNODC. (2016). *Global Report on Trafficking in Persons*. Vienna: United Nations Office on Drugs and Crime, str. 9.

⁷² Pajić, N. (2017). Trgovina ljudima: Socioekonomski i kulturni činioci, u: *Godišnjak Fakulteta bezbednosti*, str. 242.

⁷³ UNODC. (2016). *Global Report on Trafficking in Persons*. New York: United Nations, str. 57.

⁷⁴ Strategija o ekonomskim migracijama Republike Srbije za period 2021-2027. godine, *Sl. glasnik RS*, br. 21/2020.

nekoj od zemalja EU.⁷⁵ Gotovo trećina njih je emigrirala u Nemačku (32,6%), dok se svaka deseta osoba opredelila za Sloveniju (10,4%).⁷⁶

Kao što prethodni podaci već pokazuju, osobe koje migriraju nalaze se u povećanom riziku od trgovine ljudima. Takođe, pored migrantskog statusa, sektor delatnosti u kom rade dodatno povećava njihovu ranjivost. Prema izveštaju Međunarodne organizacije rada, radnici migranti zaposleni su najčešće u sektorima građevinarstva, sezone poljoprivrede, kućne nege, ugostiteljstva, ili pružaju usluge čišćenja.⁷⁷ Ovi poslovi se uglavnom nalaze u sektoru nestandardnih zaposlenja⁷⁸, koji karakteriše veća nesigurnost za radnike u poređenju sa standardnim zaposlenjima. Rekrutaciju radnika za ovakvu vrstu poslova često obavljaju različite agencije za zapošljavanje u inostranstvu, koje, u nekim slučajevima, mogu biti početna karika u lancu trgovine ljudima u cilju radne i/ili seksualne eksploatacije.⁷⁹ Agencije ili neka druga vrsta posrednika obmanjuje buduće radnike u vezi sa načinom transporta do radnog mesta, uslovima rada i smeštaja, neophodnim dokumentima za boravak i rad u određenoj zemlji, visinom zarade, kao i u vezi sa opisom samog posla. U toku procesa regrutacije, kao prve faze trgovine ljudima, buduće žrtve su neretko izložene upravo nekim od navedenih obmana, koje im otežavaju da prepoznaju rizične poslovne ponude. Prema podacima Centra za zaštitu žrtava trgovine ljudima za period od 2016. do 2021. godine, među srpskim državljanima koji su registrovani kao žrtve trgovine ljudima u inostranstvu, najveći broj njih je registrovan u Nemačkoj, Francuskoj, Rusiji, Švajcarskoj, ali i u zemljama u regionu.⁸⁰

Sa druge strane, iako odlazak na rad u inostranstvo predstavlja značajan izvor rizika od trgovine ljudima, posebno u Srbiji kao zemlji emigracije, među onima koji se od strane Centra identifikuju kao žrtve trgovine ljudima, veliki je udeo osoba eksploatisanih u Srbiji.

Prema zvaničnim podacima Centra za 2021. godinu, od ukupno 46 registrovanih žrtava trgovine ljudima njih 39 su srpski državljani. Ovakav podatak ukazuje da se u Srbiji uglavnom prepoznaju žrtve unutrašnje trgovine ljudima, tačnije, naši državljani žrtve trgovine ljudima na teritoriji Srbije.

⁷⁵ Migracioni profil Republike Srbije za 2019. godinu, str. 18.

⁷⁶ *Ibid.*, str. 18

⁷⁷ ILO. (2017). *Nestandardno zapošljavanje širom svijeta: Razumijevanje izazova, oblikovanje mogućnosti*. Geneva: International Labour Office, str. 8.

⁷⁸ Nestandardni oblici zaposlenja predstavljaju grupu različitih radnih angažmana koji odstupaju od standardnog zaposlenja. Ona obuhvataju privremeno zaposlenje; rad sa nepunim radnim vremenom; rad posredstvom agencija za privremeno zapošljavanje i druge višestrane radne odnose; kao i prikrivene radne odnose i zavisno samozaposlenje (ILO, 2017: 1).

⁷⁹ UNODC. (2020). *Global Report on Trafficking in Persons*. Vienna: United Nations Office on Drugs and Crime, str. 14.

⁸⁰ Godišnji statistički izveštaji dostupni na: <http://centarzztlj.rs/statisticki-podaci/>

Povećani rizici od trgovine ljudima među ranjivim grupama

Na osnovu iznetih podataka jasno je da žrtva trgovine ljudima može biti bilo ko, odnosno da je svako izložen određenom riziku od trgovine ljudima, prvenstveno kada govorimo o demografskim karakteristikama, poput pola i starosti. Ipak, **rizici od trgovine ljudima mogu biti veći u pojedinim grupama stanovništva suočenim sa različitim oblicima isključenosti, diskriminacije i siromaštva, nedostatkom obrazovanja** ili informisanosti. Pripadnici romske populacije, deca koja žive i rade na ulici, nezaposlene mlade osobe ili osobe koje rade u nepovoljnim uslovima mogu se smatrati društveno marginalizovanim i samim tim, posebno ranjivom grupom. Loši uslovi života i ograničen pristup legitimnom zaposlenju mogu ih dovesti u poziciju da prihvate rizične poslovne ponude.⁸¹ Moguće je da se osobe već u toku samog procesa zapošljavanja nađu u različitim rizičnim situacijama koji vode radnoj eksploataciji,⁸² ali usled nedovoljnog znanja o rizicima, nisu u mogućnosti da ih na vreme prepoznaju. Pripadnici najranjivijih društvenih grupa pored toga što nisu dovoljno osvešćeni da prepoznaju rizike od trgovine ljudima, nisu ni osnaženi da se takvim rizicima odupru usled nepovoljnih socio-ekonomskih uslova u kojima žive, nedovoljnim resursima kojima raspolažu u pravljenju izbora, kao i neadekvantnim socijalnim mrežama podrške ili institucionalnim oblicima zaštite. Takođe, neprilagođenost društvenim kretanjima ili novom okruženju doprinosi nečijem ranjivom položaju. Stoga se, kao što je u prethodnom odeljku već objašnjeno, i osobe koje migriraju nalaze u povećanom riziku da postanu žrtve trgovine ljudima.

Trgovina ljudima i pandemija virusa COVID-19

Tokom 2020. godine došlo je do značajnog povećanja broja poziva upućenih SOS telefonu ASTRE. Naime, od proglašenja pandemije, ASTRA je primila 71% više poziva na svojoj SOS liniji, i za 44% povećala svoje intervencije na terenu. Statistika za 2020. godinu pokazuje da je udvostručen broj slučajeva koji su se obratili ASTRI u odnosu na prethodne godine.⁸³ Ovakvoj situaciji je delimično doprineo i slabo funkcionalni državni sistem za podršku žrtvama koji je tokom pandemije bio uglavnom neaktivan. Pored toga, sistemske slabosti ogledaju se i u odsustvu finansiranja nevladinih organizacija koje pružaju značajnu socijalnu podršku potencijalnim ili aktualnim žrtvama trgovine ljudima, nedostatak javnih specijalizovanih usluga podrške, uključujući i sklonište za muškarce koji su žrtve trgovine ljudima u formi radne eksploatacije, smanjeni broj

⁸¹ Berman, Ž., Bradić, D., & Maršal, F. (2014). *Trgovina ljudskim bićima na Zapadnom Balkanu*. Ženeva: Međunarodna organizacija za migracije, str. 20.

⁸² Reljanović, M., & Kovačević, Lj. (2018). *Pravni i institucionalni okvir borbe protiv radne eksploatacije: Zbornik studentskih radova*. Beograd: ASTRA, str. 11.

⁸³ Interni podaci ASTRE.

osuda počinitelaca trgovine ljudima, kao i neadekvatni sistemi evidentiranja slučajeva. Na osnovu iznetih podataka, jasno je da su izmenjene okolnosti dodatno oslabile položaj osoba koje su se već nalazile u nezavidnom položaju, dok su se predstavnici posebno ranjivih grupa našli u još većem riziku od trgovine ljudima i od različitih oblika eksploatacije. Pandemija je nepovoljno uticala na položaj ranjivih grupa stanovništva usled zdravstvenih rizika, gubitka ionako pretežno nesigurnih poslova, nezaposlenosti, gubitka prihoda, ograničenja kretanja i mogućnosti da se pogoršanje ekonomskog položaja nadomesti alternativnim uspešnim ekonomskim strategijama.

REZULTATI ISTRAŽIVANJA

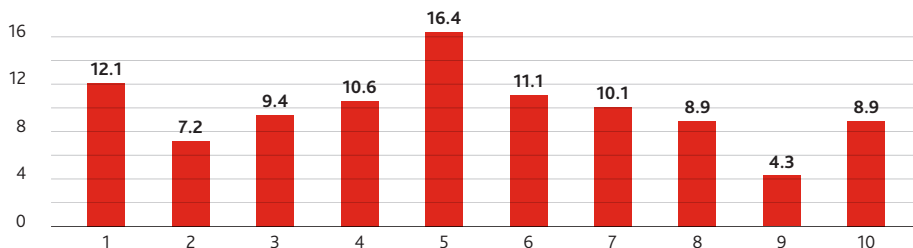
ZNANJE I INFORMISANOST O TRGOVINI LJUDIMA

Prepoznavanje rizika i različitih oblika trgovine ljudima

Jedan od osnovnih ciljeva ovog istraživanja bio je ispitati u kojoj meri opšta populacija u Srbiji prepoznaje rizike trgovine ljudima i različite oblike u kojima se trgovina ljudima može javiti.

Kada je reč o rizicima trgovine ljudima, od ispitanika se tražilo da ocene koliko su upoznati sa rizicima da neka osoba postane žrtva trgovine ljudima na skali od 1 do 10, gde ocena 1 znači da uopšte nisu upoznati sa rizicima, a 10 da su u potpunosti upoznati. Kao što je na Grafikonu 3 prikazano, najveći udeo ispitanika (16,4%) svom znanju je dodelilo ocenu 5, dok prosečna ocena na nivou celokupnog uzorka iznosi 5,2.

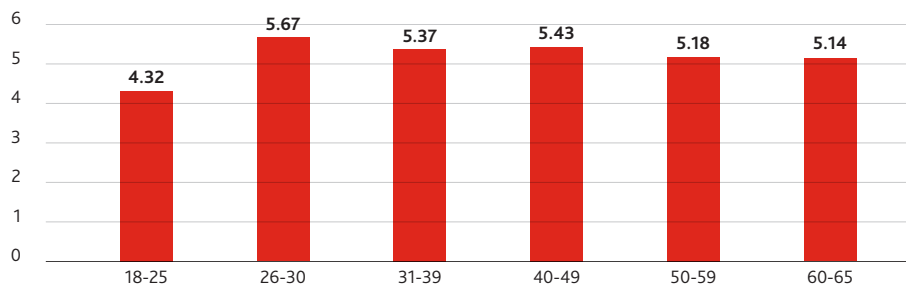
Grafikon 3: Samoprocena upoznatosti sa rizicima da neko postane žrtva trgovine ljudima (%)

Izvor: SeConS, Istraživanje o trgovini ljudima u Srbiji, 2021.

Žene iz uzorka su svoje poznavanje rizika od trgovine ljudima ocenile nešto višim ocenama u odnosu na muškarce. Prosečna ocena u slučaju ispitanica iznosi 5,54, a u slučaju ispitanika 4,85. Ukoliko se u obzir uzme starost ispitanika, najniža prosečna ocena se javlja kod najmlađe starosne kategorije, kod mladih starosti od 18 do 25 godina, i iznosi 4,32. U svim ostalim starosnim kategorijama prosečne ocene iznose između 5,1 i 5,7 (Grafikon 4). Kada se prosečne ocene sagledaju na nivou mesta stanovanja, najviša prosečna ocena se uočava kod ispitanika iz Beograda i iznosi 5,55, zatim kod ispitanika iz sela i iz manjeg grada/varošice (5,22), kod ispitanika iz manjeg grada/varošice (5,21), a najniža kod ispitanika iz drugih većih gradova posle Beograda, sa najmanje 50.000 stanovnika, i iznosi 4,84.

Grafikon 4: Prosečne ocene ispitanika o sopstvenoj upoznatosti sa rizicima trgovine ljudima, prema starosti

Izvor: SeConS, Istraživanje u trgovini ljudima u Srbiji, 2021.

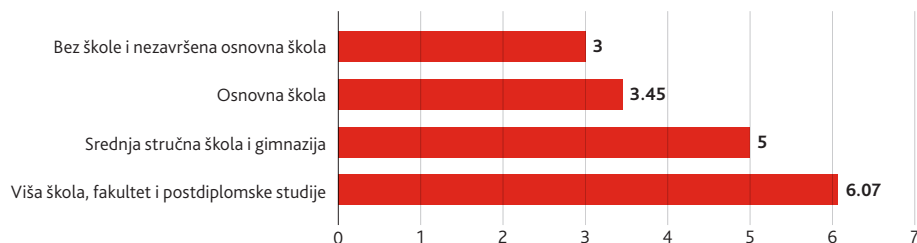
Ukoliko se u obzir uzmu konkretne ocene, primećuje se da su određene kategorije ispitanika značajno češće svoje znanje ocenjivali najnižom, odnosno najvišom ocenom. U dodeljivanju najniže ocene sopstvenom poznavanju rizika od trgovine ljudima kao značajni pokazatelji istakli su se starost i stepen obrazovanja ispitanika. Najmlađi ispitanici u uzorku, starosti od 18 do 25 godina, značajno češće su svom poznavanju rizika dali ocenu 1, u odnosu na starije ispitanike. Tačnije, čak svaki četvrti ispitanik iz ove starosne kategorije (25,5%) smatra da uopšte nije upoznat sa rizicima da neko postane žrtva trgovine ljudima. Ovakav podatak zabrinjava imajući u vidu da se veliki broj mladih ovog uzrasta tek uključuje na tržište rada, a nedovoljno poznavanje rizika čini ih posebno ranjivom grupom, podložnoj različitim oblicima eksploatacije. Stepenn obrazovanja je u ovom slučaju takođe bio značajan, pa se tako među ispitanicima koji su bez obrazovanja ili imaju završenu samo osnovnu školu gotovo svaki treći (31,1%) izjasnio da uopšte nije upoznat sa ovom vrstom rizika.

Među ispitanicima koji smatraju da su **u potpunosti upoznati** sa rizicima od trgovine ljudima značajno je više žena, ispitanika koji žive u Beogradu, kao i onih sa najboljim materijalnim položajem.⁸⁴ Ispitanici iz navedenih grupa su se, u odnosu na ukupan uzorak, značajno češće opredelili za ocenu 10. Kao što je moguće videti na Grafikonu 5, prosečna ocena upoznatosti sa rizicima trgovine ljudima raste sa stepenom obrazovanja. Ista tendencija se prepoznaje i u slučaju finansijske situacije u domaćinstvu – sa povoljnijom procenom sopstvenog finansijskog statusa raste i prosečna ocena upoznatosti sa rizicima. Ukoliko u obzir uzmemo radni status ispitanika, značajan je podatak da su ispitanici koji su

⁸⁴ Ispitanici su sami dali procenu materijalnog položaja sopstvenog domaćinstva, odnosno izabrali jednu od sledećih opcija: (1) Sa teškoćom pokrивamo osnovne troškove života i često nemamo novca, jedva sastavljamo kraj s krajem. (2) Imamo dovoljno samo za najosnovnije troškove i potrebe i živimo skromno. (3) Možemo da pokrijemo sve osnovne životne troškove i da nam ostanu za nešto više od toga, poput odmora putovanja, obnavljanje uređaja. (4) Možemo da priušimo sebi šta god želimo. Distribucija ispitanika prema ovom obeležju je prikazana u Aneksu.

u trenutku istraživanja bili nezaposleni, a aktivno su tražili posao, svom znanju o rizicima dali nižu ocenu (4,84) u odnosu na ispitanike koji su zaposleni⁸⁵ (5,56). Slabije poznavanje rizika od trgovine ljudima, kako u odnosu na zaposlene tako i u odnosu na ceo uzorak, ukazuje da se nezaposleni prilikom traženja posla mogu naći u posebno ranjivom položaju.

Grafikon 5: Prosečne ocene ispitanika o sopstvenoj upoznatosti sa rizicima trgovine ljudima, prema stepenu obrazovanja

Izvor: SeConS, Istraživanje o trgovini ljudima u Srbiji, 2021.

Statistički značajne **razlike između opšte i romske populacije** javljaju se upravo u davanju najniže ocene sopstvenom znanju o rizicima. Pripadnici romske populacije su značajno češće odgovarali da uopšte nisu upoznati sa rizicima da neko postane žrtva trgovine ljudima – svaki peti ispitanik među romskom populacijom (21,6%). Samim tim, prosečna ocena je niža i iznosi 4,65.

Pored samoprocene sopstvene informisanosti o rizicima od trgovine ljudima, ispitanici su među šest ponuđenih faktora izdvojili one **faktore** za koje smatraju da povećavaju rizik da neko postane žrtva trgovine ljudima. Ispitanici su mogli da daju više odgovora, odnosno od ispitanika je traženo da navedu sve faktore, u okviru ponuđenih, za koje smatraju da povećavaju rizik od trgovine ljudima.

Na Grafikonu 6 su predstavljeni podaci o tome koliki procenat ispitanika smatra da navedeni faktori povećavaju rizike da neko postane žrtva trgovine ljudima. Kao najznačajniji faktor izdvaja se **siromaštvo**, koje faktorom rizika smatra gotovo četiri petine ispitanika (79,3%). Sa druge strane, **nemogućnost pronalaženja posla**, koje pored siromaštva predstavlja jedan od najznačajnijih podsticaja da se neko nađe u lancu trgovine ljudima, kao faktor rizika percipira manje od polovine ispitanika (46,4%). Takođe, osoba sa **nelegalnim imigrantskim statusom** izložena je znatno većim rizicima da postane žrtva ipak, tek je nešto više od trećine ispitanika prepoznalo ovo kao faktor rizika (36,9%). Za ova dva faktora rizika značajno više su se opredeljivali ispitanici koji su

⁸⁵ Pod pojmom "zaposleni" obuhvaćeni su ispitanici koji su u trenutku istraživanja bili zaposleni kod poslodavca ili samozaposleni.

zaposleni kod poslodavca ili samozaposleni, u odnosu na kategoriju neaktivnih, dok je nemogućnost pronalaska posla bio znatno veći rizik iz ugla visokoobrazovanih u odnosu na ostatak uzorka.

Grafikon 6: Faktori koji povećavaju rizike da neko postane žrtva trgovine ljudima (%)

Izvor: SeConS, Istraživanje o trgovini ljudima u Srbiji, 2021.

„Moj život je bio pakao u Srbiji... znači ne samo što sam bila iz jedne siromašne porodice, nego zato što je tamo bilo nasilja skoro svakog dana, tako da... ja sam jedva čekala da li svesno, da li podsvesno... da čim završim tu srednju školu da jednostavno nestanem, da me nema. Jer nisam više mogla da trpim, jer je to bilo dugogodišnje nasilje u mojoj kući, gde je moj otac tukao moju majku stalno i od kako sam ja bila malo dete, tako da... to je bilo baš strašno. Ja imam velike traume iz tog doba života.“

Sagovornica u intervjuu, žrtva trgovine ljudima, 48 godina

„Tada sam radila u kafiću... dnevnicu je bila 700 dinara... I onda, to nije tako neki veliki novac i meni je ćerka bila i bolesna tad u to vreme, ova starija, a za njene lekove mi je tada trebalo oko 50 evra, što je stvarno bilo mnogo. I naišao je, taj čovek i počeo da priča kako ima posao preko, kako bi mogle mesečno oko 1000 evra da zaradimo. ... to je ipak veliki novac i tako smo se i odlučile da odemo preko.“

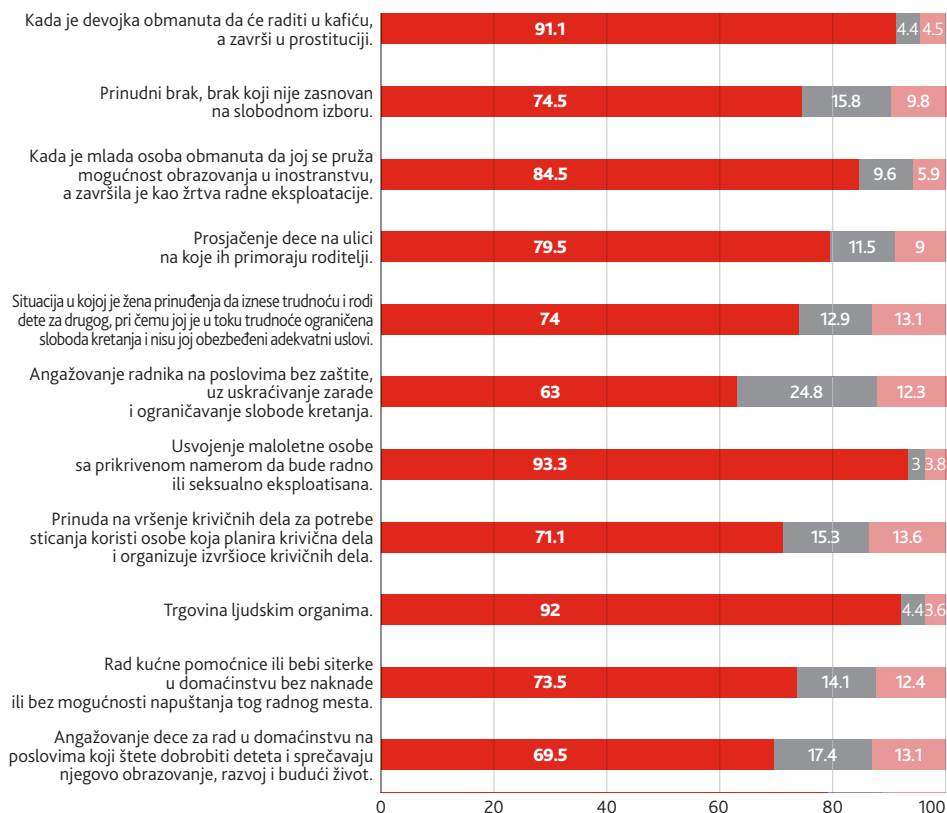
Sagovornica u intervjuu, žrtva trgovine ljudima, 29 godina

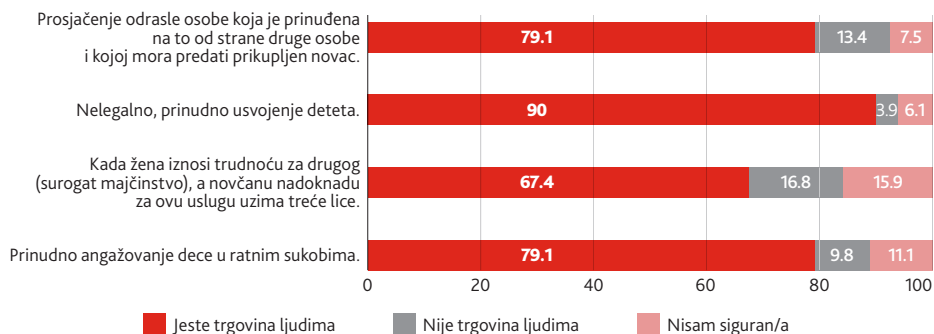
„... u Beogradu sam viđao raznorazne ljude koji uopšte ne znaju jezik, da li su Indijci, ali jednostavno vidi se da nisu odavde, da nisu Srbi i tako dalje. Tamnopusiti su bili, radili su na građevini, njih je stalno dovozio i odvozio jedan isti autobus ili auto već. Oni su išli sa gradilišta u smeštaj, ali siguran sam da su oni neka vrsta trgovine ljudima. Mislim, te radne eksploatacije.“

Sagovornik u intervjuu, osoba u riziku od trgovine ljudima, 40 godina

Složenost fenomena trgovine ljudima, kao i mnoštvo oblika u kojima se može javiti, u velikoj meri otežava prepoznavanje slučajeva trgovine ljudima. Ovo se pre svega odnosi na novije oblike trgovine ljudima, ili one koji su kasnije identifikovani kao takvi, i na granične situacije, koje u odnosu na prisustvo, odnosno odsustvo određenih elemenata jesu, odnosno nisu trgovina ljudima. Ispitanici su na osnovu različitih iskaza odgovarali da li je u opisanoj situaciji reč o trgovini ljudima ili nije. Iskazi su formulisani tako da budu kratki, ali da istovremeno pruže dovoljno informacija na osnovu kojih je moguće zaključiti da li opisana situacija sadrži dovoljno elemenata da bi bila trgovina ljudima. Od ukupno 19 iskaza na Grafikonu 7 prikazani su samo oni koji govore o **situaciji koje jesu trgovina ljudima**.

Grafikon 7: Mogućnost prepoznavanja različitih oblika trgovine ljudima (%)

Izvor: SeConS, Istraživanje o trgovini ljudima u Srbiji, 2021.

Kako je i očekivano, **najveći udeo tačnih odgovora** javlja se u situacijama koje obuhvataju trgovinu organima, seksualnu eksploataciju, i nelegalno usvojenje deteta. Procenat ispitanika koji su na osnovu iskaza u kojima se pojavljuju navedeni pojmovi prepoznali trgovinu ljudima iznosi 90% i više. Situacija za koju se može reći da je ispitanicima bila „najočigledniji“ primer trgovine ljudima jeste *usvojenje maloletne osobe sa prikrivenom namerom da bude radno ili seksualno eksploatisana*.

Sa druge strane, gotovo svaki četvrti ispitanik (25,5%) je na pitanje da li je *prinudni brak, brak koji nije zasnovan na slobodnom izboru* slučaj trgovine ljudima, odgovorio da nije trgovina ljudima ili da nije siguran. Za iste odgovore su se nešto češće opredeljivali u slučaju iskaza *situacija u kojoj je žena prinuđena da iznese trudnoću i rodi dete za drugoga, pri čemu joj je ograničena slobode kretanja i nisu joj obezbeđeni adekvatni uslovi tokom trudnoće* (26%), tačnije, više nego svaka četvrta osoba u uzorku nije prepoznala trgovinu ljudima u opisanoj situaciji⁸⁶. Ukoliko pogledamo iskaze koji opisuju različite oblike izrabljivanja dece, svaki peti ispitanik se za pitanje da li *prosjačenje dece na ulici na koje ih primoraju roditelji* predstavlja trgovinu ljudima, kao i da li je trgovina ljudima *prinudno angažovanje dece u ratnim sukobima* opredelio za opciju *Nije trgovina ljudima* ili *Nisam siguran/a*. Takođe, prinuda na prosjačenje je manje prepoznata kao oblik trgovine ljudima i u situaciji kada su žrtve odrasle osobe. Gotovo isti udeo ispitanika (20,9%) nije prepoznao trgovinu ljudima u slučaju *prosjačenja odrasle osobe koja je na to prinuđena od strane druge osobe kojoj predaje prikupljeni novac*. Čini se da je ispitanicima bilo još teže da prepoznaju trgovinu ljudima kada je reč o prinudi na vršenje krivičnih dela, stoga je kod iskaza *prinuda na vršenje krivičnih dela za potrebe sticanja koristi osobe koja planira krivična dela i organizuje izvršioce krivičnih dela* skoro svaki treći ispitanik rekao da opisana situacija nije trgovina ljudima ili da nije siguran.

⁸⁶ Osobe koje su odgovorile da opisana situacija nije trgovina ljudima ili da nisu sigurni.

Izdvajaju se tri iskaza na osnovu kojih je ispitanicima bilo najteže da prepoznaju da je reč o trgovini ljudima. Malo manje od 70% ispitanika je prepoznalo slučaj trgovine ljudima u situacijama *angažovanje dece za rad u domaćinstvu na poslovima koji štete dobrobiti deteta i sprečavaju njegovo obrazovanje, razvoj i budući život i kada žena iznosi trudnoću za drugog (surogat majčinstvo), a novčanu nadoknadu za ovu uslugu uzima treće lice*. Slučaj trgovine ljudima koji je prepoznao najmanji procenat ispitanika (63%) jeste *angažovanje radnika na poslovima bez zaštite (bez odgovarajuće opreme za rad), uz uskraćivanje zarade i ograničavanje slobode kretanja*. Kod ovog iskaza se čak 24,8% ispitanika izjasnilo da navedeno nije trgovina ljudima, dok njih 12,3% nije bilo sigurno.

Kada u analizu uključimo obeležja ispitanika, zapažamo da **pol i stepen obrazovanja** imaju značajan uticaj na mogućnost prepoznavanja slučajeva trgovine ljudima. Iako je 91,1% ispitanika prepoznalo trgovinu ljudima u situaciji *kada je devojka obmanuta da će raditi u kafiću, a završi u prostituciji*, važan je nalaz da je među onima koji smatraju da ovo nije trgovina ljudima značajno više muškaraca. Zanimljivo je da se pol pokazao značajnim u oba iskaza koja se odnose na prinudu na prosjačenje – značajno više žena nego muškaraca je prinudu na prosjačenje dovelo u vezu sa trgovinom ljudima.

Stepen obrazovanja pokazao je statističku značajnost kod više od polovine iskaza. Ispitanici sa najnižim stepenom obrazovanja, odnosno oni bez škole i sa osnovnim obrazovanjem, bili su najmanje uspešni u prepoznavanju situacija u kojima je prisutna trgovina ljudima u odnosu na sve ostale obrazovne kategorije. Ovakav podatak se može delimično objasniti nerazumevjem pojmova radne i/ili seksualne eksploatacije, ipak, ispitanici iz ove kategorije su značajno ređe od ostalih uočavali trgovinu ljudima i u situacijama poput *trgovine ljudskim organima i nelegalnog, prinudnog usvojenja deteta*. U okviru ove obrazovne kategorije, nešto manje od polovine ispitanika smatra da iskazi koji se tiču surogat majčinstva, odnosno iznošenja trudnoće za drugog u eksploatatorskim uslovima, opisuju trgovinu ljudima. Takođe, znatno je manje ispitanika iz ove grupe, u odnosu na sve ostale obrazovne kategorije, koji su identifikovali sledeći iskaz kao slučaj trgovine ljudima: *kućna pomoćnica ili bebisiterka rade u domaćinstvu bez naknade ili bez mogućnosti napuštanja tog radnog mesta (npr. zbog nelegalnog migrantskog statusa, oduzetih dokumenata, itd.)*. Još jedan važan, ali i alarmantan podatak, jeste to da značajno više žena ne prepoznaje navedenu situaciju kao trgovinu ljudima. Ovakav nalaz ukazuje da **žene nisu dovoljno osveščene o zloupotrebi rada u domaćinstvu, i samim tim, nalaze se u većem riziku da na ovakav način budu eksploatisane**, ili da ne reaguju na ovakvu situaciju ukoliko su joj svedoci.

Neophodno je imati u vidu i da su ispitanici sa najnižim stepenom obrazovanja imali najmanje šanse da „pogode“ tačan odgovor jer su bili skloniji da se opredele za opciju *Nisam siguran/a*. Oni su značajno češće odgovarali na ovaj način, kod čak 11 od ukupno 19 iskaza.

U odnosu na osnovni uzorak, kod pripadnika romske populacije razlike u mogućnosti identifikovanja slučajeva trgovine ljudima među ponuđenim iskazima pokazale su se statistički značajnim kod nekoliko primera. Naime, skoro svaki treći ispitanik (31,4%) među pripadnicima romske populacije smatra da *prinudni brak, brak koji nije zasnovan na slobodnom izboru* ne predstavlja trgovinu ljudima. Međutim, zanimljiv je nalaz da se 37,3% ispitanika izjasnilo da *sklapanje braka sa stranim državljaninom u cilju dobijanja državljanstva*⁸⁷ jeste trgovina ljudima. Takođe, za situacije *angažovanje dece za rad u domaćinstvu na poslovima koji štete dobrobiti deteta (...), nelegalno, prinudno usvojenje deteta i rad kućne pomoćnice ili bebisiterke u domaćinstvu bez naknade ili bez mogućnosti napuštanja tog radnog mesta (...)* natprosečno više ispitanika, u odnosu na opštu populaciju, smatra da nisu slučajevi trgovine ljudima (29,4%, 11,8%, 25,5% redom).

„Trgovina ljudima ti je to kad ja na primer, ja tako gledam, trgovina ljudima ti je to kad ja dam pare za tebe i otkupim te. Jednostavno ja tako mislim.“

Sagovornik u intervjuu, osoba u riziku od trgovine ljudima, 30 godina

„Trgovina ljudima je iskorišćavanje drugog živog bića, drugog čoveka zarad materijalne koristi. Možeš da ga prodaš kao radnu snagu, možeš da ga prodaš kao seksualni objekat, možeš da ga prodaš kao mrtvog i ubijenog zbog organa i tako dalje. To je trgovina ljudima.“

Sagovornik u intervjuu, osoba u riziku od trgovine ljudima 40 godina

„... svi u Srbiji znaju za izraz „belo roblje“, ali ni ja nisam znala šta je trgovina ljudima. Mislim... za to se znalo, a ovo ostalo što ima razne neke oblike, to se u Srbiji, to se sad možda zna u Srbiji, u poslednjih... desetak, 15 godina se sve više širi svest o tome, ali, eto.“

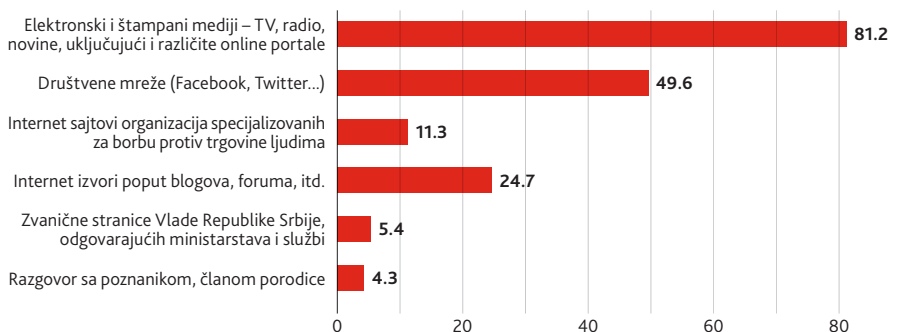
Sagovornica u intervjuu, žrtva trgovine ljudima, 29 godina

⁸⁷ Ovo je jedan od iskaza koji opisuje situaciju koja nije slučaj trgovine ljudima.

Kanali informisanja o trgovini ljudima

Znanje o trgovini ljudima i percepcija određenih situacija kao manje ili više rizičnih, u najvećoj meri su posledica (ne)informisanja o ovoj temi. Do informacija je moguće doći kroz različita medijska izveštavanja o otkrivenim lancima trgovine ljudima i njihovim žrtvama, različite internet izvore ili publikacije i saopštenja zvaničnih institucija i/ili nevladinih organizacija. Gotovo petina ispitanika (18,5%) rekla je da se uopšte ne informiše o ovoj temi, a odgovori ostalih ispitanika su prikazani na Grafikonu 8. Ispitanici se nisu opredeljivali samo za jednu opciju, već su među ponuđenim opcijama navodili sve kanale informisanja koje koriste.

Grafikon 8: Izvori iz kojih se ispitanici informišu o trgovini ljudima (%)

Izvor: SeConS, Istraživanje o trgovini ljudima u Srbiji, 2021.

Elektronski i štampani mediji, koji uključuju TV, radio, novine i različite novinske internet portale, izdvojili su se kao najzastupljeniji kanal informisanja o temi trgovine ljudima. **Društvene mreže**, kao drugi najzastupljeniji izvor (49,6%) za informisanje o ovom problemu, koriste natprosečno više mlađe kategorije ispitanika, starosti od 18 do 49 godina, u odnosu na poslednje dve starosne kategorije u uzorku. Ovaj podatak svakako ne iznenađuje, ali jeste značajan jer ukazuje na kanal informisanja koji bi bio najefektniji za promocije različitih aktivnosti na suzbijanju i prevenciji trgovine ljudima među populacijom ovog uzrasta. **Internet sajtove organizacija specijalizovanih za borbu protiv trgovine ljudima** (i domaćih i stranih) kao kanal informisanja češće koriste žene i ispitanici sa visokim obrazovanjem, u odnosu na ostale ispitanike u uzorku.

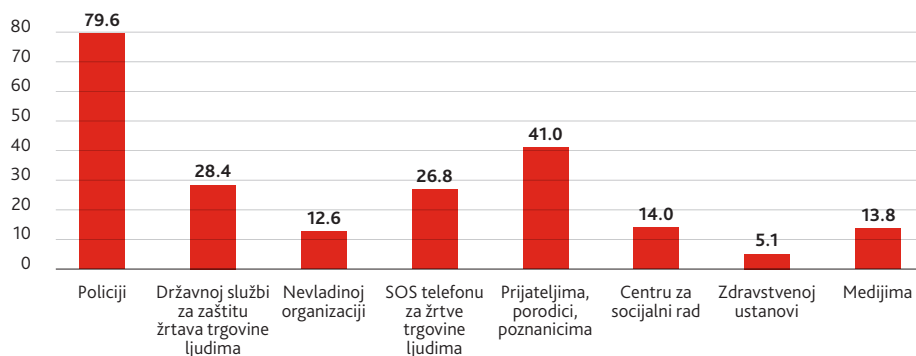
Podatak koji bi trebalo uzeti u obzir kao veoma važan je taj da se skoro svaki peti ispitanik (18,5%) uopšte **ne informiše o ovoj temi**, a među njima je značajan udeo najmlađih ispitanika. Od ukupnog broja ispitanika iz starosne kategorije od 18 do 25 godina čak 30%

je reklo da se nikada ne informiše o problemu trgovine ljudima. U okviru romske populacije ovakav odgovor je bio daleko zastupljeniji – 41,2% njih se ne informiše o ovoj temi.

Kome bi se ispitanici obratili u slučaju da su žrtve trgovine ljudima?

Pored informisanosti o različitim rizicima i oblicima u kojima se trgovina ljudima može javiti, ispitano je i koji su najčešći kanali pomoći kojima bi se ispitanici obratili da se nađu u situaciji trgovine ljudima. Ovde je takođe bilo moguće izabrati više opcija.

Grafikon 9: Kome biste se obratili da se nađete u situaciji da ste žrtva trgovine ljudima? (%)

Izvor: SeConS, Istraživanje o trgovini ljudima u Srbiji, 2021.

Kako je na Grafikonu 9 predstavljeno, **policija** je izvor pomoći za kojim bi posegnulo gotovo 80% ispitanika. Sledeći su **prijatelji, porodica i poznanici** (41%) od kojih bi pomoć zatražili značajno češće muškarci nego žene. Od svih muških ispitanika čak 45,4% se opredelilo za ovu opciju, što ukazuje da su muškarci skloniji da traže pomoć od neformalnih kanala i ličnih kontakata. Svaki četvrti ispitanik potražio bi pomoć na **SOS liniji za žrtve trgovine ljudima**, ali češće visokoobrazovani i oni koji imaju iskustvo rada u inostranstvu.

„Pa, obratio bih se možda policiji, ali verovatno bi se meni obratila policija. U bilo kakvom slučaju da se osetim ugrožen, u situaciji da ne mogu da se povučem ili da odem sa takvog mesta, gde se osećam ugrožen, ja bih bio agresivan. I onda bi policija došla do mene, ne ja do njih. Pa, stvarno, to je jedini recept da se opstane...“

Sagovornik u intervjuu, osoba u riziku od trgovine ljudima 40 godina

„Ja nisam znala da moj pristanak nema težinu i po cenu zatvora sam ga na kraju prijavila (trgovca ljudima), mislila sam da vršim krivično delo, uprkos tome što nisam želela to da radim. (Od strane trgovca) Bila sam izložena konstantnom zastrašivanju policijom... Jer po njemu (trgovcu), ja sam bila ta koja vrši (krivično) delo.“

Sagovornica u intervjuu, žrtva trgovine ljudima

„Morala sam nešto da uradim, nisam imala baš najjasniju viziju šta i kako, zbog ono, opšteg pakla u kom sam živela, ali preko jednog drugara ja sam stupila u kontakt sa nekim inspektorom, koji me povezao dalje sa čovekom koji radi na krvnim i seksualnim deliktima... I onda je to sve, da kažem, počelo. A nakon toga, moja porodica je za sve to, jel tako, saznala, tek kad sam ja to prijavila policiji i kasnije. I onda je moja sestra u jednom trenutku pozvala ASTRU...“

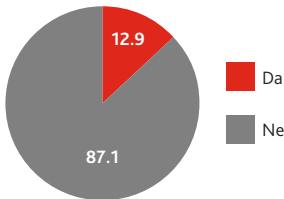
Sagovornica u intervjuu, žrtva trgovine ljudima, 29 godina

IZLOŽENOST RIZICIMA RADNE EKSPLOATACIJE I TRGOVINE LJUDIMA

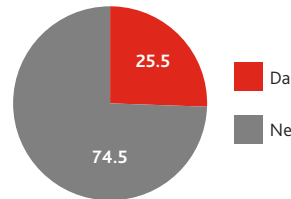
Rad u inostranstvu

Kako je u prethodnom delu studije već predstavljeno, **odlazak na rad u inostranstvo doprinosi ranjivosti radnika i povećava šanse da postanu žrtve različitih oblika eksploatacije, ili čak žrtve trgovine ljudima**. Na grafikonima 10 i 11 predstavljen je udeo ispitanika koji su imali iskustvo rada u inostranstvu, u uzorku opšte i romske populacije.

Grafikon 10: Ispitanici koji su radili u inostranstvu, bez obzira na dužinu i vrstu rada – opšta populacija (%)

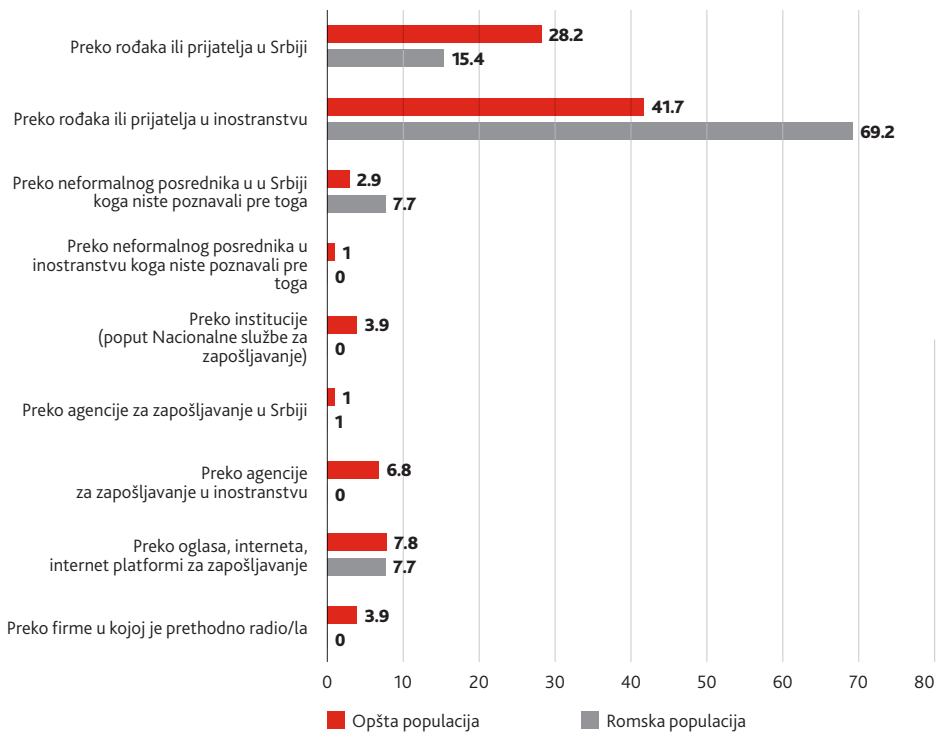
Grafikon 11: Ispitanici koji su radili u inostranstvu, bez obzira na dužinu i vrstu rada – romska populacija (%)

Izvor: SeConS, Istraživanje o trgovini ljudima u Srbiji, 2021.

Pripadnici romske populacije su se značajno češće izjašnjavali da su imali iskustvo rada u inostranstvu (25,5%) u odnosu na pripadnike opšte populacije (12,9%), u slučaju kojih su iskustvo rada u inostranstvu u većem broju prijavljivali muškarci. Od ukupnog broja ispitanika koji su u nekom periodu radili u inostranstvu, njih 70,9% su muškarci, a 29,1% žene. Najveći udeo ispitanika je dolazio do poslova u inostranstvu preko bliskih ljudi – preko rođaka ili prijatelja iz Srbije ili inostranstva (Grafikon 12). Ostali kanali kroz koje su ispitanici pronalazili posao u inostranstvu su neformalni posrednici koje nisu poznavali, oglasi i internet platforme za zapošljavanje, dok je veoma mali broj ispitanika iz opšte populacije prijavio formalne institucije (poput Nacionalne službe za zapošljavanje) i agencije za zapošljavanje u inostranstvu kao kanale za pronalazak posla u inostranstvu.

Grafikon 12: Način na koji su ispitanici pronalazili posao u inostranstvu – opšta i romska populacija (%)

Izvor: SeConS, Istraživanje o trgovini ljudima u Srbiji, 2021.

„On je prijatelj mog muža. Ili rod neki, iskreno, sad nisam sigurna... On je jednostavno samo došao tamo (u kafić u kom je radila), čuo je da ja tamo radim, došao je da vidi kao kako sam, šta radim i tako to. I onda nam je ponudio posao u Austriji. U stvari, da je posao, u stvari neki kao kazino u pitanju... Imali bi, kao, smeštaj i hiljadu evra, kao, mesečno... Ja sam pasoš dobila u roku od jednog dana, a moja drugarica u roku od dva dana je dobila. Tako da je to sve on finansirao. On je bio samo tu uključen u tome što se tiče dokumenata i tako to, a posle je zvao te ljude i rekao, njima su dokumenta spremna, one mogu da idu.“

Sagovornica u intervjuu, žrtva trgovine ljudima, 30 godina

„Tu u selu, kada sam čistila kuće, upoznala sam jednu ženu... Ona se meni predstavila kao drugarica koja hoće da mi pomogne. Mi smo bile baš bliske par meseci i onda mi je ona ponudila da mi sredi neki posao, da čistim kuće u Beču, da se ništa ne brinem. Ja sam razmišljala, malo sam se bojala ali sam joj verovala jer je ona meni već nalazila posao u Srbiji. Stalno je govorila da ću biti zadovoljna, da nema šta da me bude strah, da će mi ona pomoći oko svega... Rekla mi je da je ona tako mnoge žene odvodila i spasila, delovalo mi je da je iskrena prema meni, jednom mi je rekla da smo najbolje prijateljice.“

Sagovornica u intervjuu, žrtva trgovine ljudima, 35 godina

Obmanjivanje prilikom regrutacije za posao – Srbija i inostranstvo

Obmanjivanje prilikom regrutacije, prema Međunarodnoj organizaciji rada, jedan je od ključnih indikatora trgovine ljudima. Osobe se obmanjuju prvenstveno u vezi sa različitim aspektima posla za koji se prijavljuju ili koji im nudi poslodavac ili neko drugo lice. U odnosu na pretnje i primenu sile, obmane su suptilniji način „uvlačenja“ žrtve u lanac trgovine ljudima, i samim tim, ovakve situacije je teže prepoznati kao potencijalno opasne.

„Tu na autobuskoj stanici, tu sam upoznala tu koja je... sve krenulo od nje. Tu ženu... koja me je prodala... To je sve krenulo iz Kraljeva. Desilo se, znači ja sam završila u Beogradu, kao navodno da ću raditi u lokalu... Tu ću da zaradim pare, da ću da živim kako treba. Međutim, to se desilo što se desilo. Ja sam na kraju videla šta su uradili, jer me ta žena iz Kraljeva prodala. Ja sam završila u belom roblju.“

Sagovornica u intervjuu, žrtva trgovine ljudima, 37 godina

„I ovaj, desilo se znači da sam se ja zaljubila i onda sam mislila, e to je to. Znači ja sam samo to čekala, ja sam samo tebe čekala. Tako da nisam ja pitala gde idemo mi, šta ćemo mi tamo raditi. On je sigurno nešto i pričao. Znam, nešto kao kroz maglu se sećam, ali nije mene to interesovalo da ja slušam gde ja idem i šta ću ja tamo da radim. Mene ništa nije interesovalo... ja sam samo želela da odem iz moje kuće i da odem od tog nasilja. Tako da... nisam ja tu sigurno ništa ni pitala nego sam samo pomislila gde si ti do sada, zašto nisi došao ranije u moj život... Jednostavno, vreme nije postojalo za mene. Ja se samo sećam da to što sam ja želela, to je i on želeo, samo ne baš na isti način. Znači, on je želeo da upozna baš tako neku osobu kao što sam ja, koja nema nikakvu podršku,

koja dolazi iz porodice gde ima nasilja, gde takvu osobu kao što sam ja nema ko da traži. Znači, on je tražio mene, a ja sam tražila njega. I mi smo se tako našli. Ja sam bila perfektna žrtva za njega... bolju žrtvu od mene nije mogao da ima, jer je on saznao sve o mojoj porodici, o meni, kao želeći da pokaže da je nežan, da je pažljiv, da je osetljiv, da se interesuje za mene. Tako da je to jednostavno bila perfektna kombinacija.

Sagovornica u intervjuu, žrtva trgovine ljudima, 48 godina

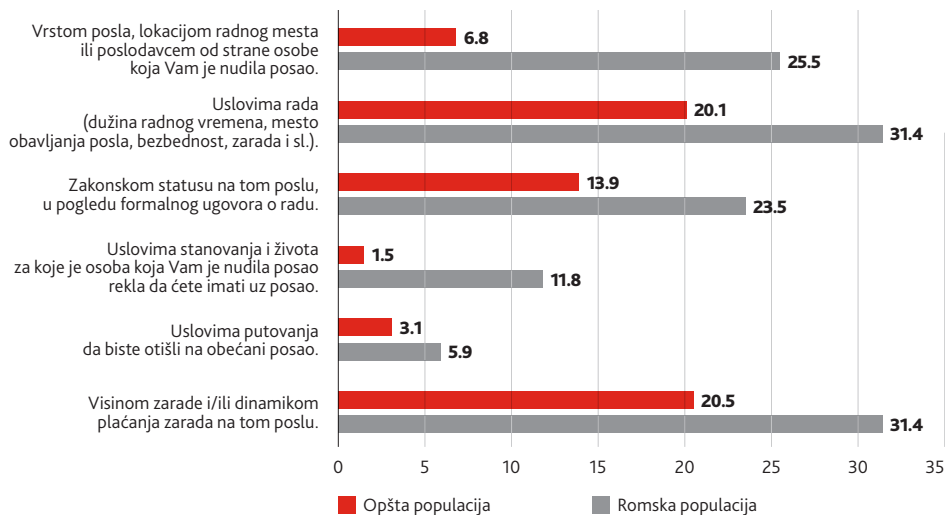
„Ona mi je sve obećala, i posao i smeštaj i hranu, da vredno čistim kuće i da ću zaraditi velike pare, a meni su pare trebale zbog dece i majke i da kupim neku normalnu kuću.“

Sagovornica u intervjuu, žrtva trgovine ljudima, 35 godina

Osobe koje su obmanute ne moraju postati žrtve trgovine ljudima, međutim izvesno je da su ovim osobama narušena radna prava. Istraživanje je pokazalo da je značajan udeo onih koji su, i u Srbiji i u inostranstvu, bili izloženi obmanama u vezi sa različitim aspektima rada.

Grafikon 13: Udeo ispitanika koji su bili izloženi obmanama u Srbiji, u odnosu na ceo uzorak – opšta i romska populacija (%)

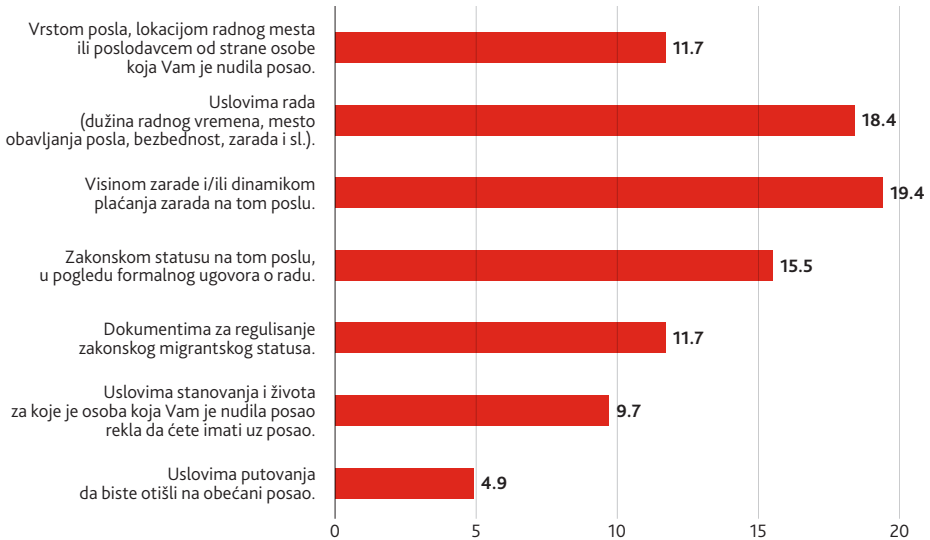
Izloženi obmanama u vezi sa...

Izvor: SeConS, Istraživanje o trgovini ljudima u Srbiji, 2021.

Grafikon 14: Udeo ispitanika koji su bili izloženi obmanama u inostranstvu, u odnosu na ispitanike koji imaju iskustvo rada u inostranstvu – opšta populacija (%)⁸⁸

Izloženi obmanama u vezi sa...

Izvor: SeConS, Istraživanje o trgovini ljudima u Srbiji, 2021.

Obmane kojima su ispitanici bili najviše izloženi jesu one koje se odnose na uslove rada, u smislu dužine radnog vremena, sigurnosti zarade, mesta obavljanja posla i sl. (20,1% u Srbiji i 18,4% u inostranstvu), i visine zarade i/ili dinamike plaćanja zarade na tom poslu (20,5% u Srbiji i 19,4% u inostranstvu). Sledeća najčešća obmana jeste ona koja se odnosi na zakonski status zaposlenog, odnosno obmana da će sa poslodavcem sklopiti ugovor o radu (13,9% u Srbiji i 15,5% u inostranstvu). Kada uzmemo u obzir karakteristike ispitanika, obmane u vezi sa uslovima rada u Srbiji značajno više su iskusili mladi uzrasta 26-30 godina – gotovo svaki treći ispitanik iz ove starosne kategorije. Ni kod jedne od navedenih obmana ne postoji statistički značajna razlika prema polu, što znači da su među onima koji su bili izloženi obmanama gotovo podjednako zastupljeni i muškarci i žene.

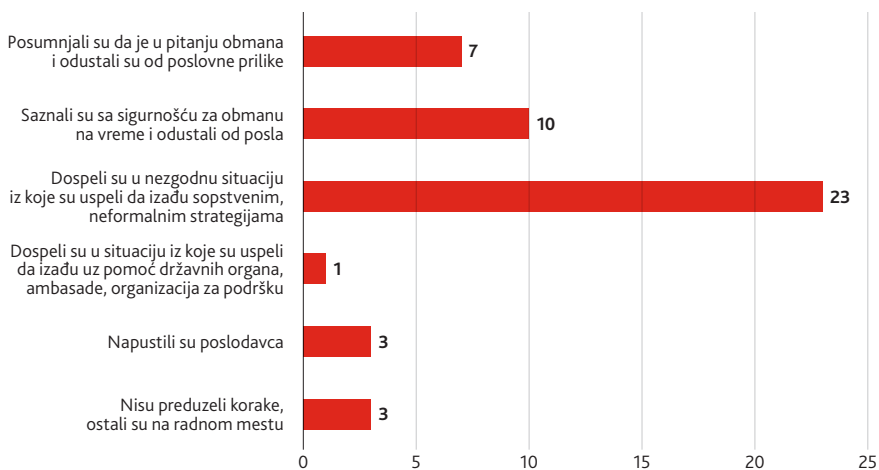
Pripadnici romske populacije su pokazali veće učešće među onima koji su bili izloženi obmanama u Srbiji u odnosu na opštu populaciju. Oni su češće prijavljivali svaku od navedenih obmana u slučaju rada u inostranstvu, ali je u dva slučaja značajno veći udeo

⁸⁸ Ukupan broj ispitanika iz romske populacije koji su imali iskustvo rada u inostranstvu nije dovoljno velik da bi bio procentualno predstavljen.

njih bio obmanut i u Srbiji – u vezi sa vrstom posla i u vezi sa uslovima stanovanja koja su im obećana uz radno mesto.

Takođe, kada uzmemo u obzir samo one ispitanike koji su bili obmanuti, značajan je podatak da su **ispitanici koji su radili u inostranstvu češće dospeli u nezgodnu situaciju usled obmana kojima su bili izloženi**. Od ukupno 103 osobe iz opšte populacije koje su imale iskustvo rada u inostranstvu, čak 23 osobe su dospeli u nezgodnu situaciju iz koje iz koje su uspeli da izađu pomoću sopstvenih, neformalnih strategija.

Grafikon 15: Aktivnosti koje su preuzeli ispitanici, koji su išli na rad u inostranstvo, u vezi sa obmanom ili obmanama kojima su bili izloženi – opšta populacija (apsolutni brojevi)

Izvor: SeConS, Istraživanje o trgovini ljudima u Srbiji, 2021.

Prinudni rad – Srbija i inostranstvo

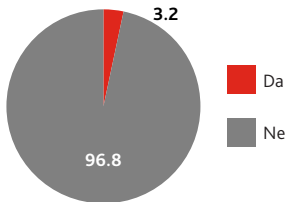
U uzorku opšte populacije, 3,3% ispitanika se izjasnilo da su u Srbiji i/ili inostranstvu obavljali određeni posao pod prinudom. Ukupno 26 ispitanika se izjasnilo da je imalo ovakvo iskustvo, od čega 16 muškaraca i 10 žena.⁸⁹ Čak 17 ispitanika bilo je prinuđeno da obavlja posao koji nisu želeli i za koji se prvobitno nisu prijavili. Sledeći najčešći način prinude na rad je kroz uskraćivanje sredstava za život, čemu je bilo izloženo 9 ispitanika. Sedam ispitanika je bilo prinuđeno da radi zbog duga koji su imali prema poslodavcu.

⁸⁹ Broj ispitanika koji su imali iskustvo prinudnog rada, kako u opštoj populaciji tako i u populaciji Roma, nije dovoljno velik da bi se javile statistički značajne razlike na osnovu pola, starosti, nivoa obrazovanja, ili nekog drugog obeležja.

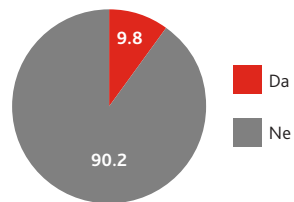
Nešto ređi odgovori koji su se javili kod dva, odnosno tri ispitanika, jesu prinuda kroz nasilje ili pretnje nasiljem; izolaciju, ograničavanje kretanja i nadziranje. Takođe, nekoliko ispitanika je bilo izloženo pretnjama da će biti prijavljeni vlastima, dok su neki ispitanici trpeli pretnje upućene njihovoj porodici. Važno je uzeti u obzir da je deo ispitanika bio izložen ne samo jednoj, već različitim vrstama prinude, jer je svaki ispitanik navodio sve načine na koje je bio prinuđen da obavlja određeni posao.

Udeo ispitanika koji su u Srbiji i/ili inostranstvu radili pod prinudom višestruko je veći među romskom populacijom – svaki deseti ispitanik iz poduzorka romske populacije (5 od ukupno 51 ispitanika) imao je iskustvo rada pod prinudom. Za razliku od opšte populacije, nasilje ili pretnja nasiljem je najčešća vrsta prinude kojoj su bili izloženi ispitanici iz populacije Roma, što je slučaj kod četiri ispitanika, dok je njih troje prinuđeno da rade posao koji nisu želeli i za koji se nisu prijavili.⁹⁰

Grafikon 16: Ispitanici koji su u zemlji i/ili inostranstvu obavljali neki posao pod prinudom (%) – opšta populacija (%)

Grafikon 17: Ispitanici koji su u zemlji i/ili inostranstvu obavljali neki posao pod prinudom (%) – romska populacija

Izvor: SeConS, Istraživanje o trgovini ljudima u Srbiji, 2021.

„Bio sam zadužen da čistim štale i da hranim stoku, radili smo od jutra do mraka... Ništa mi nije bilo plaćeno, ni dinar. Jednom kada sam pobegao i vratio se kod starog gazde, on (čovjek kod kog je radio) me je našao i rekao da idemo na večeru da mi isplati sve što sam do tada uradio, ali me je prevario i tek kada smo stigli kod njega kući ja sam shvatio da me je on vratio da radim bez para... Posle nekog vremena nisam ni mislio da mogu da odem jer će me naći i vratiti i onda nemam šta da idem negde drugde.“

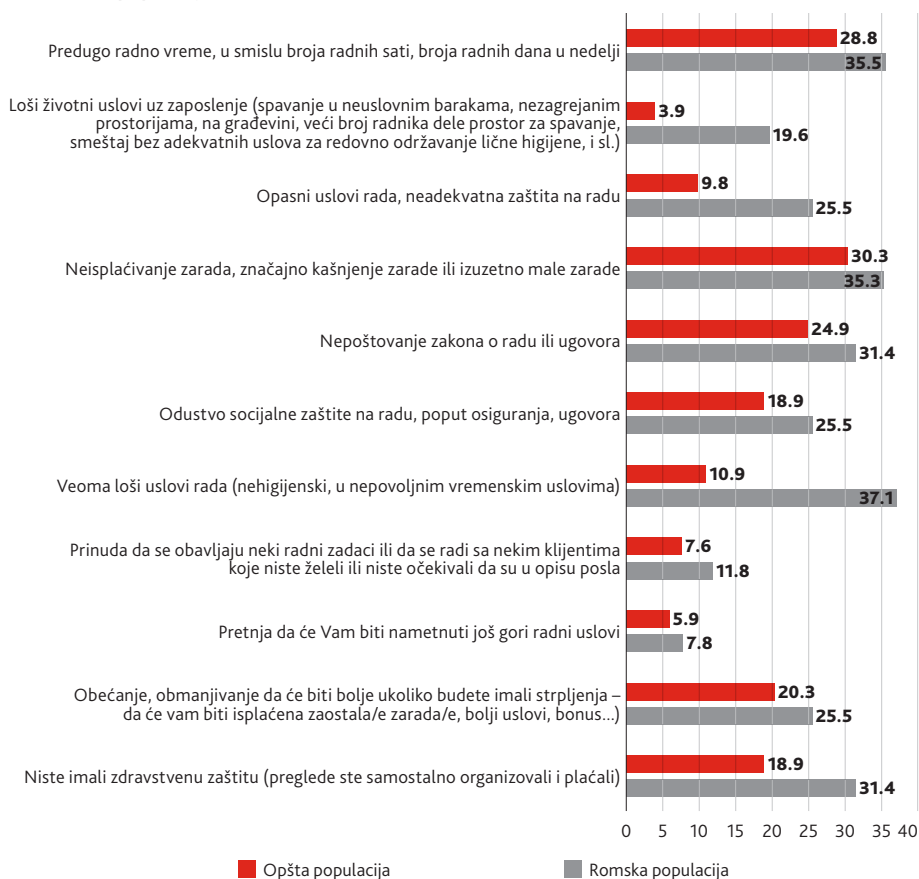
Sagovornik u intervjuu, žrtva trgovne ljudima, 69 godina

⁹⁰ Deo pomenutih ispitanika je bio izložen i drugoj vrsti prinude.

Izloženost rizicima radne eksploatacije – Srbija i inostranstvo

Podaci istraživanja pokazuju da je značajan udeo ispitanika bio izložen rizicima radne eksploatacije u Srbiji, bez obzira na to da li posmatramo opštu populaciju ili poduzorak koji se odnosi na populaciju Roma. Ipak, zapažaju se nezanemarljive razlike između dve pomenute grupe ispitanika, u pogledu izloženosti specifičnim oblicima kršenja radnih prava koja su u direktnoj vezi sa radnom eksploatacijom (Grafikon 18).

Grafikon 18: Problemi sa kojima su se ispitanici suočili na radnom mestu u Srbiji – udeo ispitanika iz opšte i romske populacije (%)

Izvor: SeConS, Istraživanje o trgovini ljudima u Srbiji, 2021.

Ispitanici koji pripadaju opštoj populaciji su prilikom rada u Srbiji u najvećoj meri bili suočeni sa problemom neisplaćivanja, kašnjenja ili izuzetno niskih zarada (30,3%), zatim sa veoma dugim radnim vremenom (28,8%), kao i sa nepoštovanjem odredbi ugovora ili Zakona o radu (24,9%). Pored pomenutih, ispitanici iz romske populacije u velikoj meri se suočavaju sa dodatnim problemima i slučajevima kršenja njihovih radnih prava. Čak 37,1% pripadnika romske populacije navelo je da su veoma loši uslovi rada, koji podrazumevaju i rad u ne higijenskim uslovima, kao i rad u nepovoljnim vremenskim uslovima, nešto sa čime su se suočili. Udeo ispitanika iz opšte populacije koji su se sa ovakvim radnim uslovima suočili ni u kom slučaju nije zanemarljiv, ali je ipak skoro četvorostruko niži u poređenju sa romskom populacijom. Veoma značajne razlike zapažaju se i kada su u pitanju odsustvo zdravstvene zaštite, loši uslovi života koji su radnicima obezbeđeni od strane poslodavca, kao i opasni uslovi rada i rad bez adekvatne zaštitne opreme – romska populacija značajno izloženija svakom od ovih oblika kršenja radnih prava, u poređenju sa opštom populacijom (Grafikon 18).

„Samo u jednoj firmi u kojoj sam radio, sam imao adekvatnu opremu za rad, to jest HTZ opremu, koju je obezbedila firma. I to je u stvari jedina firma u kojoj sam bio prijavljen.“

Sagovornik u intervjuu, osoba u riziku od trgovine ljudima, 40 godina

„Rekla je (vlasnica salona u kom je sagovrnica radila) da sam prijavljena od prvog dana, da je potpisan ugovor, a ono niti prijave niti išta cela 2 meseca. Videla sam poruku gde je pisala knjigovođi da me do daljnog ne prijavljuje. (Prijavila se da radi na) ... oglas za manikira, ali je u stvari bio potreban asistent u salonu... Posao asistenta 30.000 dinara, a za svaki manikir dodatnih 30% od usluge. Ja sam imala dosta posla kao manikir, i umesto 80.000 dinara tog meseca, koliko je trebalo da zaradim, ja sam primila 30.550 dinara.“

Sagovornica u intervjuu, žrtva trgovine ljudima

Grafikon 19: Problemi sa kojima su se ispitanici suočili na radnom mestu u inostranstvu – udeo ispitanika iz opšte populacije koji su imali iskustvo rada u inostranstvu (%)

Izvor: Istraživanje o trgovini ljudima u Srbiji, 2021.

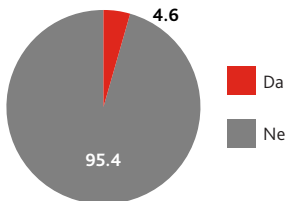
Kada je u pitanju iskustvo rada u inostranstvu, zapaža se da su problemi sa kojima su se ispitanici iz opšte populacije najčešće susretali, nešto drugačiji u odnosu na one koji su se izdvojili kada smo posmatrali iskustvo rada u Srbiji. Odsustvo odgovarajuće socijalne zaštite je problem sa kojim su se ispitanici najčešće suočavali – **skoro četvrtina onih koji su radili u inostranstvu nije bila socijalno osigurana**. Pored toga, preko petine ispitanika sa iskustvom rada u inostranstvu nije imalo ni zdravstvenu zaštitu, već je moralo da je obezbedi samostalno, ukoliko su za tim imali potrebu. Kako su ova prava garantovana ugovorom o radu, može se pretpostaviti da je u slučaju ovih ispitanika formalni ugovor

izostajao. Čak i kada ugovor postoji, ne postoji garancija da će se on poštovati. Tome u prilog govori i podatak da je 17,5% ispitanika koji su radili u inostranstvu navelo da su bili suočeni sa kršenjem ugovora i/ili zakona o radu zemlje u kojoj su boravili od strane poslodavca. Predugo radno vreme je problem koji se, kao i u slučaju rada u Srbiji, izdvojio i kod ispitanika koji su radili u inostranstvu – nešto manje od petine njih radilo je veći broj radnih sati ili više dana u nedelji nego što je bilo dogovoreno (Grafikon 19). U slučaju romske populacije, podatke koji se odnose na rad u inostranstvu nije moguće detaljnije prikazati, usled malog broja ispitanika koji pripadaju ovoj kategoriji.

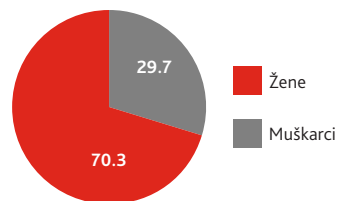
Rad u domaćinstvu – izloženost rizicima od radne eksploatacije i trgovine ljudima

Jedna od kategorija koja se smatra posebno ranjivom u pogledu izloženosti rizicima radne eksploatacije, ali i rizicima trgovine ljudima, jeste kategorija onih koji rade kao pomoć u domaćinstvu. **Prema podacima istraživanja na uzorku opšte populacije, približno svaka dvadeseta osoba trenutno radi ili je nekada radila kao pomoć u kući u Srbiji i/ili u inostranstvu** (Grafikon 20). Nije iznenađujuć nalaz da većinu ove kategorije čine žene (70,3%), dok su muškarci zastupljeni u značajno manjoj meri (29,7%) (Grafikon 21). Najčešći problem sa kojim su se suočile osobe koje su radile kao posluža u domaćinstvu jeste predugo radno vreme (u smislu broja sati rada, kao i broja radnih dana u nedelji).

Grafikon 20: Ispitanici koji su radili kao pomoć u kući (domestic servitude) u Srbiji i/ili inostranstvu (%)

Grafikon 21: Ispitanici koji su radili kao pomoć u kući (domestic servitude) u Srbiji i/ili inostranstvu (%)

Izvor: Istraživanje o trgovini ljudima u Srbiji, 2021.

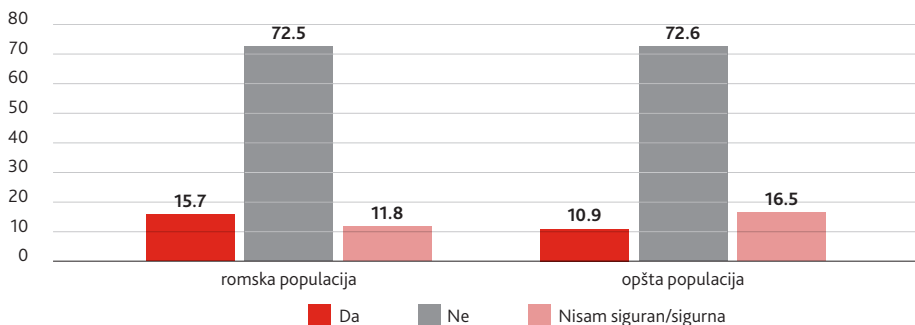
„Stvarno mi je bilo katastrofa prvi put kod te gospođe gde sam radila 17 sati dnevno, gde sam ja bila bukvalno kao rob... Pokušavala sam toj gospođi stvarno da objasnim da je previše da se radi 17 sati, da ja stvarno ne mogu da izdržim fizički... Pritom, ona nama nije davala klasične hemikalije (sredstva za čišćenje), (čistili smo) bukvalno golim rukama... Desna ruka ili leva, više ne mogu ni da se setim, bila je bukvalno u nekim ranama.“

Sagovornica u intervjuu, žrtva trgovine ljudima, 43 godine

Težnja ka odlasku iz zemlje u cilju zaposlenja

Usled nemogućnosti da u Srbiji pronađu pristojno zaposlenje, značajan udeo ispitanika, kako iz opšte, tako i iz romske populacije, navodi da namerava da napusti zemlju u potrazi za poslom (Grafikon 22). Svaka deseta osoba iz opšte populacije navela je da planira da ode u inostranstvo, pri čemu je posebno zabrinjavajuće to što se na ovaj korak značajno češće opredeljuju mladi (starosti do 30 godina), u poređenju sa starijim kategorijama ispitanika. Tako čak 30% mladih od 18 do 25 godina i još 20,5% onih koji imaju između 26 i 30 godina navodi da namerava da posao potraži van zemlje. Za zemlju koja, u odnosu na prosečnu starost stanovništva, spada u one sa najstarijom populacijom u Evropi⁹¹, ovakvi podaci trebalo bi da budu veoma alarmantni.

Grafikon 22: Udeo ispitanika iz opšte i romske populacije, u odnosu na to da li planiraju da odu u inostranstvo u potrazi za poslom (%)

Izvor: SeConS, Istraživanje o trgovini ljudima u Srbiji, 2021.

⁹¹ https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Enlargement_countries_-_population_statistics

Ispitanicima je bilo postavljeno i pitanje o tome da li bi prihvatili visoko plaćenu poslovnu ponudu u inostranstvu, **bez ikakvih provera** poslodavca, uslova rada, iskustva drugih osoba koje su radile na sličnim ili istim pozicijama. Iako brojke naizgled nisu visoke, ne bi ih trebalo zanemariti, jer je neinformisanost o poslovnoj ponudi, naročito ako je ona van granica zemlje stanovanja, u direktnoj vezi sa izloženošću rizicima radne eksploatacije, pa i trgovine ljudima. Naime, **2,6% ispitanika iz opšte populacije odgovorilo je potvrdno, a brojka je skoro utrostručena kada se posmatra romska populacija obuhvaćena poduzorkom istraživanja** (7,8% odgovorilo je „da“).

ISPITANIK: Baš bih voleo da radim na ovim bušotinama koje se plaćaju 200 dolara po satu. Znači, mogao bih da prihvatim bilo kakav rizik opasan po život, čak na primer, voleo bih da radim i na brodu, koji lovi, iako, ja sam sa kontinenta, a voleo bih da radim na brodu koji lovi škampe ili tako dalje.

ISPITIVAČ: Ali kako bi ti proverio informacije da je to baš tako kako se priča?

ISPITANIK: Nikako ne bih mogao da proverim, dok ne probaš, ne možeš da proveriš.

ISPITIVAČ: Znači, išao bi na rizik?

ISPITANIK: Išao bih na rizik. Uvek sam išao na rizik.

Sagovornik u intervjuu, osoba u riziku od trgovine ljudima, 40 godina

PRIČE IZ LIČNOG UGLA

RIZIK OD TRGOVNE LJUDIMA – PETROVA PRIČA

Petar, 30 godina

Petar ima završenu srednju stručnu školu i živi u manjem mestu u Srbiji sa roditeljima i sestrom. Trenutno je zaposlen u fabrici za preradu mesa i njegova plata predstavlja jedini izvor prihoda u domaćinstvu. Usled ovakve situacije, neretko se dešava da moraju da pozajmljuju novac kako bi pokrili mesečne troškove.

Petar je od završetka srednje škole do danas radio na različitim poslovima, koji uključuju rad u prerađivačkoj industriji, rad u poljoprivredi, prodaju robe na vašarima, rad u ugostiteljstvu, ali i različite fizičke poslove. Najveći broj poslova je radio u Srbiji, ali ima i iskustvo rada u inostranstvu – u Nemačkoj i Francuskoj. U gotovo svim slučajevima je reč o neformalnom zaposlenju, radu na određeno, ili sezonskim poslovima. Bilo je perioda u kojima je bio nezaposlen, ali je posle određenog vremena uspevao da putem neformalnih kanala dođe do novog posla. Bio je prijavljen u Nacionalnoj službi za zapošljavanje, ali, kako kaže, nikada ga nisu zvali za bilo kakav posao.

Rad u Srbiji

Što se tiče poslova koje je radio u Srbiji, Petar izdvaja branje jabuka kao najlakši posao, iako su, kako kaže, uslovi rada i smeštaja na sezonskim poljoprivrednim poslovima bili najgori. Ono što izdvaja kao posebno loše jesu ophođenje nadređenih prema radnicima, kao i uslovi smeštaja i ishrana, koji su bili obećani uz ove poljoprivredne poslove. Takođe, dešavalo se da bude isplaćen manje nego što bi trebalo jer poslodavci ne određuju koliko je jabuka je ubrao na osnovu merenja kilaže, već na osnovu sopstvene procene.

„Samo im fale bičevi da krenu da nas biju tamo da bi brali. Ne smeš ni sekundu da ostaneš, ni cigaru da zapališ... Odma prete: Ćemo da te izbacimo napolje, će ti damo otkaz, će te pošaljemo kući. ...Već 5, 6 godina idem da radim taj posao, ali nikad nema uslova. Znači sad treba da se tuširam, a kilometar mi treba do kupatila. Pa dok ja izađem, a tamo je većinom loše vreme, kiša kad padne to je katastrofa. Pacovi, mačke, znači katastrofa. Znači, hrana je nekad dobra, nekad ne valja. Pa se desilo koliko puta da nam donesu hranu koja je pokvarena... Tu spavamo nas 20 u jednu sobu u kojoj su znači kreveti na spratovi... Žene su gore na drugi sprat, mi smo dole u podrumu.“

Kada je reč o poslu na građevini, Petar ističe da su uslovi smeštaja i ishrana bili adekvatni, ali i da je na na građevini imao negativna iskustva, koja se prvenstveno odnose na verbalno i fizičko nasilje. Kako kaže, majstori su na gradilišta često dolazili u alkoholisanom stanju i verbalno vređali ostale radnike. U jednoj situaciji je prisustvovao fizičkom zlostavljanju jednog radnika od strane majstora, nakon čega je Petar dao otkaz.

„ ...Dečko nosi šlem, ovaj (majstor) dođe s čekić ga udari u glavu... Udara ga, štipa ga, znači znaš šta mu radi... Zbog toga sam dao ja otkaz u toj firmi jednoj gde sam radio.“

Rad u inostranstvu

Jedan od prvih poslova koje je Petar radio jeste prodaja polovne robe na vašaru. Ovaj posao je obavljao za jedan bračni par koji mu je nakon nekoliko godina saradnje ponudio da ide sa njima u Nemačku i tamo radi na sakupljanju starih stvari koje će posle prodavati u Srbiji. Petru je obećano da će živeti u kući ovog bračnog para i da će zarađivati 300 evra mesečno, što mu je u tom trenutku delovalo kao dobra ponuda. Petar pristaje da ode sa njima u Nemačku i kako kaže, prve dve nedelje je radio posao koji mu je obećan. Nakon tog perioda, kada žena za koju je radio uviđa da nije fizički sposoban da skuplja teže stvari koje su za preprodaju, Petrov posao postaje čuvanje njihovo četvoro dece.

Nakon što je prošao prvi mesec, Petar je tražio svoj zarađeni novac koji nisu želeli da mu isplate. Od tog trenutka, Petrov život u Nemačkoj postaje neizdrživ. Žena za koju je radio mu oduzima pasoš i mobilni telefon, pa Petar, koji nije imao ni dokumente ni novac da se vrati u Srbiju, nije mogao ni sa kim da stupi u kontakt i zatraži pomoć. Stoga je bio primoran da nastavi da za njih obavlja poslove bez ikakve nakanade, a u pojedinim trenucima je bio prinuđen na krađu sekundarnih sirovina, gvožđa i bakra.

„Pa pasoš mi je ona uzela nakon, kad sam ja počeo da, da tražim novac, i da znaš i reko sam im: Ljudi bliži se datum, ja treba da napustim Nemačku da bi otišao kući, da sedim neko vreme, pa opet da se vratim. E, ali od toga nema ništa. Ona uzela pasoš, gde sam ja posle počeo da imam jako velike probleme.“

Pored toga, prinuda je vršena i na druge načine. Naime, Petar je bio izložen pretnjama i ucenama, verbalnom, a u jednoj situaciji i fizičkom nasilju. Takođe, bračni par je, u toku Petrovog boravka u Nemačkoj, u više navrata dolazio u Srbiju i tom prilikom su mu pretili da će, ukoliko ne bude nastavio da radi za njih, njegovim roditeljima zapaliti kuću. U jednoj situaciji je bio izložen fizičkom nasilju i prećeno mu je smrću.

„Desilo se kad se napiju da te jako maltretiraju. Ja sam se jednom napio, gde oni mene bre čoveče u podrum stavili. Stvarno ti pričam. U podrum. Znači u podrumu gde mi sećam se, gde mi je opalila tri, četiri šamara i rekla: Ubiću te, ću te spakujem. Stvarno mi je rekla to, jebote. Ću te spakujem, kaže, u crnoj kesi ću te pošaljem, kaže, za Srbiju. To je pakao.“

Petar je u nekoliko navrata tražio pomoć od policije i išao je do srpske ambasade u Nemačkoj. Međutim, kako nije govorio nemački, u policiji nije mogao da objasni situaciju u kojoj se nalazi, dok su mu, kako je naveo, u ambasadi rekli da mora da poćini neko krivićno delo kako bi ga deportovali za Srbiju. Ipak, za Petra nije bilo prihvatljivo da svojevolumno poćini krivićno delo.

„Ćetiri puta (sam bio u ambasadi), gde su mi jednom rekli da ti moraš da napraviš neku štetu, da bi te policija, kaže, deportovala za Srbiju, da razbiješ neki izlog... Ja sam rekao: Meni to ne treba.“

Nakon deset meseci od dolaska u Nemaćku, Petar je uspeo da se vrati kući. Dok je bio u Nemaćkoj njegova majka je više put odlazila u policiju da prijavi njegov nestanak. Međutim, policija dugo nije ništa preduzimala jer su tvrdili da to nije u njihovoj nadležnosti, s obzirom na to da je Petar kao punoletna osoba otišao u inostranstvo. Posle nekoliko meseci insistiranja od strane njegove majke, policija dolazi po Petra i on se ubrzo vraća u Srbiju. Petar nije identifikovan kao ųrtva trgovine ljudima i ne zna da li je protiv braćnog para koji ga je eksploatisao pokrenut bilo kakav pravni postupak.

Petar je nakon iskustva u Nemaćkoj još jednom bio u inostranstvu – u Francuskoj, gde je radio na plantaųi jabuka, ćega se seća kao veoma pozitivnog iskustva. Istiće da je radni dan trajao veoma dugo, ponekad i do 18 sati, ali je zarada bila veća, a uslovi rada i smeštaja bolji nego na sezonskim poljoprivrednim poslovima u Srbiji. Ipak, Petar naglašava da je u Francusku otišao zato što tamo ima roćake, i da više ne bi odlazio u inostranstvo na rad bez proveravanja.

Trenutno zaposlenje

Do posla u fabrici prerade mesa, gde je Petar trenutno zaposlen na osnovu ugovora na odrećeno i gde radi prethodnih par meseci, došao je preko poznanice, koja takoće radi u toj firmi. Kako se fabrika nalazi daleko od mesta u kom Petar ųivi, uz posao su mu obezbećeni smeštaj i ishrana, kojima je zadovoljan. Ipak, na ovom poslu se susreo sa nekoliko problema. U više navrata je radio prekovremeno, nekada je ostajao da odradi još

jednu smenu, dok se jednom desilo da je nedelju dana radio sve smene dnevno. Međutim, Petar za ovaj prekovremeni rad nije bio plaćen. Kako su mu objasnili, on nema pravo na isplatu prekovremenog rada jer u firmi radi kraće od šest meseci. U toku par meseci, koliko radi u ovoj fabrici, Petar je doživeo jedno veoma neprijatno iskustvo. Naime, neko od zaposlenih, kako sam pretpostavlja, zatvorio ga je u hladnjaču iz koje je uspeo da izađe tek nakon pola sata. Petar nije saznao kako se desilo da ostane zatvoren u hladnjači, niti mu je dozvoljeno da u firmi priča o tome.

„Kad sam izašao šef se uplašio, pojedini krenuli da se smeju... A što je zanimljivo što nema nigde kamere, ne možeš da vidiš ko je. I ti sad ne možeš da kažeš ovaj me zatvorio, onaj me zatvorio... I rekli mi: Nemoj da širiš takvu dezinformaciju. Jer kao šta se dešava po firmi, to ne smeš to da pričaš.“

Petar je nakon ovog događaja dobio upalu pluća i u trenutku sprovođenja intervjua nije radio jer mu je lekar savetovao da ostane kod kuće i da se leči. Ipak, nije bio u mogućnosti da otvori bolovanje, jer, kako su mu u firmi rekli, ne mogu da plaćaju bolovanje osobi koja je kod njih zaposlena manje od šest meseci. Pored toga što je zadobio povredu na radu i što nije u mogućnosti da otvori bolovanje, Petar može izgubiti posao jer zbog zdravstvenog stanja nije u mogućnosti da radi, za šta njegov šef nema razumevanja.

„Oni me napinju već, stvarno, jutros me zvao... Moj šef, kaže kao: Jel planiraš? A bre, ja ne mogu da, kad mi doktorka kaže da sam ja sposoban za rad ja ću da dođem da radim. Kao da mi ne bi neko zauzeo krevet, jer mi plaćamo smeštaj, hranu za tebe, šta ti ja znam tamo.“

RADNA EKSPLOATACIJA U INOSTRANSTVU – IVANINA PRIČA

Ivana, 43 godine

Ivana je završila srednju stručnu školu, nakon čega se udala i dobila dete. I suprug i ona su od početka zajedničkog života bili zaposleni. Ivana je 20 godina radila poslove u sektoru trgovine u Srbiji. Iako su imali dovoljno sredstava za pristojan život, mogućnost odlaska na rad u inostranstvo za Ivanu i njenu porodicu bila je prilika da osiguraju što veću finansijsku stabilnost. Preko drugarice dolazi do kontakta Svetlane, koja je živela u Švajcarskoj i koja joj je ponudila da dođe da radi poslove u domaćinstvu, obećavši joj dobre uslove rada i relativno dobru zaradu. Tako, krajem 2017. godine, Ivana prvi put odlazi na rad u inostranstvo. Sama je organizovala i finansirala putovanje do Švajcarske. Kada je stigla, sačekali su je Svetlana i njen suprug, kod kojih je živela i radila prvih 17 dana. U tom periodu, Ivana je radila od 7 do 9 časova dnevno, prvenstveno poslove čišćenja, mada je često morala da obavlja i dodatne poslove, kao što su priprema hrane i opsluživanje ukućana. Iako je od samog početka shvatila da neće sve biti kako je dogovoreno, Ivana je rešila da izdrži i ostane koliko god može, kako bi ispunila svoj cilj i zaradila novac za svoju porodicu.

Nakon prvih 17 dana, Ivanu šalju da radi kod jedne starije žene, kod koje provodi naredna 64 dana i proživljava ono što nije mogla ni da zamisli. Na novom poslu, radni dan počinjao je ujutru u 7 časova, a završavao se u ponoć. Pored toga što gotovo da nije imala pauzu tokom dana, Ivana je neretko ostajala gladna, jer su joj uskraćivani pojedini obroci. Fizički umor je vremenom postajao sve veći i Ivana je pokušala da ženi za koju je radila objasni da je neizdrživo svakog dana raditi toliko sati neprekidno, ali bez uspeha. Nekada je morala da satima bude napolju na veoma niskim temperaturama, čisteći terasu koju, usled stanja u kome se nalazila, nikada nije bilo moguće temeljno očistiti. Insistiralo se na tome da se koriste veoma jake hemikalije za čišćenje, usled čega je Ivana zadobila rane po rukama. Ivani je kretanje bilo potpuno ograničeno, noću je morala da ostavlja otvorena vrata od sobe u kojoj je spavala, nije mogla duže da se zadržava ni u toaletu, a ukoliko bi žena za koju je radila negde izašla, neprekidno bi zvala Ivanu da proveri šta radi.

„Iskreno rečeno, 64 dana bila sam kod nje kući, gde ja nigde nisam mogla da izađem. Znači nije nam davala nigde da izađemo. Ja sam pušač, znači nije mi davala, nisam imala pravo bukvalno da popušim cigaretu, nije davala. Nije davala da se farbam, nije davala da se parfemišem, nije mi davala apsolutno ništa. Bila sam kao robinja tamo, kao robinja. Ali bukvalno.“

Ono što Ivani nije bilo uskraćeno, je komunikacija sa porodicom, posebno detetom. Novac koji je bio dogovoren, Ivana je dobila „na ruke“ od žene za koju je radila. Međutim, dogovorena suma nije bila srazmerna satnici i uslovima u kojima je Ivana radila. Nakon 64 dana, o sopstvenom trošku, Ivana se vratila u Srbiju, jer se bližilo tri meseca boravka u inostranstvu, koliko je zakonski dozvoljeno. Posle ovog iskustva, Ivani je trebalo puno vremena da se prvenstveno psihički oporavi i da prevaziđe traumu koju je doživela. Uprkos ovako negativnom iskustvu, nakon skoro pola godine, Ivana je ponovo, uz pomoć Svetlane i njenog supruga, otišla na rad u Švajcarsku. Ovog puta uslovi su bili drugačiji i Ivana navodi da je bila zadovoljna. Radila je poslove održavanja domaćinstva i brige o deci u jednoj porodici. Novac joj nije isplaćivan direktno, već je, po isteku tri meseca rada, novac dobijala od Svetlane. U takvom aranžmanu, Ivana je u periodu od 2018. do 2020. godine odlazila da radi u Švajcarskoj nekoliko puta.

Početak 2020. godine, od poznanica koje su takođe bile na radu u inostranstvu, saznala je da su Svetlana i njen suprug uhapšeni u Švajcarskoj i da su optuženi za trgovinu ljudima. Prema Ivaninim saznanjima, preko njih je više od 200 devojaka i žena vrbovano i dovođeno na rad u Švajcarsku, bez regulisanog radnog statusa i, može se pretpostaviti, bez obezbeđenih adekvatnih uslova života i rada. Ivana je kontaktirana od strane švajcarskih institucija, identifikovana je kao žrtva trgovine ljudima i pristala je da sarađuje u postupku koji se vodi protiv Svetlane i njenog supruga.

Za Ivanu odlazak u inostranstvo i danas predstavlja najpovoljniju opciju za sticanje dodatne zarade za domaćinstvo, međutim, uz regulisani radni status. Tokom leta 2021. godine, Ivana je bila na Aljasci i obavljala je sezonske poslove, a želja joj je da i tokom ove godine dobije istu priliku.

RADNA EKSPLOATACIJA I TRGOVINA LJUDIMA STRANIH DRŽAVLJANA U SRBIJI – SLAVENOVA I MILUTINOVA PRIČA

Slaven, 48 godina

Pre dolaska u Srbiju, Slaven je u Hrvatskoj živio sa babom i dedom. Živeli su skromno, ali Slaven je imao zaposlenje i nisu oskudevali kada su u pitanju osnovne životne potrebe. U Srbiju je došao da poseti majku, a onda je počeo rat i više nije mogao da se u Hrvatsku vrati, te je bio prinuđen da ostane. Ubrzo je u Srbiji upoznao Stefana i Darka, za koje je radio preko dve decenije. Obavljao je teške fizičke poslove, posebno za Stefana, kod koga su uslovi života i rada bili posebno loši. Dogovor koji je sa Stefanom imao jeste da mu za poslove čuvanja stoke i rada na imanju bude obezbeđena hrana i smeštaj i da mesečno dobija zaradu u visini od 100 evra. Dokumenta koja je Slaven imao vremenom su istekla, tako da nije postojala ni mogućnost da dobije bilo kakav ugovor o radu. Kretanje mu je bilo ograničeno, nije smeo da napušta imanje ako nije u pratnji, a živio je pod stalnom pretnjom da će biti prijavljen policiji.

„Bili smo smešteni u malim sobama po dvojica-trojica. Nameštaj u sobama je bio zapušten, delimično polomljen i prljav, zidovi crni. Policajci su rekli da tako katastrofalne uslove nisu davno videli. Nismo imali kupatilo. Prali smo se napolju u koritu ili na izmuzištu, vodu smo zagrevali ako smo hteli i zalivali se balonima od 5 litara. Nije bilo sapuna, šampona i ostalog. Mesto na kom smo se prali je bilo dosta udaljeno od sobe u kojoj smo spavali, pa smo se usput smrzavali. Malu i veliku nuždu obavljali smo napolju. Nije bilo toalet papira, snalazili smo se kako smo znali. Nismo smeli da izlazimo na pauze, niti da napuštamo imanje bez gazde ili gazdinog sina. Pretilo nam se policijom. Imali smo jedno kuvalo za kafu, nekada nam je kupovao i neko pivo davao uz hranu. Često je bilo jako hladno, imali smo ćebad po čoveku... Ustajalo se između 4-5 sati ujutru, pila se kafa, a zatim obavljali poslovi u štali – čistili smo i hranili krave do 11-12h, tada smo dobijali doručak, a zatim smo nastavljali sa radom od 15h do 20h. Posle toga je bila večera. Dva obroka dnevno, radili smo svaki dan, 7 dana u nedelji. Hrane je bilo dovoljno, ali smo ponekad toliko bili umorni da nismo mogli ni da jedemo uveče.“

Iz veoma teških uslova i života pod stalnom prinudom i pretnjama, Slaven je pokušao da pobjegne, međutim Stefan ga je našao i vratio na imanje. Da bi ponovo pokušao da

pobegne, bio mu je potreban i novac, a za sve godine rada, Slaven nije od Stefana nikada bio plaćen, samo mu je jednom prilikom kupljena obuća i nešto odeće. Pored toga, Slaven, ali i ostali radnici na imanju koji su živeli u istim uslovima, trpeli su kontinuirano psihičko, ali i fizičko nasilje.

„Dešavale su se loše situacije na imanju, pukne cev ili se neka životinja odveže i slično. Tada smo radili i preko noći, a to su bile situacije kada je gazda bio posebno agresivan... On nas je šutirao, tukao kolcem, bacao prekrpu u oči. Bolje kad nije kod kuće, onda bije i izmišlja nove poslove. Stefan mi je jednom prilikom pretio da će mi odrubiti glavu.“

Život u ropskom položaju prestao je tako što je, kako Slaven pretpostavlja, jedan od komšija policiji prijavio šta se na Stefanovom imanju dešava godinama. U toku 2020. godine, na imanje je došla policija i odvela sve prinudne radnike sa imanja, Stefan je pritvoren, a kasnije pušten da se brani sa slobode dok je postupak u toku. Kao žrtva trgovine ljudima, Slaven je dobio podršku ASTRE i Centra za zaštitu žrtava trgovine ljudima, preko koga mu je obezbeđen smeštaj. Trenutno je radno angažovan u okviru različitih poljoprivrednih poslova na jednom poljoprivrednom gazdinstvu u Srbiji.

Milutin, 69 godina

Milutin je, pre dolaska u Srbiju, bio državljanin Nemačke. Kao i Slaven, i Milutin je eksploatisan od strane Stefana i identifikovan je kao žrtva trgovine ljudima. Pre susreta sa Stefanom, Milutin je takođe obavljao poslove čuvanja stoke na jednom imanju. Stefan mu je ponudio da pređe da radi kod njega, za zaradu od 30.000 dinara mesečno, uz obezbeđen smeštaj i hranu. Kako se približavala zima, Milutin je uvideo da kod gazde za koga je tada radio posla više neće biti, i prihvatio je Stefanovu ponudu. Suprotno obećanom, naredne tri godine radio je bez ikakve novčane naknade i bez ijednog slobodnog dana, u izuzetno teškim uslovima života i rada.

„Stefan je imao 100 grla stoke, ja sam bio zadužen da čistim štale i da hranim stoku, radili smo od jutra do mraka. Stefan je nekada znao da zakolje životinju koja je bila bolesna i da proda meso, mleko je prodavao nekoj firmi. Uvek je pričao da nema para jer mu ovi iz fabrike ne plaćaju, ali posle nekog vremena sam shvatio da to nije tačno, nego da nije hteo da nas plaća... Nisam imao slobodan nijedan dan dok sam radio. Nikada mi nije platio ni platu ni dnevnicu, jednom mi je kupio nešto od garderobe, neku trenerku i majice.“

Kao i Slaven, i Milutin svedoči o nasilju koje su trpeli. Jedanput pokušao da ode, međutim i on je bio vraćen. Nakon nekog vremena, postao je potpuno obeshrabren i nije ni razmišljao o mogućnosti ponovnog bežanja sa imanja, jer je znao da će ponovo biti vraćen ako to pokuša, kao što se to dešavalo sa drugim radnicima.

„Udarao nas je šipkom po genitalijama. Jednom mi je došlo da ga izbodem vilama koje sam imao u rukama, ali nisam. Jednom sam otišao sa imanja, pešaka sam krenuo u drugo selo, ali me je Stefan kolima pokupio, ugurao u auto... Ja sam opet izašao iz auta a on me je opet ugurao. Govorio je tada da će sve biti kako smo se dogovorili i da će me plaćati. Posle nekog vremena nisam ni mislio da mogu da odem jer će me naći i vratiti i onda nemam šta da idem negde drugde. Nismo mi mogli puno da izlazimo, nije on nas zaključavao, mogli smo do ulice i tamo vamo ali nisam imao gde da odem... Imali smo i puno posla, nismo odmarali, samo uveče malo pred spavanje.“

Milutin je takođe odveden sa imanja prilikom akcije organizovane od strane policije, i dobio je podršku Centra za zaštitu žrtava trgovine ljudima i ASTRE. Obezbeđen mu je smeštaj i hrana na jednom poljoprivrednom gazdinstvu, gde trenutno živi. Povremeno obavlja fizičke poslove, ali mu to ne predstavlja stalni izvor prihoda. Kako mu je rečeno, u Nemačkoj nije stekao pravo na penziju, ali mu rođaka šalje novac koji mu se isplaćuje na osnovu poreza i doprinosa ostvarenih tokom godina rada u Nemačkoj. Kada se na suđenju susreo sa Stefanom i njegovim sinom, bio je uplašen, a naročito je strahovao kada je Stefan pušten da se brani sa slobode.

„Uplašio sam se kada sam išao na suđenje, video sam Stefana, prošao pored mene u hodniku, a posle i seo u kafić, tj. njegov sin. Nije bilo svejedno jer ne znam šta sve može da uradi. Sad su mi javili da je na slobodi, on kao ne bi smeo da nam prilazi, mislim da ni ne zna gde smo mi. U početku me je bio strah, nisam ni znao šta me je snašlo, ali sada sam dobro.“

SEKSUALNA EKSPLOATACIJA U INOSTRANSTVU – MARIJINA PRIČA

Marija, 30 godina

Marija je završila srednju trogodišnju stručnu školu. Sa 19 godina dobila je prvo dete i ubrzo postala samohrana majka. Kako otac deteta nije želeo da učestvuje u njegovom odgoju, dete je podizala uz majčinu pomoć. Pre odlaska u inostranstvo i iskustva trgovine ljudima, radila je u jednom lokalnom kafiću. Deo nedelje provodila je u porodičnoj kući, a drugi deo je živela u objektu u kome se nalazio kafić. Odnosi u Marijinoj primarnoj porodici bili su veoma loši. Otac je bio sklon alkoholizmu i nasilan prema njenoj majci, ali i prema Mariji koja je želela da zaštititi majku. Pored oca, majke i Marijinog deteta, u domaćinstvu su tada živeli i Marijini stric, brat i sestra. Marijina skromna zarada, kao i dečji dodatak koji je dobijala, predstavljali su osnovni izvor prihoda domaćinstva. Iako je „glavnu reč“ u kući imao otac, on, ali i drugi muški članovi domaćinstva ostvarivali su prihode jedino od sezonskih poslova, a majka je bila bez ikakvog zaposlenja. Finansijska situacija u domaćinstvu bila je veoma loša, a posebno su nedostajala sredstva za izdržavanje deteta. To je bio i ključni motiv da Marija, koja je tada imala 21 godinu, prihvati ponudu za rad u inostranstvu, od strane ljudi koji su jednom prilikom posetili kafić u kome je radila.

Mariji i njenoj drugarici Jeleni, sa kojom je tada radila, ponuđeno je da odu u Beč da rade u jednom kafiću. Naziv kafića niti bilo koje druge informacije Marija i Jelena nisu proveravale. Nisu bile sigurne da li da ponudu prihvate, ali obe su imale decu koju je trebalo izdržavati i to im je delovalo kao prilika za dobru zaradu. Gazda i gazdarica kafića u kome je radila molili su ih da ne idu, jer su pretpostavili da bi nešto loše moglo da se dogodi.

„Gazda i gazdarica lokala gde smo radile su nam rekli da ne idemo, jer se nećemo vratiti. Oni su nam savetovali da ne idemo, jer nisu tu kao čiste stvari i oni su nama govorili nemojte, ostanite tu, ko zna šta će biti, ko zna da li ćete se uopšte vratiti, da li ćete ostati živi, ne znam ti ni ja, tako neke stvari. Ali, nismo mi obraćali pažnju na to uopšte. Mislim, kako to može nama da se desi? I ništa, mi smo se tu pozdravili sa njima, čak su i plakali, to jest, gazdarica, pošto smo baš bili, drugarica i ja, bili dobri sa njima.“

Marija prethodno nije izlazila iz zemlje, ali čovek koji ih je vrbovao iskoristio je svoje veze da po ubrzanom proceduri izvadi pasoš. Rečeno im je da mogu da se vrate u Srbiju kada

god žele, ali da bi najbolje bilo da odrade makar mesec dana i za to vreme zarade 1000 evra, uz obezbeđen stan i hranu. Marija, osim srpskog, nije znala nijedan drugi jezik, tako da je odlazila da radi u stranu zemlju bez ikakvog poznavanja jezika koji se tamo govori. Muškarac koji im je ponudio da odu, odveo ih je da se upoznaju sa jednim bračnim parom i još jednom ženom za koje bi trebalo da rade i koji bi ih prevezli do Beča. Pred Marijom i Jelenom, svi su govorili na srpskom, ali bi se povremeno izdvojili i dogovarali se na nemačkom i romskom jeziku. Nakon nekog vremena, automobilom su krenuli za Austriju. Već na prvoj pauzi, Mariji i Jeleni uzeli su pasoše i lične karte, što im nije u tom trenutku delovalo sumnjivo, jer su znale da moraju da pređu granicu. Sutradan su stigli na destinaciju i odmah su otišle u kupovinu sa ženom kod koje je trebalo da stanuju. Ta žena je za njih birala garderobu i Mariji je bilo veoma čudno kada je videla kakvu im odeću i obuću kupuje, ali pomislila je da je u lokalu u kome će raditi možda važno da budu posebno sređene. Ubrzo posle kupovine, Marija i Jelena shvatile su da u Austriju nisu dovedene da bi radile u luksuznom kaficu.

„...Ovaj, ništa, onda je ona rekla sad ću da vas odvedem da vidite radno mesto. Otišli smo. E sad, vrata od ulaza su zatvorena, nema ono da se vidi da je lokal neki ili nešto, napolje, ono, da ima bašta ili terasa ili nešto... S jedne i druge strane stočić i levo neka prostorija. Tek kad smo ušli tu, vidimo krevet i tu neka devojka. I onda nam je ona rekla, vi ćete ovde da radite. I ono, sad, sva u šoku, mislim, čutim, šta da kažem, ne znam, sva sam ono... I posle nam je rekla čime ćemo ustvari da se bavimo. Ja sad taj prvi dan, mislim tad kad nam je to rekla, ja sam čutala, nisam htela ništa da kažem, zato što, mislim, bila sam, em u šoku, em preplašena, em u državi gde ne znam nikoga, niti imam ikoga, ne znam jezik, niti kome bih se obratila. Čutala sam taj dan, sutradan sam počela da plačem, to jest, još uveče sam počela da plačem i ona je meni pretila i ne znam ti ni ja, da prestanem da plačem, stavljala mi je nož pod vrat. Taj muškarac što je sa ovom drugom ženom u braku je imao pištolj kod sebe.... Tamo su nas i slikali za oglase.“

Pored Marije i Jelene, bilo je još devojaka koje su radile na istom mestu. Neke su bile iz Srbije, ali bilo je i devojaka iz drugih zemalja. Radile su od 11 prepodne do 4 sata ujutro narednog dana, imale su po 20 evra dnevno na raspolaganju za hranu i druge potreštine. Ipak, uvek su bile pod nadzorom, nikada nisu mogle da samostalno odu u prodavnicu, već uvek u pratnji. Objekat u kome su radile imao je video nadzor. Jedini trenutak kada se Marija osećala malo slobodnije bio je kada su, nakon završenog radnog dana, na putu do mesta gde su spavale, svraćale na obližnju pumpu da popiju kafu.

„I sad ne znam, kad smo završavale u 4 sata, kad smo kretale kući, svraćali smo uvek na pumpu da popijemo kafu. Jedino kad smo bili na pumpi tad sam se osećala nekako opuštenije, da kažem. Nekako, jer ovo sve je bilo previše traumatično i tužno...“

Iako su im telefoni bili oduzeti i nisu mogle da komuniciraju ni sa kim iz Srbije, kako niko ništa ne bi posumnjao, nekoliko dana po dolasku u Austriju, Mariji i Jeleni dato je po 100 evra, koje su poslale svojim porodicama. Na taj način, niko od njihovih najbližih nije ni pomislio da su one zapravo žrtve trgovine ljudima, primorane na seksualnu eksploataciju i potpuno nehumane uslove života. Često im je pominjano da su one kupljene i da je potrebno da rade da bi vratile novac koji je za njih plaćen, ali i mnogo više od toga. Kada to „otplate“, rečeno im je da planiraju da ih pošalju negde dalje.

„Tad kad sam plakala, kad mi je stavila nož pod vrat, rekla je da mi trebamo, to jest, da su oni nas kupili od čoveka koji nam je pravio pasoš za tri hiljade evra. Drugaricu i mene. I mi trebamo tih tri hiljade evra da im odradimo, da bi oni povratili to što su dali i plus da otplatimo njihove kredite za stanove, tako nešto. Da li za stanove ili za stan, sad ne mogu tačno da se setim. Nije ni važno. Tad smo saznale da smo kupljene... Pola sata im je bilo 50 evra, a sat vremena 80. I sad, bilo je tu... sad ne mogu da se setim, oko 7-8 devojaka je bilo. I znači, non-stop je bilo nekoga tu i sad kako su dolazili, oni su birali koju će devojkicu. Morale smo da budemo nasmejane, ono da se guramo da bi što više zaradili... U jednom momentu je ona nama rekla, kad budemo završili to što treba njima da otplatimo, da oni nas šalju dalje, sad ne mogu da se setim gde je rekla.“

Jedna od devojaka koja je sa Marijom i Jelenom bila eksploatisana, pokušala je da pobegne. Međutim, pronašli su je i pretukli, kako bi to poslužilo kao primer ostalim devojkama koje bi pomislile da nešto slično urade. Mariji je jedan muškarac koji je kao klijent dolazio želeo da pomogne jer je shvatio da ona ne radi svojevorno, ali je ona to odbila, plašeći se posledica.

„Imala sam jednu mušteriju, čovek je ok, nije želeo ništa pošto je video da nisam svojevorno tamo, rekao je da će da mi donese telefon i karticu da bih mogla da kontaktiram nekoga, da mogu da se izvučem odatle. Međutim, ja sam mu rekla da to ne radi, zato što mogu da prođem bog zna kako... Bile su i kamere tamo, tako da nisam smela da rizikujem, a i gde da držim telefon, kad? Primetiće... Međutim, on je meni doneo sledeći put, ne znam, posle dva dana valjda, doneo mi je telefon. Ali, ja nisam htela da uzmem.“

U okruženju u kome se Marija prinudno nalazila, koristili su se različiti narkotici, ali ona i druge devojke koje su bile eksploatisane, nisu na to bile prinuđene. Ono na šta jesu bile prinuđene, a što je posebno veliku traumu ostavilo na Mariju jesu takozvane kućne posete.

„Imali smo, da, i kućne posete, tamo nas je vozila ta žena kod koje smo spavali... Pa, ista je cena, samo što je ovo dobro za njih što su oni kad su kućne posete, oni nisu trebali da koriste zaštitu, ako nisu želeli. A mi smo morali to da poštujuemo, da ispoštujemo.“

Iz naizgled bezizlazne situacije, Marija i Jelena su ipak uspele da pobegnu i vrate se u Srbiju. Pomogla im je devojka poreklom iz Srbije, koja je, kao i one, bila jedna od žrtava seksualne eksploatacije. Stupile su u kontakt sa jednim njenim prijateljem, koji je isplanirao način na koji bi ih sve tri izbavio i vratio u Srbiju. Ipak, ta devojka je odustala od bekstva i odlučila da ipak ostane, najverovatnije zbog straha da će se nešto dogoditi. Marija i Jelena su jednog dana iskoristile priliku kada su ostale same i iskrale se na zadnja vrata objekta u kome su radile. Otrčale su u jednu napuštenu kuću u blizini, u kojoj su sačekali mladića koji im je pomogao da pobegnu. Odvezao ih je do jedne picerije, odakle je pozvao svog druga koji je baš tog dana vozio autobus za Srbiju. Međutim, devojke nisu imale pasoš kod sebe, jer im je još na početku oduzet, jedino su imale dokument o prijavi boravka. To je bilo važno rešiti da bi Marija i Jelena uopšte mogle da pređu granicu.

„I oni su nam dali predlog, ovako, da mi njih pozovemo, to jest, tu ženu... da se dogovorimo da mi njima ove potpisane prijave prebivališta vratimo u zamenu za pasoše. Da bi mogli mi da pređemo granicu, a njima da oni ne bi plaćali sad kaznu, zato što nas nema na toj adresi, a nije potpisano to i vraćeno... I dogovorili smo se da se nađemo na autobuskoj stanici u Beču, na glavnoj... I ništa, mi smo otišli do tog čoveka što je vozio autobus da se on spremi, otišli na autobusku stanicu. Mi smo bez dinara bile tamo. Mi smo sele u autobus i sad, taj dečko što nam je pomogao, što nas je povezao je bio napolju, vozač je sedeo za volanom i došla žena... Potpisali smo mi te papire još kod vozača, dok se spremao i ja dala drugarici da ona preda i da uzme naše pasoše. Ona je uzela i kaže, zvala te je da izađeš napolje, ta žena. Ja nisam htela, zato što, mislim, nisam htela ni da je gledam više, niti išta. I na kraju, pošto par puta je rekla da izađem samo da mi kaže nešto, ništa, ovaj, ja izašla i kaže ona meni, imaš 5 ili 10 minuta dok ne krene autobus da se predomisliš ili ćemo doći u Srbiju i ubiću ti dete na tvoje oči. Ja sam samo rekla da neću i vratila se... I ništa, vratila se unutra, ona je platila karte za Srbiju, meni i drugarici, i vozač nam je dao 50 eura da imamo da kupimo hranu i neko piće za usput.“

Kada su stigle u Srbiju, Marija i Jelena su se prvo javile vlasnicima kafića u kome su ranije radile i ispričale im šta se dogodilo. Oni su bili srećni što su uspele da prežive i da se vrate i odmah su im ponudili da ostanu kod njih i rade u istom aranžmanu kao i pre odlaska u Austriju, što su obe prihvatile. Jelena se, međutim, ubrzo udala i prestala tu da radi, dok je Marija ostala. Žena kod koje su u Austriji boravile i koja ih je eksploatisala, došla je u Srbiju i sa još dva muškarca otišla kod vlasnika lokala da traži da se Jelena i Marija vrate. Marija je, sticajem srećnih okolnosti, u trenutku kada se to dogodilo, bila u svojoj sobi i spavala, te nisu uspeli da je pronađu i pokušaju da je prisilno vrate.

Po povratku u Srbiju, Marija je shvatila i da je ostala u drugom stanju dok je u Austriji bila seksualno eksploatisana. Ipak, odlučila je da to dete rodi. Rekla je i svojoj porodici šta se dogodilo i otac je odmah želeo da slučaj prijavi policiji. Zbog straha da se njenim članovima porodice nešto može dogoditi, Marija mu to nije dopuštala. Dve godine nakon Marijinog povratka u Srbiju, njen otac je ipak pozvao policiju. Iako je Marija u početku poricala šta se dogodilo, ubrzo je upućena na Centar za zaštitu žrtava trgovine ljudima, preko koga je došla i do ASTRE. Postupak koji je protiv ljudi koji su Mariju, Jelenu, ali i brojne druge devojke eksploatisali još uvek nije okončan. Proces se veoma sporo odvija, a Marija veruje da je razlog za to potkupljivost pojedinaca koji na slučaju rade. Ono što je vrlo zanimljivo, paralelno sa postupkom koji se vodi u Srbiji, žena kod koje su Marija i Jelena boravile dok su bile seksualno eksploatisane, pokrenula je u Austriji postupak protiv njih, optužujući ih za prostituciju, povodom čega su obe morale da u Austriji daju izjave.

Posledice svega kroz šta je Marija pre devet godina prošla su nesagledive. Prošla je kroz period depresije tokom koga joj je posebno važna bila podrška ASTRE, kako u smislu psihološke podrške tako i u pogledu opšte sigurnosti i mogućnosti da priušti sebi i svojoj deci nešto što im je bilo važno (poput lekarskih pregleda). Pored toga, nailazila je na nerazumevanje i bila je stigmatizovana od strane pojedinaca iz svog mesta, uključujući i one najbliže.

„...Baš sam bila tad loše, i u depresiji i baš sam bila, to je bilo pre... Sad ne mogu tačno da se setim, pa jedno četiri godine, četiri i po... Plakala sam non-stop i nisam htela ni da izlazim nigde, ni da se družim ni sa kim. Znači, bukvalno sam non-stop plakala. Imala sam podršku sa vaše strane (od strane ASTRE), pošto, em sam sa vama pričala i telefonom i lično, kad ste dolazili, podršku u svakom smislu... Ako je trebalo nešto za decu da se kupi, da se plati... pa razgovori sa psihoterapeutom...”

Marija danas živi sa partnerom i decom. Zaposlena je u jednoj pekari, a pored toga, privatno radi kao higijeničarka. Generalno je zadovoljna prihodima, ali ipak bi volela da u budućnosti promeni posao i da radi kao kozmetičarka. Zbog svog prethodnog iskustva, Marija više ne bi odlazila da radi van Srbije, ma koliko da je je posao siguran, a druge mlade žene savetuje da o takvoj odluci dobro razmisle.

„Samo neka ne brzaju, evo, imam jedan savet za curice, devojčice. Da ne brzaju, da ne budu naivne, da ne nasedaju na dobre ponude za posao, pogotovu u inostranstvu, da paze sa kakvim se osobama druže i ako im ikakva pomoć bude trebala, da se obrate vama (ASTRI) ili nekim drugim institucijama, za početak.“

PRINUDA NA VRŠENJE KRIVIČNIH DELA U SRBIJI – ALEKSANDROVA PRIČA

Aleksandar, 32 godine

Aleksandar je odrastao u malom mestu u kom je završio srednju školu, nakon čega odlazi u Beograd. U Beogradu je radio kao konobar, međutim, posao je bio sezonskog karaktera, i samim tim nesiguran. U periodima kada je posla bilo manje, ili ga uopšte nije bilo, Aleksandar se suočavao sa egzistencijalnim problemima. Usled loših odnosa u porodici, a naročito neslaganja sa ocem, nije imao kome da se obrati za pomoć. Upravo u jednom ovakvom trenutku, kada je bio bez posla, Aleksandar upoznaje ekipu muškaraca koji su se, kako kaže, ponudili da mu pruže „nešto bolje u životu, nešto moćnije“. Zauzvrat, od njega je traženo da obavlja određene kriminalne aktivnosti. Aleksandar nikada ranije nije počinio krivično delo.

„Radio sam kao konobar, u to vreme je bila zima, nije bilo posla, nije bilo ništa da privređujem, morao sam da platim stan, morao sam da platim sve. Ja sam kao mlad, imao sam, koliko, 19 godina, razmišljao sam o nečemu drugom, da stvorim sebi bolji život preko noći i tako dalje. Nema šta ja da lažem, planovi su se izjalovili, niti je bilo išta kako smo mi planirali, bilo je totalno drugačije.“

Nakon što prihvata njihov predlog, Aleksandar prelazi da živi u stan kod jednog od njih, zajedno sa još nekoliko ljudi. Aleksandru nije bilo dozvoljeno da samostalno napušta stan, a obroci su mu uskraćivani, tako da je uglavnom dobijao jedan obrok dnevno. Mesecima je trpeo psihičko nasilje, jednom prilikom i fizičko nasilje. U prvom periodu je sa ostatkom „ekipe“ odlazio u pljačke benzinskih pumpi, banaka, pošti, kako bi naučio na koji način da izvrši krađu. Posle određenog vremena, počinju da vrše pritisak na njega da i on samostalno obavi krađu, čemu se on opirao. Ipak, došao je trenutak kada je bio primoran da izvrši prvo krivično delo – da opljačka kladionicu. Aleksandar je mislio da će biti saučesnik u pljački, ali je na licu mesta ucenjen da sam opljačka kladionicu.

„On (osoba za koju je radio) nije ni bio tu, nego me ostavio ispred i rekao, znači, vidi opljačkaj kako znaš, ja ne radim, pobićemo ti porodicu. Kad smo prošli pored moje kuće, pokazao mi gde se ko nalazi, otac, majka... Znao je sve, gde živim, šta radim, čime se bavim. U to vreme sam zavisio od njega, pošto sam prešao kod njega u stan....“

Nekoliko meseci kasnije, Aleksandar i osoba kod koje je živeo i koja ga je eksploatisala su uhapšeni. Nakon što je ispričao svoju priču policiji i javnom tužiocu, Aleksandar je identifikovan kao žrtva trgovine ljudima. Uprkos tome, donesena je presuda suda za krivično delo razbojništva, kojom je osuđen na kaznu zatvora u trajanju od godinu dana, a što je u suprotnosti sa odredbama i preporukama međunarodnih dokumenata. Naime, na osnovu Ustava Republike Srbije, sud je u obavezi da neposredno primenjuje sva ratifikovana međunarodna dokumenta, međutim, u Aleksandrovom slučaju, sud nije primenio odredbe *Konvencije Saveta Evrope o borbi protiv trgovine ljudima*, niti je postupio u skladu sa *Preporučenim principima i smernicama za ljudska prava i trgovinu ljudima Visokog komesarijata UN za ljudska prava*, koji preporučuju da žrtva trgovine ljudima ne bude hapšena, optužena, niti da joj se sudi zbog njene umešanosti u nezakonite aktivnosti, ukoliko je ta umešanost direktna posledice njenog statusa žrtve trgovine ljudima.

Aleksandar je nakon presude kontaktirao ASTRU. ASTRA je angažovala advokaticu koja je podnela žalbu na presudu i uputila Višem javnom tužilaštvu u Beogradu predmet u kojem se postupak vodi za krivično delo trgovine ljudima iz člana 388 Kaznenog zakonika u kome je oštećeni upravo Aleksandar. Na zahtev ASTRINE advokaticice, Aleksandar je umesto zatvorske, odslužio kaznu kućnog pritvora za delo razbojništva, dok krivični postupak koji se vodi pred Višim sudom za delo trgovine ljudima još uvek nije okončan. U ovom sudskom postupku Aleksandru je odobren status posebno osetljivog svedoka.

Iskustvo trgovine ljudima imalo je na Aleksandra višestruke posledice. Kako sam kaže, bio je „psihički, nervno, fizički rastrojen“. Bilo mu je veoma teško da prihvati da je on žrtva i da nije kriv za krivično delo koje je počinio pod prinudom.

„ASTRA mi je pomogla da se osnažim u psihičkom smislu, u fizičkom smislu, da prevaziđem nešto, jer ja sam sebe krivio. I dan danas ja krivim sebe za mnoge stvari, ali tad sam najviše sebe krivio za sve što mi se dogodilo. Koliko god to bilo dobro ili loše kod mene, ja sam shvatao da sam ja kriv. Međutim, sad kad bih pričao, ja bih rekao da je mene psihoterapeut ubedio da ja nisam kriv.“

Aleksandar danas ima porodicu i zaposlen je. Iako je prošlo više od 10 godina od kako je identifikovan kao žrtva i postao ASTRIN korisnik, i dalje je u kontaktu sa ASTROM uz čiju pomoć trenutno pohađa časove nemačkog i konsultuje se u vezi sa traženjem posla u inostranstvu.

ZAKLJUČAK

Istraživanje o trgovini ljudima u Srbiji pružilo je značajne uvide u percepcije, informisanost i znanje ispitanika o trgovini ljudima, kao i njenim specifičnim oblicima i različitim faktorima rizika.

Prosečna ocena koju su ispitanici iz opšte populacije dodelili sopstvenom **znanju o rizicima trgovine ljudima** iznosi 5,2, što ne iznenađuje, imajući u vidu da je najveći broj ispitanika dao ocenu 5 (od maksimalno 10). Ipak, uključivanje određenih obeležja ispitanika u analizu pružilo je specifičnija saznanja o samoproceni poznavanja rizika trgovine ljudima među različitim kategorijama ispitanika:

- Muškarci iz uzorka su svoje poznavanje rizika od trgovine ljudima ocenili nešto nižim ocenama u odnosu na žene.
- Najmlađi ispitanici u uzorku iskazali su najmanje poznavanje rizika od trgovine ljudima. Tačnije, svaki četvrti ispitanik starosti od 18 do 25 godina smatra da uopšte nije upoznat sa rizicima da neko postane žrtva trgovine ljudima. Ovakav podatak zabrinjava imajući u vidu da se veliki broj mladih ovog uzrasta tek uključuje na tržište rada, a nedovoljno poznavanje rizika čini ih posebno ranjivom grupom, podložnoj različitim oblicima eksploatacije.
- Svaki treći ispitanik koji je bez škole ili ima završenu samo osnovnu školu smatra da uopšte nije upoznat sa ovom vrstom rizika.
- Ispitanici koji su u trenutku istraživanja bili nezaposleni, a aktivno su tražili posao, svom znanju o rizicima dali su nižu ocenu u odnosu na zaposlene ispitanike.

Pripadnici romske populacije su značajno češće odgovarali da uopšte nisu upoznati sa rizicima da neko postane žrtva trgovine ljudima u poređenju sa ispitanicima iz opšte populacije – svaki peti ispitanik među romskom populacijom smatra da uopšte nije upoznat sa ovim rizicima.

Kada je reč o „push“ faktorima, siromaštvo se izdvojilo kao faktor koji, prema mišljenjima ispitanika, u najvećoj meri povećava rizik da neko postane žrtva trgovine ljudima (kod 79,3% ispitanika). Sa druge strane, nelegalni imigrantski status je u najmanjoj meri prepoznat kao faktor rizika trgovine ljudima (kod 36,9% ispitanika).

Kada je reč o kanalima putem kojih se ispitanici iz opšte populacije informišu o trgovini ljudima, gotovo petina ispitanika se izjasnila da se uopšte ne informiše o ovoj temi (18,5%), a među kojima je značajan udeo najmlađe kategorije ispitanika – uzrasta od 18 do 25 godina. Na uzorku romske populacije ovakav odgovor bio je daleko zastupljeniji – 41,2% njih se ne informiše o ovoj temi. Među onima koji se informišu, najzastupljeniji izvor su elektronski i štampani mediji (81,2%), zatim društvene mreže (49,6%), internet izvori poput blogova i foruma (24,7%), dok je nešto češće nego svaki deseti ispitanik kao izvor informacija o ovom problemu koristio internet sajtove organizacija specijalizovanih za borbu protiv trgovine ljudima (11,3%).

Ukoliko bi se ispitanici našli u situaciji da su žrtve trgovine ljudima, najveći broj njih bi se obratio policiji za pomoć (80%), čak 41% ispitanika bi pokušao da se izbavi iz situacije putem neformalnih kanala i ličnih kontakata, dok bi svaki četvrti ispitanik potražio pomoć putem SOS linije za žrtve trgovine ljudima. Na osnovu ovog, kao i prethodnog nalaza, može se zaključiti da se ispitanici dominantno oslanjaju na tradicionalne izvore pomoći, dok su organizacije i službe specijalizovane za borbu protiv trgovine ljudima nedovoljno prepoznate kao akteri u pružanju pomoći, ali i kao kanali za informisanje o ovoj temi.

Slučajevi trgovine ljudima koji su se pokazali kao najprepoznatljiviji među opštom populacijom jesu trgovina organima, seksualna eksploatacija i nelegalno usvojenje deteta. Sa druge strane, primeri koji su obuhvatili drugačije oblike eksploatacije, poput prinudnog prosjačenja, prinude na vršenje krivičnih dela, prinudnog braka, kao i prinudnog surogat majčinstva prepoznati su kao primeri trgovine ljudima kod znatno manjeg udela ispitanika – između 70% i 80% ispitanika iz opšte populacije. Situacije u kojima je trgovinu ljudima prepoznalo manje od tri četvrtine ispitanika jesu primeri radne eksploatacije, kako dece tako i odraslih osoba.

Stepen obrazovanja se izdvojio kao značajan faktor u prepoznavanju trgovine ljudima – ispitanici sa najnižim stepenom obrazovanja pokazali su najmanju sposobnost za uočavanje trgovine ljudima u situacijama koje su im opisane. Pol je takođe imao uticaja u identifikovanju trgovine ljudima u određenim primerima. Važno je izdvojiti nalaz da je značajno manje žena, u odnosu na muškarce, prepoznalo trgovinu ljudima u situaciji u kojoj kućna pomoćnica ili bebisiterka radi u domaćinstvu bez naknade ili bez mogućnosti napuštanja tog radnog mesta.

Podatak da je tek nešto više od polovine ispitanika prepoznalo trgovinu ljudima u situaciji u kojoj je *radnik angažovan da radi određeni posao bez neophodne zaštite, uz uskraćivanje zarade i ograničavanje slobode kretanja*, ukazuje da među opštom populacijom ne postoji

dovoljan stepen informisanosti o radnoj eksploataciji i njenim ekstremnim formama koje mogu prerasti u trgovinu ljudima. Takođe, ovakav nalaz može nagovestiti i da među opštom populacijom u Srbiji postoji određeni stepen tolerancije na narušavanje kako radnih tako i ljudskih prava.

Značajan udeo ispitanika iz opšte populacije bio je **obmanut u vezi sa nekim od aspekata posla** za koji su se prijavili ili im je ponuđen.

- Svaki peti ispitanik iz opšte populacije je bio obmanut u vezi sa uslovima rada (20,1% u Srbiji i 18,4% u inostranstvu), visinom zarade i/ili dinamikom plaćanja zarade na određenom poslu (20,5% u Srbiji i 19,4% u inostranstvu), dok je gotovo 14% ispitanika bilo izloženo obmanama koje se tiču njihovog zakonskog statusa na poslu, odnosno u vezi sa formalnim zaključivanjem ugovora o radu. Imajući u vidu da je istraživanje sprovedeno na reprezentativnom uzorku, ovakvi podaci mogu ukazati na obmane sa kojima se susreću radnici u Srbiji u vezi sa različitim aspektima rada, kao i na to da narušavanje radnih prava predstavlja sastavni deo radnog iskustva velikog broja zaposlenih u Srbiji.
- Na uzorku romske populacije, izloženost različitim obmanama, na poslovima koji su obavljali u Srbiji, još je zastupljenija. Naime, svaki četvrti ispitanik je bio obmanut u vezi sa vrstom posla, lokacijom radnog mesta ili u vezi sa poslodavcem, od strane osobe koja im je nudila posao (25,5%), kao i u vezi sa zakonskim regulisanjem njihovog radnog statusa (23,5%). Gotovo svaki treći ispitanik bio je obmanut u vezi sa uslovima rada (31,4%), kao i visinom zarade i/ili dinamikom plaćanja zarade na određenom poslu (31,4%).
- Najveći broj ispitanika koji su radili u inostranstvu, a koji su bili obmanuti u vezi sa nekim od aspekata posla, dospeli su u nezgodnu situaciju iz koje su uspeli da izađu neformalnim strategijama.

Među ispitanicima koji su imali iskustvo rada u inostranstvu, najveći broj njih je dolazio do ovih poslova putem neformalnih kanala – preko rođaka ili prijatelja iz Srbije ili inostranstva. Kada je reč o planovima za budućnost, značajan udeo ispitanika namerava da potraži posao u inostranstvu, i to češće mlađi ispitanici.

Rizici radne eksploatacije jesu nešto sa čime se značajan udeo ispitanika suočava ili se suočio na nekom od prethodnih poslova. Ispitanici iz opšte populacije su prilikom **rada u Srbiji** u najvećoj meri bili suočeni sa problemom neisplaćivanja, kašnjenja ili izuzetno niskih zarada (30,3%), zatim sa veoma dugim radnim vremenom (28,8%), kao i sa nepoštovanjem odredbi ugovora ili Zakona o radu (24,9%). U slučaju **rada u**

inostranstvu, problem sa kojim se najveći broj ispitanika suočio jeste odsustvo socijalne i zdravstvene zaštite – više od petine ispitanika koji su imali iskustvo rada u inostranstvu.

Iskustvo **prinudnog rada** u Srbiji i/ili inostranstvu imalo je 26 ispitanika (16 muškaraca i 10 žena), što predstavlja 3,3% uzorka opšte populacije, koji su u najvećem broju slučajeva bili prinuđeni da obavljaju posao koji nisu želeli i za koji se prvobitno nisu prijavili. Udeo ispitanika koji su u Srbiji i/ili inostranstvu radili pod prinudom višestruko je veći među romskom populacijom – svaki deseti ispitanik iz poduzorka romske populacije imao je iskustvo rada pod prinudom. Za razliku od opšte populacije, nasilje ili pretnja nasiljem je najčešća vrsta prinude kojoj su bili izloženi ispitanici iz ovog poduzorka.

Osobe koje rade ili su radili kao **pomoć u domaćinstvu** u Srbiji ili inostranstvu čine ukupno 4,6% uzorka, što predstavlja nezanemarljiv udeo ispitanika na nacionalno reprezentativnom uzorku. Najveći deo ovih osoba je imao problem sa predugim radnim vremenom. Iako se ovakva vrsta posla uglavnom dovodi u vezu sa ženama koje, kako u Srbiji tako i u inostranstvu, rade na održavanju drugih domaćinstava, od ukupno 37 osoba iz uzorka koje imaju ovo iskustvo, čak je 11 muškaraca. Ovaj podatak je veoma značajan jer ukazuje da se i žene i muškarci mogu naći u kategoriji radnika koji su posebno ranjivi i izloženi višestrukim rizicima od radne eksploatacije, ali i rizicima od trgovine ljudima.

PREPORUKE

Neophodno je **unaprediti sistem prepoznavanja i evidentiranja žrtava trgovine ljudima** u Srbiji, posebno imajući u vidu da je „tamna brojka“ znatno viša u odnosu na broj registrovanih slučajeva.

Veoma je važno **podizati svest o rizicima trgovine ljudima**, naročito među mlađom populacijom, s obzirom na to da je istraživanje pokazalo da čak svaka četvrta osoba starosti od 18 do 25 godina uopšte nije upoznata sa ovim rizicima.

Takođe, neophodno je da se o ovim problemima **podigne svest i kod nezaposlenih i osoba sa nižim stepenom obrazovanja**, jer su se posle mladih upravo ove dve kategorije pokazale kao najmanje informisane.

Potrebno je **pronaći inovativne načine za podizanje svesti o rizicima** da se postane žrtva trgovine ljudima među romskom populacijom kao posebno ranjivom grupom stanovništva, jer je istraživanje pokazalo da čak petina ispitanika iz ove kategorije uopšte nije upoznata sa takvim rizicima.

Pored osmišljavanja konkretnih mera kojima bi se smanjivali rizici da pojedinci, naročito oni koji pripadaju posebno ranjivim grupama (mladi, Romi, nezaposleni, niskoobrazovani, itd.), postanu žrtve trgovine ljudima, veoma je važno **uzeti u obzir i strukturne faktore koji utiču na to da se osoba nađe u takvom riziku**. Kako siromaštvo predstavlja najizrazitiji činilac koji ljude „gura“ ka pronalaženju alternativnih načina da obezbede opstanak za sebe i svoju porodicu, neophodno je da država kreira mere i programe kojima bi se unapredio položaj ljudi koji pripadaju kategoriji siromašnih ili se nalaze u riziku od siromaštva i socijalne isključenosti.

Kako obrazovanje predstavlja jedan od protektivnih faktora, kako u pogledu izloženosti siromaštvu, tako i u pogledu izloženosti rizicima od trgovine ljudima, važno je **svakome omogućiti** da ostvari jedno od elementarnih prava, kao što je **pravo na obrazovanje**. To se posebno odnosi na decu iz romske populacije, kojima je potrebno pružiti dodatnu podršku ne samo da proces obrazovanja započnu, već i da u njemu ostanu što duže.

Kako je istraživanje pokazalo da žene ređe nego muškarci prepoznaju trgovinu ljudima u situaciji radnog angažovanja kao pomoć u kući bez isplaćivanja naknade ili mogućnosti napuštanja radnog mesta, važno je **osmisliti inovativne načine informisanja žena** i podizanja svesti o ovom specifičnom obliku trgovine ljudima, jer su upravo one te koje su u većem riziku da postanu žrtve ovog oblika trgovine ljudima.

Posebnu pažnju je potrebno usmeriti na rizike od izloženosti radnoj eksploataciji, kako u zemlji tako i u inostranstvu, i na povezanost ovih rizika sa rizicima od trgovine ljudima.

- Potrebno je **sprovoditi aktivnosti** (poput obuka ili reklamnih kampanja) kojima bi se građani informisali o svojim radnim pravima, kao i mogućnostima da ih zaštite u situaciji kada su ona ugrožena.
- Potrebno je **sprovoditi aktivnosti** (poput obuka ili reklamnih kampanja) kojima bi se građani informisali o svojim radnim pravima, kao i mogućnostima da ih zaštite u situaciji kada su ona ugrožena.
- Veoma je važno **podizati svest o značaju informisanja o poslovnoj ponudi**, a naročito ukoliko je u pitanju mogućnost odlaska na rad u inostranstvo. Potrebno je kroz različite aktivnosti informisati građane, naročito mlade i nezaposlene, o tome na koji način je moguće izvršiti proveru poslovne ponude i samog poslodavca, ali i o tome kojim institucijama i organizacijama se mogu obratiti za pomoć ukoliko se nađu u situaciji trgovine ljudima.

Neophodno je **povećati senzibilisanost zaposlenih u relevantnim institucijama**, kako bi bili u mogućnosti da prepoznaju različite oblike radne eksploatacije, prinudnog rada i trgovine ljudima. Takođe, važno je utvrditi nadležnosti svake od institucija i uskladiti procedure postupanja u ovakvim situacijama.

Potrebno je **ojačati mehanizme kontrole na graničnim prelazima** i obučiti graničnu policiju kako bi bili u mogućnosti da prepoznaju potencijalne žrtve trgovine ljudima.

Uložiti napore u **unapređenje saradnje državnih institucija i organizacija civilnog društva**, kao i na daljem razvijanju mehanizama za identifikaciju žrtava trgovine ljudima.

Kvalitativna komponenta istraživanja je posebno ukazala na značaj podrške koju ASTRA pruža žrtvama trgovine ljudima. U skladu sa tim, važno je **na nivou države prepoznati značaj ovakvih organizacija i pružiti im različite vidove podrške** da unaprede sopstvene kapacitete.

Raditi na informisanju građana o radu specijalizovanih organizacija civilnog društva koje se bave problemom trgovine ljudima, jer upravo ove organizacije predstavljaju važne aktere u pružanju pomoći i podrške žrtvama trgovine ljudima, ali i onima koji se nalaze u rizičnim situacijama.

Uvesti programe edukacije za srednjoškolce u okviru kojih bi imali mogućnost da se upoznaju sa rizicima da neko postane žrtva trgovine ljudima, a koje bi realizovali predstavnici specijalizovanih organizacija za pružanje podrške žrtvama trgovine ljudima.

Jedan od važnih aspekata podrške žrtvama trgovine ljudima trebalo bi da bude njihovo ekonomsko osnaživanje. Potrebno je da država, u saradnji sa organizacijama civilnog društva, **kreira mere podrške za zaposlenje žrtava**, kada one za taj korak budu spremne.

Takođe, od velikog značaja bi bilo **uključiti osobe koje su identifikovane kao žrtve trgovine ljudima u osmišljavanje novih i prilagođavanje postojećih mera podrške**, koji bi unapredili kako njihov položaj, tako i položaj osoba koje se nalaze u sličnoj situaciji.

Osmisliti **aktivnosti u lokalnim zajednicama** kojima bi se podigla svest o činjenici da žrtva trgovine ljudima može postati bilo ko i da ne postoji krivica žrtve za situaciju u kojoj se našla. Na ovaj način bi se smanjila stigmatizacija žrtava, a one bi se lakše reintegrisale u društvo.

Potrebno je **planski opredeljivati sredstva državnih i međunarodnih organizacija** koja bi omogućila redovno sprovođenje istraživanja o problemu trgovine ljudima, ali i njenim specifičnim oblicima. Istraživanja bi pružila uvide koji su značajni za sam proces kreiranja mera podrške, ali bi pružila i kvalitetne podatke koji bi mogli biti deo informativnog materijala namenjen opštoj populaciji.

LITERATURA:

Anđelković, M., & dr. (2011). *Trgovina ljudima u Republici Srbiji: Izveštaj za period 2000-2010*. Beograd: ASTRA. Dostupno na: https://drive.google.com/file/d/1rYJ9j4OV0kTjWs_zfIA4czEWI7dUwpZrf/view

Berman, Ž., Bradić, D., & Maršal, F. (2014). *Trgovina ljudskim bićima na Zapadnom Balkanu*. Ženeva: Međunarodna organizacija za migracije. Dostupno na: https://publications.iom.int/system/files/pdf/ct_needsassessment_western_balkans_srb.pdf

Centar za prava deteta. (2006). *Trgovina decom u Srbiji – pretnja i realnost*. Beograd: Centar za prava deteta. Dostupno na: https://cpd.org.rs/wp-content/uploads/2017/10/trgovina_decom_u_srbiji_sr-latin.pdf

Dimitrijević, V., Paunović, M., & Đerić, V. (1997). *Ljudska prava: užbenik*. Beograd: Beogradski centar za ljudska prava.

Hanzinger, L., & Coffey, P. S. (2003). *First Annual Report on Victims of Trafficking in South Eastern Europe*, Counter-Trafficking Regional Clearing Point. Dostupno na: [https://documentation.lastradainternational.org/lisidocs/205%20First%20Annual%20Report%20\(RCP%20IOM%202003\).pdf](https://documentation.lastradainternational.org/lisidocs/205%20First%20Annual%20Report%20(RCP%20IOM%202003).pdf)

ILO, Details of indicators for labour exploitation. Dostupno na: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_norm/---declaration/documents/publication/wcms_105035.pdf

ILO. (2017). *Global Estimates of Modern Slavery: Forces labour and forces marriage*. Geneva: International Labour Office. Dostupno na: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@dgreports/@dcomm/documents/publication/wcms_575479.pdf

ILO. (2017). *Nestandardno zapošljavanje širom svijeta: Razumijevanje izazova, oblikovanje mogućnosti*. Geneva: International Labour Office. Dostupno na: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_553599.pdf

Jelić, M. S., & Vasić, D. M. (2018). *Žene i deca migrant – žrtve trgovine ljudima*, u:

Savremene migracije i društveni razvoj: interdisciplinarna perspektiva. Beograd: Srpsko sociološko društvo, Institut društvenih nauka, Filozofski fakultet. Dostupno na: https://www.idn.org.rs/biblioteka/Zbornik_Migracije_Final_komplet.pdf

Kelly, L., & Regan, L. (2000). *Stopping Traffic: Exploring the Extent of, and Responses to, Trafficking in Women for Sexual Exploitation in the UK*. London: Policing and Reducing Crime Unit: Police Research Series. Dostupno na: <http://andreatnetwork.pbworks.com/f/trafficking.pdf>

KIRS. (2012). *Osnovi upravljanja migracijama u Republici Srbiji*. Beograd: Međunarodna organizacija za migracije – Misija u Srbiji. Dostupno na: https://kirs.gov.rs/media/uploads/Migracije/Publikacije/Osnovi_upravljanja_migracijama_u_Republici_Srbiji.pdf

Klopčic, A. (2004). Trafficking in Human Beings in Transition and Post-Conflict Countries, u: *Human Security Perspectives*, 1 (1), 7-12. Dostupno na: https://childhub.org/sites/default/files/library/attachments/148_225_EN_original.pdf

Krunić, J., Mitić, M., & Malbaša, D. (2021). *Analiza usluga zaštite i podrške žrtvama trgovine ljudima u Srbiji*. Beograd: ASTRA. Dostupno na: <https://drive.google.com/file/d/1LMS8ZLjdcgqeFWm2q6FOpa3khC0bwLpd/view>

Lee, M. (2007). Introduction: Understanding human trafficking, in: M. Lee (ed) *Human trafficking*, Devon: Willan Publishing.

Migracioni profil Republike Srbije za 2019. godinu. Dostupno na: https://kirs.gov.rs/media/uploads/Migracije/Publikacije/Migracioni_profil_Republike_Srbi.%20godinu.pdf

Pajić, N. (2017). Trgovina ljudima: Socioekonomski i kulturni činioci, u: *Godišnjak Fakulteta bezbednosti*. Dostupno na: <https://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/1821-150X/2017/1821-150X1701237P.pdf>

Pejić Nikić, J. (ur.) (2021). *Preugovor alarm: izveštaj o napretku Srbije u poglavljima 23 i 24*. Beograd: Beogradski centar za bezbednosnu politiku. Dostupno na: https://preugovor.org/upload/document/preugovor_202105_alarm_sr_final.pdf

Radović, I. & dr. (2009). *Trgovina ljudima – Priručnik za novinare*. Beograd: ASTRA. Dostupno na: https://drive.google.com/file/d/1o3qVoSj7axfgPmK5VRwffEx_QoEv5p_u/view

Reljanović, M., & Kovačević, Lj. (2018). *Pravni i institucionalni okvir borbe protiv radne eksploatacije: Zbornik studentskih radova*. Beograd: ASTRA. Dostupno na: https://drive.google.com/file/d/17hFK9GDEse_AhZu-IOILI-3rF5ccXUbT/view

SELEC. (2019). *Report on Trafficking in Human Beings in Southeast Europe*. Bucharest: SELEC. Dostupno na: https://www.selec.org/wp-content/uploads/2020/04/SELEC-Report-on-Human-Trafficking-in-SEE_public-version.pdf

Shelley, L. (2010). *Human trafficking: Global perspective*. New York: Cambridge University Press.

Sorentino, L. (2019). *Ocena nacionalnog mehanizma za upućivanje žrtava trgovine ljudima*. Beograd: ASTRA. Dostupno na: https://drive.google.com/file/d/1h9YYHRSqOpgNw_u8vz94Zot77Fsmm43D/view

Stevanović, Z. (2014). Trgovina ljudima radi seksualnog iskorišćavanja, u: *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, 33(1), 127-136. Dostupno na: https://www.iksi.ac.rs/zbornik_arhiva/zbornik_iksi_1_2014.pdf

Tamas, A., et al. (2013). *Trafficking in persons for begging - Romania study*. Bucharest: National Agency against Trafficking in Persons. Dostupno na: https://ec.europa.eu/anti-trafficking/trafficking-persons-begging-romania-study-0_en

UNODC. (2016). *Global Report on Trafficking in Persons*. Vienna: United Nations Office on Drugs and Crime. Dostupno na: https://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/glotip/2016_Global_Report_on_Trafficking_in_Persons.pdf

UNODC. (2016). *Research Brief: Multiple Systems Estimation for estimating the number of victims of human trafficking across the world*. Dostupno na: <https://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/tip/TiPMSE.pdf>

UNODC. (2020). *Global Report on Trafficking in Persons*. Vienna: United Nations Office on Drugs and Crime. Dostupno na: https://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/tip/2021/GLOTIP_2020_15jan_web.pdf

UNODC, Human trafficking indicators. Dostupno na: https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKewj4y4LzzYf3AhXQiv0HHZVPA-i4QFnoECAMQAQ&url=https%3A%2F%2Fwww.unodc.org%2Fpdf%2FHT_indicators_E_LOWRES.pdf&usq=AOvVaw3kSLFBhau7J1ZWGZChrWyt

Weitzer, R. (2014). New directions in Research on Human Trafficking, in: *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 653(1), 6-24.

Žarković, M., i dr. (2019). *Pravda za žrtve trgovine ljudima – Praktikum za sudije i javne tužiocce*. Beograd: ASTRA. Dostupno na: <https://drive.google.com/file/d/1-YNyyPxEjNj5MySblnjLr4u8G7Rruj7J/view>

Živković, N. (2020). Krivična neodgovornost dece – zločin bez kazne i moguća rešenja, u: *Strani pravni život*, 64(3), str. 151-164. Dostupno na: <https://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/0039-2138/2020/0039-21382003151Q.pdf>

Zakoni, konvencije i strategije

Council of Europe, Recommendation 1663 (2004) Domestic slavery: servitude, au pairs and mail-order brides, <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=17229&lang=en>

Krivični zakonik Republike Srbije, *Sl. glasnik RS*, br. 85/2005, 88/2005 - ispr., 107/2005 - ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 i 35/2019). Dostupno na: <https://www.paragraf.rs/propisi/krivicni-zakonik-2019.html>

Konvencija br. 29 MOR Konvencija Međunarodne organizacije rada broj 29 o prinudnom ili obaveznom radu, *Službene novine Kraljevine Jugoslavije*, broj 297/1932. Dostupno na: http://www.iio.org.rs/files/Mor_texts/MOR%2029%20Konvencija%20o%20prinudnom%20radu,%201930.pdf

Zakon o potvrđivanju Konvencije MOR broj 182 o najgori oblicima dečijeg rada i preporuke MOR broj 190 o zabrani i hitnoj akciji za ukidanje najgorih oblika ljudskog rada, *Sl. List SRJ – Međunarodni ugovori* br. 2/03. Dostupno na: http://www.iio.org.rs/files/Mor_texts/MOR%20182%20Konvencija%20o%20najgorim%20oblicima%20decijeg%20rada,%201999.pdf

Zakon o potvrđivanju Konvencije Saveta Evrope o borbi protiv trgovine ljudima, *Sl. glasnik RS - Međunarodni ugovori*, br. 19/2009. Dostupno na: https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_potvrđivanju_konvencije_saveta_evrope_o_borbi_protiv_trgovine_ljudima.html

Zakon o potvrđivanju Konvencije Ujedinjenih nacija protiv transnacionalnog organizovanog kriminala i dopunskih protokola, *Sl. list SRJ – Međunarodni ugovori*, br. 6/2001. Dostupno na: https://www.paragraf.rs/propisi_download/zakon_o_potvrđivanju_konvencije_ujedinjenih_nacija_protiv_transnacionalnog_organizovanog.pdf

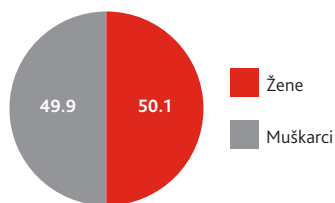
Strategija prevencije i suzbijanja trgovine ljudima, posebno ženama i decom i zaštite žrtava 2017-2022, *Sl. glasnik RS*, br. 77/2017. Dostupno na: https://www.paragraf.rs/propisi/strategija_prevencije_i_suzbijanja_trgovine_ljudima_osebno_zenama_i_decom_i_zastite_zrtava_2017-2022.html

Strategija o ekonomskim migracijama Republike Srbije za period 2021-2027. godine, *Sl. glasnik RS*, br. 21/2020. Dostupno na: <https://www.pravno-informacioni-sistem.rs/>

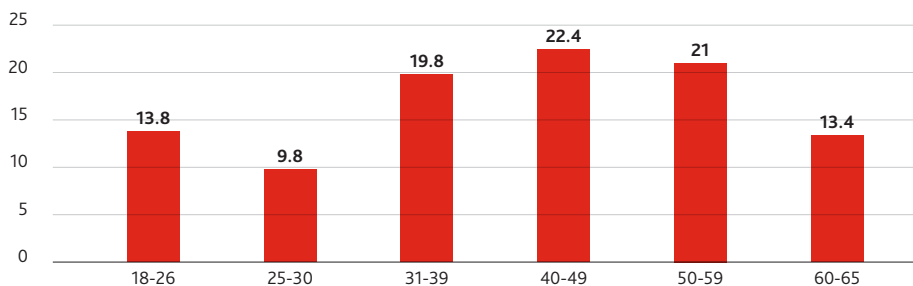
ANEKS: OPIS UZORKA

Socio-demografske karakteristike ispitanika

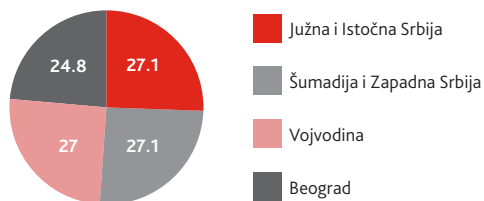
Grafikon 1: Struktura uzorka prema polu (%)

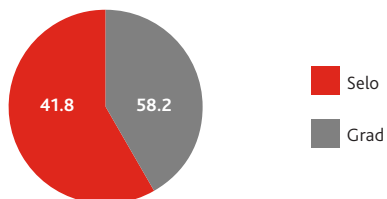
Grafikon 2: Struktura uzorka prema starosti (%)

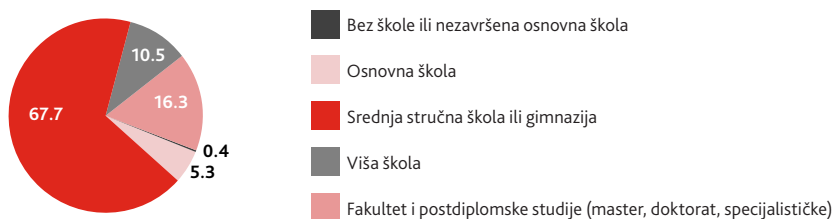
Grafikon 3: Struktura uzorka prema regionu (%)

Grafikon 4: Struktura uzorka prema mestu stanovanja (%)

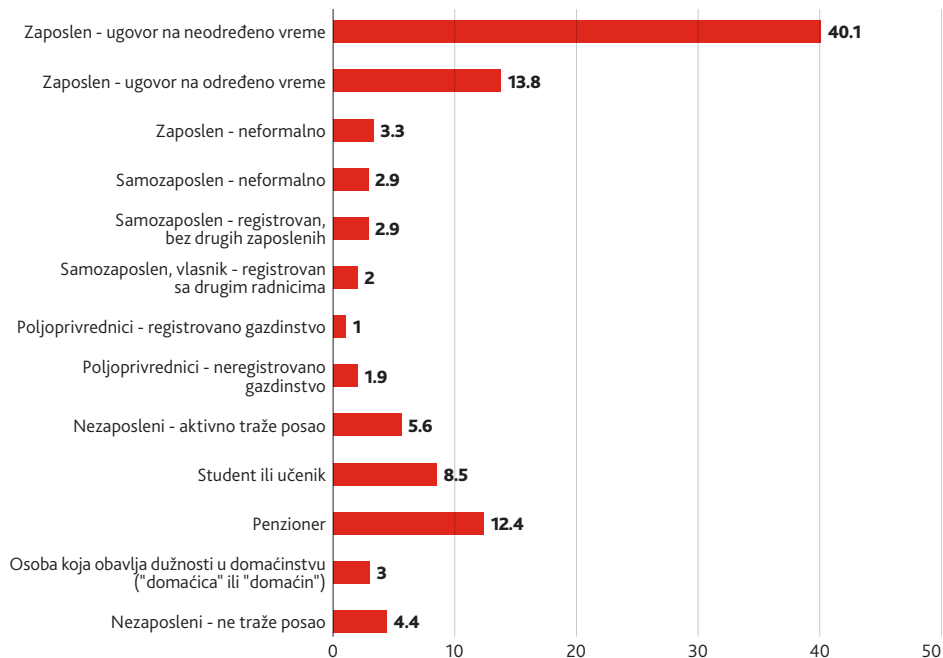

Grafikon 5: Struktura uzorka prema nivou obrazovanja (%)

Socio-ekonomski položaj ispitanika

Grafikon 6: Socio-ekonomski položaj ispitanika (%)

Grafikon 7: Samoprocena finansijske situacije u domaćinstvu (%)

